

ΝΟΜΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΕΝΙΑΙΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΔΙΚΑΙΟΥ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΕΤΟΣ: 2017-2018.

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

της Χριστίνας Υψηλάντη

A.M.: 7340011516014

**Ηθικά ερωτήματα στην πρακτική των στοχευμένων
ανθρωποκτονιών ως μέσων πολέμου & τρομοκρατίας**

Ένας διάλογος μεταξύ των Michael Walzer & Jeff McMahan

Επιβλέποντες:

1. Βασίλης Βουτσάκης (κυρίως επιβλέπων), Επίκουρος Καθηγητής στον Τομέα Ιστορίας και Θεωρίας του Δικαίου της Νομικής Σχολής Αθηνών
2. Φίλιππος Βασιλόγιαννης, Αναπληρωτής Καθηγητής στον Τομέα Ιστορίας και Θεωρίας του Δικαίου της Νομικής Σχολής Αθηνών
3. Νικόλαος Παπασπύρου Επίκουρος Καθηγητής στον Τομέα Δημοσίου Δικαίου της Νομικής Σχολής Αθηνών

Αθήνα, 2018

Copyright © [Χριστίνα Υψηλάντη, 2018]

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα.

Οι απόψεις και θέσεις που περιέχονται σε αυτήν την εργασία εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

Στο γιό μου, MDK, που ξεκινήσαμε μαζί το ταξίδι της φιλοσοφίας, και όλο αυτό τον καιρό της συγγραφής, με αποσπούσε από τις φρικαλεότητες του πολέμου και της τρομοκρατίας.

«This youngest boy I had, those little hands of his, how could they be dead? Every morning I wake up I cover my eyes not to look at other children going to school»

Witness DD testified with her name and identity withheld from the public. A Bosnian Muslim woman, she told Judges how she lost her husband and two sons in the July 1995 Srebrenica genocide. She testified on 26 July 2000 in the case against Radislav Krstić.

[Πηγή :<http://www.icty.org/specials/srebrenica20/index.html>]

«Βλέπω λαούς να ορμούν σε άλλους λαούς, να σκοτώνουν και να σκοτώνονται, χωρίς ούτε κι εκείνοι να ξέρουν το γιατί, υπακούοντας σ' αυτούς που τους στέλνουν, χωρίς συναίσθηση του κινδύνου ή της ευθύνης τους. Βλέπω πως οι δυναμικότεροι εγκέφαλοι του κόσμου εφευρίσκουν όπλα και λόγια για να γίνονται όλ' αυτά μ' έναν τρόπο ακόμα πιο ραφιναρισμένο και να διαρκούν όσο γίνεται περισσότερο. Και όλοι οι συνομήλικοί μου εδώ, στην αντικρυνή παράταξη, σ' ολόκληρο τον κόσμο το βλέπουν όπως εγώ. Αυτή είναι η ζωή της γενιάς μου και η δική μας. Τί θα κάνουν άραγε οι πατεράδες μας αν μια μέρα σηκωθούμε και παρουσιαστούμε μπροστά τους για να τους ζητήσουμε λογαριασμό; Τί περιμένουν από μας όταν μια μέρα τελειώσει ο πόλεμος; Χρόνια ολόκληρα σκοτώναμε μόνο. Αυτό ήταν το πρώτο μας επάγγελμα στη ζωή. Για μας η επιστήμη της ζωής περιορίζεται στο θάνατο. Τί θα συμβεί άραγε ύστερα; Και τί θ' απογίνουμε εμείς;»

[πηγή: Έριχ Μαρία Ρεμάρκ, Ουδέν νεώτερον από το δυτικό μέτωπο, μτφ. Στέλλα Βουρδουμπά, Δωρικός, Αθήνα 1983, σ. 195]

« Ένας λοχίας, ψηλός στη μέση, με συμπαθητικότατο πρόσωπο, γυροφέρνει τα μάτια του, παρατηρώντας. Τα χείλη του είναι ανοιγμένα σε προσποιητό μειδίαμα αταραξίας. Αποφεύγει να συνάντηση, με το βλέμμα του, τα δικά μας μάτια. Σε μια στιγμή του αρπάζω το βλέμμα. Με κοιτάζει, για λίγα δευτερόλεπτα. Γαλανά μάτια, πολιτισμένα, γεμάτα καλοσύνη. Πάνω από τα κεφάλια των άλλων ανθρώπων, τα μάτια μας συνεννοούνται, εκείνα τα λίγα δευτερόλεπτα, με αδελφοσύνη: «Παιδί στοργικής μητέρας, αγαπημένε κάποιου κοριτσιού, νέε με όνειρα για τη ζωή, πώς βρέθηκες έτσι αραδιασμένος, σαν απλό νόμμερο, στη θλιβερή λιτανεία τούτων των συνανθρώπων μας;»

[Πηγή Λουκάτος, Δημήτριος, Οπλίτης στο Αλβανικό μέτωπο. Ημερολογιακές σημειώσεις 1940-41, Αθήνα, Ποταμός, 2001. Παρατίθεται στη Διδακτορική διατριβή της Ελένης Δημητρίου, Ο πόλεμος ως προσωπικό βίωμα : ο ελληνοϊταλικός πόλεμος 1940-1941 μέσα από τα προσωπικά ημερολόγια ελλήνων στρατιωτών, Τομέας Ιστορίας, Τμήμα Ιστορικό Αρχαιολογικό, ΕΚΠΑ, Αθήνα, 2007 , σελ 187

«Κι εκείνος βογγούσε απ' τα κατάβαθα της καρδιάς του και φώναζε κάπου-κάπου «αγιούτο», δηλαδή «βοήθεια». Η καρδιά μου ράγιζε. Βρήκα άλλη μια κουβέρτα και του ριζα. Τι κι' αν ήταν εχθρός; Ήταν κι' αυτός άνθρωπος. Θα είχε αφήσει κι' αυτός πίσω οικογένεια: μάνα, πατέρα, αδέρφια. Ίσως και γυναίκα και παιδιά. Θα γύριζε ο νους του τώρα κοντά στ' αγαπημένα του πρόσωπα. Ούτε θα τους ζαναδή, ούτε θα τον ζαναδούν πια. Μάταια θα περιμένουν γράμμα του. Κι' όταν όλοι, καμιά φορά θα γυρίζουν σπίτια τους, μάταια οι δικοί του θα αγναντεύουν τις στράτες.»

Πολύβιος Μπαλτάς, Το πολεμικό μου ημερολόγιο 1940-1941, Αθήνα, Οικονομικό, 1996, σ. 34-35 Παρατίθεται ο.π σελ 194

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

<i>Εισαγωγή: Η «απόρριψη της κουλτούρας του θανάτου»</i>	6
<i>Στοχευμένες ανθρωποκτονίες: Δολοφονία, εξωδικαστική εκτέλεση, ή άμυνα</i>	14
<i>Η ηθική ισότητα ή ασυμμετρία των πρωταγωνιστών: Ένοχοι και αθώοι</i>	18
<i>«Liability to Attack»: θεωρία της ασυμμετρίας ή εν τέλει ηθικά σύμμετρη θέση;</i>	21
<i>Οι μαχητές ως τάξη</i>	30
<i>Οι μαχητές ως πρόσωπα</i>	31
<i>Άρνηση λόγω συνείδησης</i>	34
<i>Οι άμαχοι ως τάξη.</i>	37
<i>Οι άμαχοι ως πρόσωπα</i>	38
<i>«Η απατηλή έλξη του δόγματος του διπλού αποτελέσματος»</i>	40
<i>«Το μεγάλο ναι και το μεγάλο όχι» σε ένα κόσμο ηθικών αδιεξόδων</i>	44
<i>Από τη συλλογική στην ατομική ευθύνη και από τον κοινοτισμό στον ήπιο κοσμοπολιτισμό.</i>	46
<i>Τρομοκρατία</i>	57
<i>Ονομαστικές λίστες θανάτου και ηθική ευθύνη</i>	66
<i>Αντί επιλόγου: «Sapere aude»</i>	71
<i>Βιβλιογραφικές αναφορές</i>	77

Εισαγωγή: Η «απόρριψη της κουλτούρας του θανάτου»¹

«Επέλεξα να είμαι αθώος»²

«ΚΑΛΙΑΓΕΦ: Στεπάν, ντρέπομαι για τον εαυτό μου κι όμως δεν θα σ' αφήσω να συνεχίσεις. Δέχτηκα να σκοτώσω για ν' ανατρέψω το δεσποτισμό. Μέσα όμως από τα λόγια σου, διακρίνω έναν δεσποτισμό που, αν τύχει ποτέ και επιβληθεί, θα με κάνει δολοφόνο, ενώ προσπαθώ να είμαι δίκαιος τιμωρός.»³

Η άρση της ζωής, ως πράξη, εμπειρική, νομική και ηθική σε εστίες ιδιαίτερης ευαλωτότητας, όπως είναι ο πόλεμος και η τρομοκρατία, θα μας απασχολήσει στην παρούσα εργασία. Η ζωή ως ηθική αξία και δικαίωμα, και όχι απλά ως βιολογικό φαινόμενο, ενδύεται πολλές φορές με λέξεις «κυμαίνουσας σημασίας⁴», εργαλοποιείται ή υπονομεύεται σε ένα κόσμο αναγκαιότητας. Η αξιολογική κρίση της διαγωγής ως νόμιμης ή παράνομης, ως επιτρεπτής, η δικαιολογημένης, ως «αθώας» ή «ένοχης» ως «επιβλαβής» ή «αβλαβής», ως συνεπής ή ηθικά ασυνεπής, πολλές φορές χάριν υπολογιστικών χρησιμοτήτων και εθνικών συμφερόντων και άλλοτε εν όψει απολυτοκρατικών κανόνων και απαγορεύσεων, κατασκευάζεται και πλάθεται καιροσκοπικά με αποτέλεσμα να νοηματοδοτεί αντιστοίχως με τρόπο ασαφές και ρευστό λέξεις και πράξεις.

Η κατάλυση του δικαιώματος στη ζωή, στηρίζεται μεν σε εμπειρικά γνωστικά μέσα, αλλά καθώς πρόκειται για ανθρώπινη πράξη, η απόκτηση βεβαιότητας για αυτήν, αφορά και το εσωτερικό της μέρος της που τη συνδέει με τον αυτουργό και τον εξειδικεύει ως «αθώο» μαχητή, ως «άδικο» μαχητή, ως «παράνομο», ως εγκληματία πολέμου και δολοφόνο, ως τρομοκράτη, που αποζητά ενίοτε τη δικαίωση και την εξύψωση της εθνικής τιμής, που στοχεύει άλλοτε στην αποτροπή και

¹ Πρόκειται για τη διαπίστωση του Γενικού Γραμματέα Boutros Boutros Ghali, μετά την παραβίαση των «ασφαλών περιοχών» και των «αποκλειστικών ζωνών» από τις αντιμαχόμενες πλευρές στην εμφύλια σύρραξη της πρώην Σοσιαλιστικής Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας και τη χρήση ένοπλης βίας, σε βάρος των ειρηνευτών της UNPROFOR, ότι η εντολή της ειρηνευτικής επιχείρησης ήταν ανέφικτη και έπρεπε να αναπροσαρμοστεί με βάση τους στόχους που είχε θέσει ο Οργανισμός και αφορούσαν στην αναζήτηση ειρηνικής λύσης, την προστασία της ανθρώπινης ζωής και την απόρριψη της «κουλτούρας του θανάτου» UN Doc. S/1995/444.

² Άλμπερτ Καμύ, Απόσπασμα από το θεατρικό του έργο οι «Δίκαιοι» στο Άλμπερτ Καμύ, Σκέψεις για την τρομοκρατία, [Αθήνα, Καστανιώτη, 2003] 69

³ Άλμπερτ Καμύ, Οπ.π. σελ. 75

⁴ «Το τι είναι το αγαθό διαφέρει από άτομο σε άτομο ή ανάλογα με τις χωροχρονικές κ.ά. περιστάσεις. Αυτό δεν είναι απλώς μια εμπειρική διαπίστωση, που στις μέρες μας σίγουρα βρίσκει επιβεβαίωση από την πραγματικότητα των πολύπλοκων, πολυπολιτισμικών κι ατομιστικών κοινωνιών μας, με δυο λόγια από την αξιακή ή άλλως κοσμοθεωρητική πολυφωνία· έχει και κανονιστικό χαρακτήρα: το αγαθό αποτελεί μια υπερβολικά ελαστική στα όρια του απροσδιόριστου έννοια και για τον λόγο αυτό είναι δεκτική σε αλλαγές ή νοηματικούς αναπροσδιορισμούς ανάλογα με τις περιστάσεις κι ανάλογα με τον αυτουργό. Με άλλα λόγια: το αγαθό, ακόμη κι αν έχει ηθική σημασία, έχει διαφορετική βαρύτητα ανάλογα με τις περιστάσεις ή τον αυτουργό» Βασίλης Βουτσάκης Αγαθό και ορθό: από την ηθική προς την πολιτική φιλοσοφία, χειρόγραφο στο πλαίσιο των παραδόσεων του μαθήματος Ηθική και Δίκαιο, στο ΠΜΣ Φιλοσοφία του Δικαίου, ΕΚΠΑ.

στην εθνική ασφάλεια, που έχει σκοπό την πρόληψη ή την τιμωρία, τα αντίποινα ή τις «εξατομικευμένες κυρώσεις».

Η διαβουλευτική προετοιμασία της απόφασης προς τέλεσή της, πέρα από τις κλίσεις, το χαρακτήρα και τις επιθυμίες του αυτουργού, είναι αυτή που σημασιοδοτεί ηθικά και νομικά τις περισσότερες φορές τους αυτουργούς, τις πράξεις, και τα αντικείμενα των πράξεων. Οι λόγοι προς το πράττειν, και δη οι ηθικοί λόγοι⁵ είναι αυτοί που αξιώνουν να επιμείνουμε σε μια συμπεριφορά ακόμη και αν αυτό θα μας καταστήσει «αντιρρησία συνείδησης», είναι αυτοί που θα ωθήσουν στην επιπλέον διακινδύνευσή τους μαχητές για χάρη της αθωότητας των αμάχων, είναι αυτές οι μεταβλητές που καθιερώνουν γενικούς κανόνες δίκαιης κατανομής των ωφελειών αλλά και του κόστους, του αρμόζοντος (desert) της όποιας αυτουργίας ως συνειδητής, έλλογης και ελεύθερης επιλογής.

Οι καθολικοί αυτοί λόγοι, γενικοί ή προσωποπαγείς ιδωμένοι από δεοντοκρατική σκοπιά, που δε θα μπορούσαν ποτέ να υποχωρήσουν ή να θυσιαστούν προς χάρη σκοπών πέραν του αυτοσκοπού της ορθοπραξίας δοκιμάζονται σε ακραίες καταστάσεις επείγοντος και αναγκαιότητας. Οι ιδιαιτερότητες των συνθηκών και των πρωταγωνιστών είναι αυτές που προβάλλουν εξαιρέσεις στους pro tanto καθολικούς ηθικούς λόγους προς το πράττειν⁶. Και εν τέλει είναι οι εξαιρετικές αυτές περιστάσεις που διαφοροποιούν μια ανθρωποκτονία ως προς την ηθική και δικαϊκή της αντιμετώπιση; Η αλήθεια των ηθικών μας λόγων, παρ'όλο την γνήσια μη συμφεροντολογική διάθεση προς τα πράγματα, απαλλαγμένη από αιτίες εγωστράφειας, δοκιμάζεται και η απάντηση στα δύσκολα ηθικά ερωτήματα ανακαλύπτεται η εφευρίσκεται μέσω της «αναστοχαστικής ισορροπίας» του John Rawls⁷.

Στον πυρήνα της προσωπικής αυτουργίας βρίσκεται η έννοια της ευθύνης. Η ευθύνη ως απόρροια συνειδητής οικειοθελούς πράξης, η ευθύνη ως απόρροια άδικης συμπεριφοράς και άρα προεόρτια της ενοχής, η ατομική λόγω πράξης/παράλειψης και η συλλογική λόγω ανήκειν. Η ευθύνη που βασίζεται «απατηλά»⁸ και αποκλειστικά στην πρόθεση αγνοώντας τη δυνατότητα προβλεψιμότητας των συνεπειών μιας πράξης, η ευθύνη που μετακυλά και μερίζεται-η μεταβατικότητα του αδίκου⁹ - από το κράτος στο υποκείμενο. Δύναται το τελευταίο να

⁵ Για την κανονιστικότητα και τη διάκριση των λόγων προς το πράττειν, και δη τους ηθικούς βλ. Παύλος Σούρλας, Δίκαιο και Δικανική κρίση, [Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 2017] 95-151

⁶ Ολισμός των λόγων προς το πράττειν έναντι της ηθικής ιδιοκρατίας.

⁷ Βλ. Τζων Ρωλς, Θεωρία της Δικαιοσύνης, [Αθήνα: Πόλις, 2016] και ο.π Παύλος Σούρλας,σελ 875-885

⁸ ‘ the illusory appeal of double effect’ στο Scanlon Thomas. Moral Dimensios, [London: Harvard University Press, 2008] 10-36

⁹ « Η εξατομίκευση που προκύπτει από τη μεταβατικότητα του αδίκου από το γενικό στο ειδικό έχει ως αποτέλεσμα να μετατίθεται η νομοποιητική αρμοδιότητα από το επίπεδο του κράτους στο επίπεδο της οικουμένης. Δεν είναι πλέον το κράτος υπόλογο στους πολίτες του και στα άλλα κράτη, αλλά ο πολίτης στην οικουμένη..... Η αυστηρή εφαρμογή της ιδέας της μεταβατικότητας του αδίκου μετατρέπει εντέλει τους πολίτες ενός κράτους απλώς σε

δικαιολογήσει ένα ηθικό status προτεραιότητας των μαχητών και των αμάχων που ανήκουν στην εμπόλεμη πλευρά που διεξάγει τον «δίκαιο» πόλεμο; Είναι αυτό που θα καθορίσει τους λόγους άρσης της ασυλίας και θεμιτής προσβολής του δικαιώματος στη ζωή;

Υπό αυτό το καθεστώς οι κανόνες της νόμιμης άμυνας επαναπροσδιορίζονται και η βαρύτητα των αρχών *ius in bello*, των αρχών της διάκρισης και της αναλογικότητας μεταλλάσσεται στο όνομα της ακριβοδίκαιης απόδοσης ευθυνών. Η πατριωτική αλληλεγγύη και «προκατάληψη» μεταλλάσσει τους αντιπάλους μας, αλλοεθνείς σε φορείς ήσσονος σημασίας και αξίας; Η πρωτοκαθεδρία των «δεσμών αίματος» των συμπολιτών μας έναντι της λοιπής ανθρωπότητας ως εξειδίκευση του συμπατριωτικού καθήκοντος αλληλεγγύης και μέριμνας δικαιολογείται μόνο στην περίπτωση διεξαγωγής πολέμου λόγω άμυνας, του μόνου ουσιαστικά νομιμοποιητικού λόγου πολέμου κατά τον Κωνσταντίνο Παπαγεωργίου; Δηλαδή ως λόγος δικαιολόγησης στην πλευρά που τελεί εν αδίκω δεν υφίσταται¹⁰;

Οι πόλεμοι σήμερα είναι διαφορετικοί, όχι ως προς τον τρόπο διεξαγωγής τους, τα αίτια και τους σκοπούς τους, αλλά και ως προς τη βαθύτερη ουσία τους. Ο θρησκευτικός φονταμενταλισμός, τα εθνικιστικά μηδενιστικά ιδεώδη, η αρχέγονη επιθυμία της κυριαρχίας και της εξουσίας που στο σύγχρονο περιβάλλον μορφοποιούνται σε γεωστρατηγικά συμφέροντα, σε τρομοκρατικές ενέργειες, και δράσεις άκρατης υποβάθμισης και βιαιότητας κατά της ανθρώπινης ύπαρξης, (διεθνικό οργανωμένο έγκλημα, η εμπορία ανθρώπων, οι εμφύλιες συγκρούσεις) όχι απλά διαρρηγνύουν το πλέγμα των διακρατικών φιλικών σχέσεων και της αμοιβαίας συνεργασίας¹¹ αλλά σε πλείστες περιπτώσεις οδηγούν στον ολοκληρωτικό αφανισμό (*debellatio*) κοινωνιών και πολιτισμών με θύμα πάντα τον άνθρωπο.

Η έννοια των όρων «απειλή», «ασφάλεια», «συγκρούσεις» έχει παρεκκλίνει από την αρχική, παραδοσιακή θεώρηση τους και ενδύεται παραλλήλως πολλαπλές ερμηνείες (ενίοτε αντιφατικές ανάλογα του υποκειμένου που τις νοσηματοδοτεί και ερμηνεύει)¹². Το τέλος του ψυχρού πολέμου σήμανε και μια νέα προοπτική θέασης των ανωτέρω όρων. Οι απειλές κατά της διεθνούς ασφάλειας μετακύλησαν από τα περικλειστα όρια των διακρατικών συγκρούσεων σε πιο σύνθετα

υποκείμενα μιας νοητής οικουμένης» Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου, Πόλεμος και Δικαιοσύνη, Πολιτική φιλοσοφία για τον κόσμο. [Αθήνα: Πόλις, 2008] 340

¹⁰ Ο.π Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου, 341-346

¹¹ Βλ Απόφαση Γενικής Συνέλευσης ΗΕ 26253-12-1970 «Περί των αρχών του διεθνούς δικαίου που αφορούν στις φιλικές σχέσεις και τη συνεργασία μεταξύ των κρατών σύμφωνα με τον Καταστατικό Χάρτη του ΟΗΕ»

¹² Π.χ για τον όρο ασφάλεια “ those means, active and passive, which serve to protect and preserve an environment that allows for the conduct of activities within the organization or society without disruption”. (Post and Kingsbury 1991), “the absence of threats or a low probability of damage to acquired values” (Wolfers, 1990) Βλ. Dr. David Chuter – Conflict, Security and Development: Do We Know What We Mean? (on line lecture) Προσπελάστηκε την 7/12/2018 στο <https://uolscid.wordpress.com/2014/01/20/dr-david-chuter-conflict-security-and-development-do-we-know-what-we-mean/>

ζητήματα¹³ όπως η πυρηνική τρομοκρατία, αλλά και η κατάρρευση κρατών υπό το βάρος του εκρηκτικού μίγματος που δημιουργούν η φτώχεια, ο θρησκευτικός φονταμενταλισμός, οι ασθένειες, υπερεθνικές απειλές όπως η τρομοκρατία και το διεθνικό οργανωμένο έγκλημα, η εμπορία ανθρώπων, τα εγκλήματα μίσους, η παράνομη μετανάστευση, η περιβαλλοντική υποβάθμιση, η πειρατεία και οι απειλές κατά της θαλάσσιας ασφάλειας, τα μεταδοτικά νοσήματα όπως το AIDS και η Ebola, τα ενεργειακά προβλήματα, νέοι διεθνείς δρώντες(αντάρτες, αντικαθεστωτικοί), η μονομερής χρήση βίας και οι εμφύλιοι πόλεμοι.

Στην μεταψυχροπολεμική εποχή λοιπόν, οι απειλές για την εθνική ασφάλεια ενός κράτους δεν είναι μόνο στρατιωτικής φύσεως. Συνήθως πρόκειται για υπερεθνικές, «ασύμμετρες απειλές¹⁴» που απαιτούν τη συνεργασία όλων των διεθνών δρώντων σε παγκόσμιο επίπεδο. Πρόκειται για προκλήσεις – ευθύνες «challenges» που καλούνται να αναλάβουν συνεργατικά κράτη, ΜΚΟ, Διεθνείς οργανισμοί (ΟΗΕ, NATO, ΕΕ, ΟΑΣΕ κτλ). Κυρίαρχο χαρακτηριστικό του νέου διαμορφούμενου περιβάλλοντος είναι το γεγονός ότι οι συγκρούσεις δεν πραγματοποιούνται μόνο κυρίως μεταξύ των κρατών (inter-state conflicts) αλλά κυρίως εντός των κρατών (intra-state conflicts) σε σημείο τέτοιο που «τα σύνορα μεταξύ της ειρήνης και του πολέμου έχουν γίνει δυσδιάκριτα και ο πόλεμος τείνει να «να χωνευτεί» μέσα στην ειρήνη».¹⁵

Οι περιστάσεις αυτές ευνοούν την εργαλειακή πολιτική επίκληση της ηθικής, την επίκληση λόγων κατ'επίφαση θετικών με πολιτική σκοπιμότητα. Ο σκοπός «δικαιολογεί» ψευδώς το μέσο ενώ μόνο το μέσο ως αρχή – το δίκαιο- δικαιολογεί αληθινά το σκοπό ως συνέπεια δική του.¹⁶ Τα επιχειρήματα νομιμοποίησης διεξαγωγής επιθετικών ενεργειών δεν αντλούνται από το βασίλειο του κρατικού συμφέροντος, αλλά από το βασίλειο του «καλού» και του «κακού» με εκμετάλλευση κοινοτοπιών και ανεπεξέργαστων συναισθημάτων. Ο πόλεμος πλέον διεξάγεται και σε ένα συμβολικό επίπεδο και η επίκληση νομιμοποιητικών λόγων προϋποθέτει την προσφυγή σε ιδέες με εύκολη απήχηση.

¹³ Στην έκθεση των Η.Ε «Ένας πλέον ασφαλής κόσμος : η ευθύνη που μοιραζόμαστε» αναφέρονται έξι ομάδες απειλών με τις οποίες η διεθνής κοινότητα θα πρέπει να ασχοληθεί:- Ο πόλεμος μεταξύ Κρατών. - Η εσωτερική βία, που περιλαμβάνει τους εμφυλίους πολέμους,- τις μεγάλης κλίμακας παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και τις γενοκτονίες, - Η φτώχεια,- οι μεταδοτικές ασθένειες και- η περιβαλλοντική υποβάθμιση - Τα πυρηνικά, ραδιολογικά, χημικά και βιολογικά όπλα, - Η τρομοκρατία, και -Το υπερεθνικό οργανωμένο έγκλημα.

¹⁴ Στο Υπουργείο Εθνικής άμυνας αναφέρονται ως «ασύμμετρες απειλές» «οι απειλές ΕΚΕΙΝΕΣ που στοχεύουν στην υπονόμηση ισχύος του αντιπάλου και οι οποίες στηρίζονται στην εκμετάλλευση των αδύναμων σημείων του με τη χρήση μέσων που διαφέρουν σημαντικά από το συνήθη συμβατικό τρόπο διεξαγωγής επιχειρήσεων του αντιπάλου» Προσπελάστηκε την 7/12/18 στο <http://www.mod.mil.gr>

¹⁵ Κωνσταντίνος Γρίβας «Ένοποίηση του πολέμου με την ειρήνη στον 21^ο αιώνα» Διεθνείς οικονομικές σχέσεις και Διπλωματία 8 (2004) Προσπελάστηκε την 8/12/2018 <http://www.diplomatia.gr/index.php?module=issue&issue=8>

¹⁶ Ο Καντ τονίζει επισταμένως την απόλυτη ανωτερότητα, θεωρητική και πρακτική, της ηθικής πολιτικής έναντι της πολιτικής ηθικής. Immanuel, Kant, Για την αιώνια ειρήνη, μτφρ, επίμετρο Άννα Πόταγα, πρόλογος, πρόλογος, επιμέλεια Λευτέρης Αναγνώστου, [Αθήνα : Αλεξάνδρεια, 1992]

Η ηθική γλώσσα χρησιμοποιείται καταχρηστικά και παραπλανητικά. Με την παράλληλη σχέση ποινικού δικαίου και δικαίου του πολέμου κάποιες αρχές ποινικοποίησης, που εκκινούν από τον κλασικό νομικό ηθικισμό¹⁷, αποκαλύπτουν μία εντυπωσιακή ομοιότητα με έναν τρόπο ανάλυσης και νομιμοποίησης του πολέμου. Το χαρακτηριστικό είναι ότι ο πόλεμος έτσι εμφανίζεται ως ένα μέσο πραγμάτωσης μίας αντίληψης δικαιοσύνης¹⁸. Ο Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου αναφέρει πως « ο πόλεμος πρέπει να έχει δίκαιες αιτίες, αλλά ο σκοπός του δεν είναι η πραγμάτωση του δικαίου».. Ακόμα και η πιο προφανής περίπτωση δίκαιης αιτίας, η αυτοάμυνα, δεν ξεφεύγει από την ανωτέρω φαλκίδευση του προληπτικού πολέμου ¹⁹.

Έτσι, καταλήγουμε η βία να σημαίνει εδώ βαρβαρότητα και κι εκεί δίκαιη εξέγερση ενάντια στην καταπίεση, εδώ πόλεμος και εκεί σφαγή, εδώ ο στρατιώτης είναι μαχητής και εκεί δολοφόνος, εδώ πρόκειται για πολεμική τακτική ή για πράξη αυτοάμυνας και κει για έγκλημα πολέμου, εδώ για προσπάθεια αποτροπής και εκεί για επιβολή δικαιοσύνης, εδώ μονομερής επέμβαση²⁰ και κει νόμιμη άμυνα²¹.

¹⁷ Ο νομικός ηθικισμός προτείνει μία σειρά από λόγους για την ποινικοποίηση της ανθρωπίνης συμπεριφοράς και οι τέσσερις πιο σημαντικές συνιστώσες του είναι: Συμβολική επίθεση και αγανάκτηση (από τη στιγμή που θα αναγνωρίσουμε την ύπαρξη κακών τότε φαίνεται ότι μπορούμε να κινηθούμε εναντίον τους), Προληπτική απάντηση (τάση του ηθικισμού να αντιλαμβάνεται τις απειλές στο πλαίσιο της διαθρωτικής τους σημασίας για όλη την κοινωνία), Η εμφύτευση των καλών αξιών (ο ηθικισμός αντιλαμβάνεται τη σύγκρουση ως πόλεμο αξιών και ευνοεί για αυτό το λόγο την αντικατάσταση όλου του συστήματος των διεφθαρμένων αξιών από υγιείς), Χαρακτήρας και ευθύνη (ο ηθικισμός είναι εντέλει το δόγμα των ενάρετων με το σκεπτικό ότι προσδοκά έναν ισχυρό χαρακτήρα από τα υποκείμενα, μία αίσθηση αποστολής και ευθύνης). Βλ.Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου όπ.π. σελ. 285-288.

¹⁸ Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου όπ.π.σελ.387.

¹⁹ . Ο Walzer τονίζει ότι η χρήση στρατιωτικής βίας σε παγκόσμιο επίπεδο απαιτείται να είναι αντίδραση -και μάλιστα σθεναρή- απέναντι σε συγκεκριμένες υπαρκτές πράξεις των κρατών τη δεδομένη χρονική στιγμή. Υπογραμμίζει, όμως, ότι η κατάλληλη αντίδραση για καθεστώς που είναι ικανά να επιτεθούν ή να διαπράξουν σφαγές -αλλά δεν το πράττουν τη δεδομένη χρονική στιγμή- πρέπει να είναι διαφορετική. Michael Walzer, Δίκαιοι και Άδικοι Πόλεμοι, Σκοποί, Μέσα, Εγκλήματα και Θεωρία Πόλεμου 428 π.Χ. -2003 μ.Χ., μτφρ, Γεωργία Δημητροπούλου, [Αθήνα: Ιωλκός, 2008]14 Το δόγμα της προληπτικής άμυνας (preemptive self defence) αρκείται στην ύπαρξη πιθανών απειλών. Οι επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου οδήγησαν τις ΗΠΑ στην υιοθέτηση μιας νέας Εθνικής Στρατηγικής Ασφαλείας, που επιτρέπει την επίκληση του δικαιώματος προληπτικής αμυντικής δράσης για την αντιμετώπιση απειλών προερχόμενων από τρομοκρατικές οργανώσεις ή κράτη «παρίες» που διαθέτουν όπλα μαζικής καταστροφής, χωρίς ωστόσο μέχρι σήμερα να έχει γίνει επίκλησή του. Σε κάθε περίπτωση δεν γίνεται αποδεκτό από τη διεθνή κοινότητα .

²⁰ Μετά την 9.11 και την πολεμική επίθεση με τρομοκρατικές επιχειρήσεις 2 εναντίον των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής (ΗΠΑ) στη Νέα Υόρκη και την Ουάσινγκτον από την αλ- Κάιντα (al-Qaeda), προκλήθηκαν αλλαγές στην εξωτερική πολιτική των ΗΠΑ, συγκεκριμένες αποφάσεις πάρθηκαν σε εθνικό και σε συλλογικό επίπεδο και έκτοτε εκφράσεις όπως προληπτικός πόλεμος, πόλεμος κατά της τρομοκρατίας και αποκατάσταση της ειρήνης στο Αφγανιστάν και αλλού έγιναν συνηθισμένες, ακόμα και για τους μη ενδεδειγμένους παρατηρητές και αναλυτές των γεγονότων.

²¹ Το πιο σημαντικό στοιχείο στη διεθνή πρακτική για την αναζήτηση νομιμοποιητικής βάσης υπέρ μιας στρατιωτικής επέμβασης, στις αρχές της νέας χιλιετίας, αποτελεί η σιγή ή η συναίνεση του Συμβουλίου Ασφαλείας την επόμενη μέρα των επεμβάσεων, οι οποίες πραγματοποιήθηκαν μονομερώς. Ωστόσο, αυτό που επιχειρείται τα τελευταία χρόνια, στο περιβάλλον της νέας επεμβατικής εποχής, είναι η διεύρυνση των προϋποθέσεων της νόμιμης άμυνας ώστε να συμπεριλάβει μονομερείς χρήσεις στρατιωτικής βίας». Κώστας Χατζηκωνσταντίνου, «επτά+1 προβλήματα για το διεθνές ανθρωπιστικό δίκαιο» (Αθήνα: Ι.Σιδέρης, 2010)233-252 βλ Christine Gray, International Law and the use of force (Oxford: Oxford university press,2000) ανάλυση της Case concerning Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua ICJ Reports (1986), 51-84.

Η νοηματοδοτική και κυρίως η ηθική αυτή σύγχυση επιτείνεται από την αυτονομία και ιδιαιτερότητα του κάθε ατόμου που έχει συμφέροντα βιωματικά και συμφέροντα κριτικά.²² Τα κριτικά αυτά συμφέροντα μετουσιώνουν την άρση της ζωής στο ηρωικό πεδίο της μάχης σε μεγαλειώδες συμβάν ανάδυσσης της ανθρώπινης τιμής. «Ο πόλεμος εξαγνίζει την αφαίρεση της ανθρώπινης ζωής, στο όνομα μιας αναπεπταμένης αίσθησης περί τιμής. Στον ηρωικό άνθρωπο του έπους η ιδέα της τιμής είναι το ζωτικό πρωθύστερο σχήμα που προβαδίζει έναντι κάθε, έτσι κι αλλιώς, άγνωστης για την εποχή του {προνεωτερική} έννοιας περί δικαιώματος»²³.

Τα κριτικά συμφέροντα είναι αυτά που καθορίζουν τους δίκαιους ή νομιζόμενους δίκαιους λόγους προς το πράττειν κάθε μαχητή. Όμως άλλο η αξία του ίδιου του μαχητή, της γενναιότητας και αφοσίωσης που επιτελεί το καθήκον του, που υπερασπίζεται τους συναγωνιστές του, ως μερικέστερες πράξεις και άλλο της πράξης συστράτευσής του και του άδικου ή μη χαρακτήρα αυτής. Όλα τα ανωτέρω «τιμητικά»²⁴ στοιχεία δύναται να μετριάσουν, ή ακόμη και να δικαιολογήσουν τη συστράτευση ενός μαχητή σε ένα άδικο αγώνα, αλλά δεν μπορούν να την μετουσιώσουν σε επιτρεπτή και να εξαλείψουν κάθε ίχνος ενοχής ή έστω ευθύνης.²⁵ Και αυτό διότι η αυτονομία του ατόμου σε συσχέτιση με την απορρέουσα ελευθερία επιλογής του, του δίνει τη δυνατότητα, αποδεσμευοντάς το από οποιαδήποτε πατερναλιστική φόρμα του αγαθού, να πραγματώσει αυτό που ο ίδιος θεωρεί αγαθό.

Η πρόσδοση της κατηγορικότητας στην έννοια του αγαθού²⁶, στην ιδιότητα του ατόμου ως

²² Κατά την ενδιαφέρουσα διάκριση του Ronald Dworkin: Ως βιωματικά λογίζονται οι απολαύσεις που βιώνει το άτομο.. Τις απολαύσεις αυτές τις αξιολογεί ως απλώς απολαύσεις και τις αντιλαμβάνεται ως εμπειρίες, οι οποίες δεν προσθέτουν κάτι σημαντικό στη ζωή του. Με άλλα λόγια χωρίς αυτές δεν πρόκειται και η ζωή του να φτάσει σε τέλμα. Το ίδιο άτομο όμως έχει και συμφέροντα κριτικά. Αυτά αφορούν στις γνώμες και πεποιθήσεις ενός για το τί κάνει ένα βίο, τον βίο του, επιτυχημένο. Έχουν ένα αξιολογικό στίγμα και είναι το σύνολο όσων προσδίδουν ένα σκοπό στη ζωή του ανθρώπου. Είναι αυτά που αν δεν τα ικανοποιήσει η ζωή του θα είναι χειρότερη ή ακόμα και μάταιη. Σε αντίθεση με τα βιωματικά, είναι όσα αποτελούν το αληθές θεμέλιο του αγαθού βίου του. Dworkin Ronald, Η επικράτεια της ζωής, μετάφραση Φίλιππος Βασιλόγιαννης,(Αθήνα,, Αρσενίδη , 2013)289-296

²³ Νίκος Τσίρος, Αξιοπρέπεια και δικαιώματα του ανθρώπου ως συγκείμενα της νεωτερικότητας,[Αθήνα: Παπαζήση, 2013]26-27. Για την αρχέγονη «κουλτούρα της τιμής» βλ. Evaggelia Kiosi, 'The ancient greek agos and the warrior ethos', 8th annual conference euroISME, Toledo, 13-16 may 2018 (to be published in may 2019)

²⁴ Πρόκειται για τις αξίες, οι οποίες δικαιολογούν και νοηματοδοτούν τις πράξεις και τον βίο των ανθρώπων. Οι αξίες αυτές είναι αυτοτελείς, αυταξίες ή και πρωταξίες, υπό την ιδιότητά τους δε αυτήν ασκούν κι αυτές ελκτική δύναμη προς τους ανθρώπους κατευθύνοντάς τους κατά την τέλεση των πράξεων αλλά κι ενδεχομένως κατά τη διαγωγή του βίου τους

²⁵ Ο MacMahan αναφέρει σχετικά: «ironically, we must unlearn one of the lessons we learned from the Vietnam war»Θέλοντας να τονίσει πως ενώ στον πόλεμο του Βιετνάμ οι στρατιώτες χλευάζονταν στην επιστροφή τους στην Αμερική, στον πόλεμο του Αφγανιστάν η στάση του αμερικάνικου λαού συμβάδιζε με το μότο « τιμή στον πολεμιστή ασχέτως με τη στάση σου απέναντι στον πόλεμο». Jeff MacMahan, Killing in war, [oxford:oxford university press, 2009]93-94

²⁶ «{..}επιβάλλεται να αναγνωρισθεί η ηθική σημασία της εκ μέρους του ίδιου του αυτοργού στράτευσης υπέρ του αγαθού. Το άτομο δεν αρκεί να υπόκειται στη δεσμευτικότητα του καθήκοντος, οφείλει επιπλέον να μπορεί να αναγνωρίζει αυτό το ίδιο ότι υπόκειται σε αυτήν: το ίδιο – κι όχι κάποιος άλλος, ενδεχομένως πιο ικανός ως προς αυτό από το ίδιο· το ίδιο, δηλαδή με τον ίδιο του τον εαυτό ως αρχή της πράξης του. αυτόνομα – κι όχι ετερόνομα. Με άλλα λόγια: ο αυτοργός οφείλει να θέλει το αγαθό να αποτελεί λόγο των πράξεων αυτού του ίδιου. . Ιδίως στην εποχή μας είναι βαθιά ριζωμένη η απαίτηση οι, θετικές ή αρνητικές αδιάφορο, υποχρεώσεις μας να διηθούνται από

διακριτού όντος να ορίζει το αγαθό του, είναι αυτή που συνυφαίνει το διακριτό της ατομικής από τη συλλογική ευθύνη.

Ο κανόνας «ου φονεύσεις» στο πλαίσιο εμπλοκής σε πόλεμο του κράτους στο οποίο ανήκουμε, ενεργοποιείται αντίρροπα. Ο αρνητικός πόλος του, μετάγεται στο θετικό πεδίο των δυνατοτήτων, «φονεύσεις» εμπλουτισμένου με κάποιες εξαιρέσεις του «ου φονεύσεις» και έτσι προάγεται στην έννοια της «στοχευμένης ανθρωποκτονίας». Η «ηθική» αυτή της πρότασης παραβλέποντας τυχόν υπερβατικές, θρησκευτικές προελεύσεις, δοκιμάζεται συνειδησιακά, εν μέσω των οριακών καταστάσεων του πολέμου καθώς καλούμαστε να πολεμήσουμε βάσει σχεδιαγράμματος και οδηγιών, εντολών των άλλων τρίτων, ήτοι της κρατικής μηχανής. Σε ποιο σημείο ως μετέχοντες (αλλά ενίοτε και ως ενεχόμενα θύματα) θα επιτρέψουμε τις ηθικές ρωγμές του πολέμου να κενώσουν και να αμβλύνουν τα ηθικά μας συναισθήματα, εξαρτάται από τη συνείδησή μας. «Εάν το διακύβευμα είναι ο φόνος, το επιχείρημα δεν θα ήταν ότι ο κόσμος θα ήταν καλύτερος χωρίς να έχει γίνει ο φόνος, αλλά η απροθυμία να ζήσουμε με ένα δολοφόνο» Και καθώς η εγκυρότητά του επιχειρήματος δε δύναται να επαληθευτεί πάντα με νομικές διαδικασίες, είναι εντελώς υποκειμενικό και απευθυντέο σε ανθρώπους που έχουν συνείδηση. Δεν έχουν δυστυχώς όλοι συνείδηση καθώς αυτή αποτελεί προϊόν διεργασίας αναστοχασμού και κριτικής σκέψης, που δε θέτουν όλοι οι άνθρωποι εν κινήσει.²⁷

Η αναγνώριση του καθήκοντος πρέπει να είναι προϊόν αναστοχασμού για τις πράξεις μας ως πολιτικά υποκείμενα των οποίων η ζωή και οι σκέψεις είναι συνδεδεμένες με τις ζωές και τις σκέψεις άλλων ανθρώπων. Η έννοια του καθήκοντος αποσυναρτώμενη από την ηθική αυτονομία του Καντ γίνεται η αρχή της ετερονομίας. Η ηθική στην απώλεια της υπερβατικής της νομιμοποίησης, διατηρεί την υψηλή της θέση στο καντιανό επιχείρημα «ου αντικρούσεις τον εαυτόν σου» και στην αντίσταση της μη συμμετοχής²⁸ που είναι ουσιωδώς πολιτική σύμφωνα με

τις δικές μας παραστάσεις και προτιμήσεις – ό,τι κι αν σημαίνει αυτό. {..} Οι δεσμεύσεις του ορθού πρακτικού λόγου δεν καθίστανται ανενεργές στο εσωτερικό αυτής της σφαίρας, (αυτονομίας) απλώς ισχύουν μόνο έναντι του ίδιου του προσώπου κι όχι έναντι των άλλων: ορίζουν τι πρέπει να κάνει το πρόσωπο υπό την ιδιότητά του ως αυτουργού. Οι άλλοι υπόκεινται σε καθήκον να μην επέμβουν στη σχέση μεταξύ του ορθού πρακτικού λόγου και του ηθικού προσώπου κι άρα δεν έχουν αξίωση έναντι του τελευταίου αν παραβεί τις δεσμεύσεις που έχει θέσει ο πρώτος. το αγαθό του ηθικού προσώπου πλαισιώνεται από μια σειρά από καθήκοντα που βαραίνουν τους άλλους κι απορρέουν από την ιδιότητά του ως ηθικού προσώπου. Το ηθικό πρόσωπο μολονότι, μη υπέχοντας καθήκον απέναντι στους άλλους, δεν υπόκειται στην αξίωσή τους να το ελέγχουν ως προς την τήρηση των επιταγών του ορθού πρακτικού λόγου, δύναται να αξιώσει από αυτούς να τηρούν το καθήκον τους.» Βασίλης Βουτσάκης Αγαθό και ορθό: από την ηθική προς την πολιτική φιλοσοφία, χειρόγραφο στο πλαίσιο των παραδόσεων του μαθήματος Ηθική και Δίκαιο, στο ΠΜΣ Φιλοσοφία του Δικαίου, ΕΚΠΑ.

²⁷ Hannah Arendt, , Collective responsibility, στο “Responsibility and Judgement”, [N.Y.: Schocken Books, 2003] 147-158

²⁸ Βλ παρακάτω τον «αντιρρησία συνείδησης» ως καταρχήν εσωτερική διαμαρτυρία του ορθού πρακτικού λόγου στην ενάσκηση του πολιτικού καθήκοντος του ατόμου.

την Arendt.²⁹

Η θρησκεία, η αφύπνιση, ο ξεσηκωμός της κοινωνίας, η ελευθερία, η ασφάλεια, η διεκδίκηση του δικαιώματός σε αυτοδιάθεση και ο αγώνας κατά της αποικιοκρατίας αποτελούν τις ιστορικές ηθικές βάσεις ακόμη και αυτουργών τρομοκρατικών επιθέσεων. Ο τρομοκράτης ιστορικά φαίνεται να εμπνέεται και να υποκινείται από πολιτικές ιδέες και στόχους και να καταλήγει στο σήμερα του θρησκευτικού φονταμενταλισμού³⁰. Επισημαίνεται ωστόσο ότι ο πόλεμος κατά της τρομοκρατίας με εφελτήριο τη μεταχείριση του Ιράκ από τις Ηνωμένες Πολιτείες, ως μια πολιτική που ουσιαστικά ήταν σχεδιασμένη για να τονώσει το ηθικό και την αίσθηση ασφάλειας της αμερικανικής κοινωνίας, υπογραμμίζει την τεράστια ιστορική και πολιτική τους ευθύνη στην πρόκληση των αιτιών της ριζοσπαστικοποίησης των ισλαμικών χωρών³¹ και στην προώθηση-αντί για την αντιμετώπιση-ενός ανηλεούς κύκλου βίας και απόγνωσης.

Διότι η τρομοκρατία ως επίθεση και η αντιτρομοκρατική δράση ως άμυνα, ως είδη πολέμων, δύναται να ταυτισθούν όταν μετέρχονται τις ίδιες τακτικές και μεθόδους πολέμου. Η ανηθικότητα του να σκοτώνεις αθώους εδράζεται στο αδιαίρετο και ενιαίο συνεχές των ίδιων αρχών ακόμη και αν τα περιβάλλοντα είναι διαφορετικά.

Ο πόλεμος είναι μια νόμιμη κατάσταση, καθώς διέπεται από κανόνες, αρχές και ηθική καθώς το έλλογο στοιχείο του ανθρώπου δοκιμάζεται στις πιο ακραίες συνθήκες. Τραγικά διλήμματα και δύσκολες αποφάσεις, συγκρουόμενες δεσμεύσεις και υποχρεώσεις στοιχειοθετούν την ηθική μας στην πράξη και την ευθύνη μας απέναντι αρχικά στον ίδιο μας τον εαυτό και έπειτα στους συν αγωνιστές μας, στους αντιπάλους, στην ανθρωπότητα ολάκερη. Κάποιες ευθύνες πεθαίνουν μόνο

²⁹ «Στις ελεύθερες χώρες έχουμε την περίπτωση, όπου η μη- συμμετοχή, είναι ουσιαστικά μια μορφή αντίστασης – όπως στην περίπτωση εκείνων που αρνούνται να στρατευτούν για τον πόλεμο του Βιετνάμ. Αυτή η αντίσταση συχνά δικαιολογείται πάνω σε ηθικές βάσεις· όμως, είναι ουσιαστικά πολιτική, όσο υπάρχει η ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι και μαζί της η ελπίδα ότι η αντίσταση υπό τη μορφή της άρνησης να συμμετέχουμε θα επιφέρει την πολιτική αλλαγή. Αυτό που βρίσκεται στο επίκεντρο του προβληματισμού δεν είναι ο εαυτός – δεν πάω επειδή δεν θέλω να λερώσω τα χέρια μου, που, βεβαίως, μπορεί να είναι ένα βάσιμο επιχείρημα – αλλά η μοίρα του έθνους και η στάση του απέναντι σε άλλα έθνη του κόσμου.» Στο Χάνα ΆΠΕΝΤ-Συλλογική ευθύνη. <http://www.respublica.gr/2018/02/post/arendt-responsibility/> Προσπελάστηκε στις 28 Νοεμβρίου 2018

για την ηθική αυτονομία.Κι όχι μόνο αυτό: δεδομένης της αντικειμενικής της ισχύος, αν κάποιος δεν συμμορφώνεται με αυτήν, μοιάζει να έχει ευθύνη απέναντι σε όλους τους άλλους να τηρεί τις δεσμεύσεις που απορρέουν από αυτήν.

³⁰ Η ιστορική πορεία καταλήγει στο Ισλάμ. Για πρώτη φορά μετά τους αρχαίους Ζηλωτές, ο τρομοκράτης δεν φαίνεται να παρασύρεται από ιδέες πολιτικού χαρακτήρα, αλλά από θρησκευτικά «προστάγματα», θρησκευτικό φανατισμό και την πίστη ότι πολεμάει και θυσιάζεται για έναν ιερό σκοπό: η θρησκεία επαναφέρεται στο προσκήνιο, στην πιο ακραία μορφή της, τον φονταμενταλισμό. Οι επιδιώξεις βέβαια παραμένουν πολιτικές (απόσυρση των αμερικανικών στρατευμάτων από τη Μέση Ανατολή και δημιουργία του κράτους του Ισλάμ), το θρησκευτικό στοιχείο όμως είναι που εξαιρείται. Ο ρόλος της θρησκείας άλλωστε στη νέα, παγκοσμιοποιημένη διεθνή κοινωνία έχει μεταβληθεί και καλύπτει κενά και ξεχασμένες ταυτότητες. Έτσι στη νέα αυτή μορφή τρομοκρατικής δράσης, ο τρομοκράτης φαίνεται να «υπηρετεί» μια νέα αντιπαράθεση: η θρησκεία κατά του έθνους-κράτους, και αντίστροφα. Βλ. ως ενδεικτικό των κινήτρων το γράμμα του Μπίλ Λάντεν προς τον Αμερικάνικο λαό σχετικά με την επίθεση της 11^{ης} Σεπτεμβρίου. www.theguardian.com/world/2002/nov/24/theobserver/ Προσπελάστηκε την 1/12/2018

³¹ Ο πόλεμος κατά της τρομοκρατίας μπορεί να ερμηνευτεί ως κάτι επικίνδυνα οικείο προς ένα είδος «δυτικής τζιχάντ».Βλ.όπ.π. σελ. 299.

με το θάνατό μας, γράφει ο Nozick και η πρόκληση της εποχής μας είναι να αναδείξει την προβληματική της ηθικίζουσας πολιτικής γλώσσας και συμπεριφοράς, τον άκριτο εγωισμό και τη μεροληπτικότητα στα κανονιστικά θεμέλια της άσκησης βίας στη διεθνή κοινότητα.

Με την παρούσα εργασία μου, σκιαγραφώντας την αλήθεια των αρχών που διαπνέουν τους κανόνες διαξαγωγής του πολέμου³², και ειδικότερα την «ηθική» της ανθρωποκτονίας μέσα από το έργο δύο αξιόλογων φιλοσόφων, του διαχρονικού και κλασικού για το έργο του, Michael Walzer και του ανατρεπτικού Jeff McMahan θα τολμήσω³³ να αναψηλαφίσω «τις αρχές της ανθρωπότητας και τις επιταγές της κοινής συνείδησης»³⁴ θεμελιώνοντάς τες σε ένα συνεχές ηθικής-δικαίου-πολιτικής όπου το διακύβευμα είναι το ηθικό κύρος και όχι η συμβατική νομιμότητα.

Στοχευμένες ανθρωποκτονίες³⁵: Δολοφονία, εξωδικαστική εκτέλεση, ή άμυνα

Πέρα από τον όρο «assassination³⁶» υπάρχουν αναφορικά με την πρακτική των στοχευμένων ανθρωποκτονιών στην αγγλοσαξονική γλώσσα οι όροι extrajudicial execution, extrajudicial killing, extrajudicial punishment. Η δολοφονία αναφέρεται και σε περιόδους ειρήνης αλλά και πολέμου. Σε περίοδο ειρήνης ορίζεται ως «φόνος ενός ιδιώτη ή δημόσιου προσώπου για πολιτικούς σκοπούς»³⁷, ενώ αντίθετα, όταν λαμβάνει χώρα στο πλαίσιο μιας ένοπλης σύγκρουσης, λαμβάνει τη μορφή της «στοχοποίησης ενός προσώπου με χρήση δόλιων μέσων». Ως προς την εξωδικαστική εκτέλεση, αυτή σύμφωνα με τη Διεθνή Αμνηστία συνίσταται στην «παράνομη και εσκεμμένη

³² «Φθάσαμε σε ένα επίπεδο της ηθικής και ψυχολογικής εξέλιξης του Δυτικού πολιτισμού στο οποίο η μαζική και σκόπιμη παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων δεν θα μπορεί πλέον να γίνεται ανεκτή. Εναπόκειται σε μας να σφυρηλατήσουμε μια νέα έννοια που να παντρεύει το δίκαιο και την ηθική» Javier Pérez de Cuéllar, UN Doc. Press Release, SG/SM/4560, 24 April 1991

³³ « Για να βγούμε από τούτο τον τρόμο, θα 'πρεπε να μπορούμε να σκεφτούμε και να δράσουμε ακολουθώντας τη σκέψη μας. Να όμως που ο τρόμος δεν αποτελεί ακριβώς το κατάλληλο κλίμα για σκέψη» Άλμπερτ Καμύ, , Σκέψεις για την τρομοκρατία, [Αθήνα, Καστανιώτη, 2003]22

³⁴ «Άμαχοι και μαχητές παραμένουν υπό την προστασία και την δικαιοδοσία των αρχών του διεθνούς δικαίου που απορρέει από το καθιερωμένο έθιμο, από τις αρχές του ανθρωπισμού και από τις αρχές της δημόσιας συνείδησης» Ρήτρα martens I Π.Π Συμβάσεις Γενεύης, άρθρο 1. Παρ 2.& Στο Προοίμιο της II Σύμβασης της Χάγης (1899)

³⁵ Η συγκεκριμένη ορολογία (*Targeted Killings*) έγινε ευρέως γνωστή το 2000 με αφορμή τη δημοσιοποίηση της ομόθυμης πολιτικής του Ισραήλ για την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας στα κατεχόμενα Παλαιστινιακά εδάφη.

³⁶ Lieber code (1863), Section IX: Assassination: The Law of war does not allow proclaiming an individual belonging to the hostile army an outlaw, who may be slain without trial by any captor, any more than the modern law of peace allows such international outlawry; on the contrary, it abhors such outrage. The sternest retaliation should follow the murder committed in consequence of such proclamation, made by whatever authority. LIEBER CODE 1863. Par.148

³⁷ Αναφέρονται οι σκέψεις θανάτωσης του Χίτλερ, θανάτωση πολιτικών προσώπων για ανατροπή καθεστώτων ενώ ο κώδικας Λίμπερ αναφέρεται και σε στρατιώτες αντιπάλους. Αναφέρει πως κανένας στρατιώτης δεν αποτελεί εγκληματία μόνο και μόνο από τη δυνατότητά του να θανατώνει κατά τη διάρκεια των μαχών. Και σε αυτό έγκειται η αθωότητά του. Michael, L. Gross, Moral dilemmas of modern war, [N.Y: Cambridge University Press, 2010]102

δολοφονία, που εκτελείται με εντολή κυβερνητικών οργάνων ή με τη συναίνεσή τους, μολονότι η σύλληψη των θυμάτων είναι αντικειμενικώς εφικτή»³⁸

Η πρακτική των στοχευμένων ανθρωποκτονιών συναντάται στο πλαίσιο επιβολής του νόμου και στις σύγχρονες μορφές πολέμου. Στην εσωτερική έννομη τάξη³⁹ οι κατηγορούμενοι για εγκληματικές πράξεις πρέπει να συλληφθούν και να οδηγηθούν ενώπιον της Δικαιοσύνης, τα όργανα της οποίας και θα αποφασίσουν μέσα από μια δίκαιη δίκη την ενοχή τους ή μη. Τυχόν αφαίρεση της ζωής επιτρέπεται σε εξαιρετικές περιπτώσεις, όπως κατά την άσκηση του δικαιώματος αυτοάμυνας ή όταν τίθενται σε άμεσο κίνδυνο ζωές τρίτων. Σε οποιαδήποτε άλλη περίπτωση, μια τέτοια ενέργεια θα ήταν παράνομη προσλαμβάνοντας τον χαρακτήρα εξωδικαστικής εκτέλεσης (*extrajudicial execution*) ή πολιτικής δολοφονίας (*assassination*)

Σε περίοδο πολέμου οι κυβερνήσεις νομιμοποιούνται να χρησιμοποιήσουν θανατηφόρα βία εναντίον των μαχητών του αντιπάλου, σεβόμενες βέβαια τις υποχρεώσεις και τους περιορισμούς που απορρέουν από το ΔΕΣ. Στον πόλεμο κατά της τρομοκρατίας το κατά πόσο οι τρομοκράτες θα αντιμετωπισθούν ως εγκληματίες ή ως μαχητές και κατ' επέκταση το κατά πόσο μια αντιτρομοκρατική επιχείρηση θα ενταχθεί στο πλαίσιο επιβολής της εσωτερικής έννομης τάξης ή σε αυτό μιας ένοπλης σύγκρουσης αποτελεί ζήτημα άμεσα σχετιζόμενο με τη νομιμότητα των στοχευμένων ανθρωποκτονιών στο Διεθνές Δίκαιο.

Ο *Nils Melzer*, ο οποίος έχει ασχοληθεί εκτεταμένα με το υπόψη ζήτημα, έδωσε έναν ενιαίο ορισμό, εφαρμοστέο τόσο στο πλαίσιο της επιβολής του νόμου, όσο και στην περίπτωση ένοπλης σύγκρουσης. Σύμφωνα με αυτόν, ο όρος στοχευμένη ανθρωποκτονία υποδηλώνει «*την αποδιδόμενη σε υποκείμενο του Διεθνούς Δικαίου εκ προθέσεως, εκ προμελέτης και σκόπιμη χρήση θανατηφόρας βίας εις βάρος ατομικά επιλεγμένων προσώπων, τα οποία δεν βρίσκονται υπό τη*

³⁸ *Amos Guiora*, "Targeted Killing as Active Self Defense", *Case Western Reserve Journal of International Law*, Vol. 36, 320 (2004), 329.

³⁹ Η νομιμότητα εν προκειμένω των στοχευμένων ανθρωποκτονιών, ρυθμίζεται από την εσωτερική νομοθεσία των κρατών και ειδικότερα αυτή που αφορά τη χρήση θανατηφόρας βίας, λαμβανομένων υπόψη των υποχρεώσεων που απορρέουν από το ΔΑΔ. Στην εσωτερική τάξη η προσφυγή στη θανατηφόρα βία αποτελεί εξαιρετικό μέτρο και λύση τελευταίας επιλογής για τα όργανα του κράτους, περιοριζόμενη στις περιπτώσεις που η σύλληψη δεν είναι δυνατή χωρίς να τεθούν σε κίνδυνο ζωές τρίτων και να αποτραπεί άμεση απειλή κατά της ζωής. Ο *Melzer* αναγνωρίζοντας τη λεπτή διαχωριστική γραμμή μεταξύ στοχευμένων ανθρωποκτονιών και πολιτικών δολοφονιών ή εξωδικαστικών εκτελέσεων, προτείνει τον ακόλουθο έλεγχο διασφάλισης της νομιμότητας των στοχευμένων ανθρωποκτονιών, ο οποίος λαμβάνει χώρα σε τρία στάδια. Σύμφωνα με αυτόν μια στοχευμένη ανθρωποκτονία μπορεί να είναι νόμιμη και κατά συνέπεια επιτρεπτή στο πλαίσιο επιβολής του νόμου, εάν (α) αποσκοπεί στο να αποτρέψει μια παράνομη επίθεση εκ μέρους του ατόμου που στοχοποιείται εις βάρος μίας ανθρώπινης ζωής, (β) είναι απολύτως αναγκαία για την επίτευξη του παραπάνω σκοπού και (γ) είναι η τελική φάση μιας επιχείρησης, ο σχεδιασμός, η προπαρασκευή και εκτέλεση της οποίας έχουν γίνει με γνώμονα την ελαχιστοποίηση -στο μεγαλύτερο δυνατό βαθμό- της προσφυγής στη θανατηφόρα βία. *Nils Melzer*, *όπ.π.*, σελ 287.

φυσική επιτήρηση αυτών που τα στοχοποιούν»⁴⁰. Τα συστατικά στοιχεία της έννοιας των στοχευμένων ανθρωποκτονιών, παρουσιάζουν τα ακόλουθα στοιχεία: Την εκ προθέσεως (1) και εκ προμελέτης ανθρωποκτονία (2), προκαθορισμένου ατόμου (3), που δεν βρίσκεται υπό τη φυσική επιτήρηση του εκτελεστή του (4). Κρίσιμο στοιχείο, για τον *Melzer*, είναι ότι αντικειμενικός σκοπός μιας τέτοιας επιχείρησης δεν είναι άλλος από τη δολοφονία του συγκεκριμένου προσώπου, σε αντίθεση με άλλες περιπτώσεις, όπου η τυχόν στέρηση του έννομου αγαθού της ζωής, ακόμη και αν γίνεται με δόλο αποτελεί παράπλευρο αποτέλεσμα μιας επιχείρησης με διαφορετικό σκοπό. Η στοχευμένη θανάτωση δεν μοιάζει να μπορεί να ενταχθεί στο πρότυπο σκέψης του ποινικού δικαίου, ήδη για το λόγο ότι το επιλεγμένο προς θανάτωση άτομο δεν διαθέτει ούτε τη δυνατότητα υπεράσπισης ούτε δικηγόρο και δεν είναι δυνατή ούτε η διαπίστωση της ενοχής βάσει σαφών κανόνων, ούτε επίσης τα επιλεγμένα προς θανάτωση άτομα βρίσκονται υπό σωματική κράτηση από τους δράστες-υποκείμενα της θανάτωσης.⁴¹

Η θανάτωση του Οσάμα μπιν Λάντεν υπήρξε η θεαματικότερη μιας σειράς πράξεων θανάτωσης από εκείνες που συνηθίζονται τα τελευταία χρόνια από τις ΗΠΑ και το Ισραήλ. Η πράξη αυτή προκάλεσε τόσο καταδικαστικές αντιδράσεις όσο και αισθήματα ανακούφισης ή τουλάχιστον κατανόησης. Διότι το ερώτημα έγκειται ακριβώς στο κατά πόσο ένας Οσάμα μπιν Λάντεν⁴² στην εν λόγω περίπτωση είναι αθώος υπό την έννοια της απαγόρευσης της θανάτωσης. Η εν λόγω θανάτωση είναι θανάτωση ενός εγκληματία του Ποινικού Κώδικα ή πρόκειται για ενέργεια που υπόκειται στο Δίκαιο Ενόπλων Συρράξεων⁴³;

⁴⁰ *Nils Melzer*, "Targeted Killing in International Law", (Oxford Monographs in International Law, 2008), σελ 5.

⁴¹ Ως προς αυτό θα πρέπει να διαφωνήσουμε με τη δήλωση του Προέδρου Ομπάμα αναφορικά με τη θανάτωση του μπιν Λάντεν: «Justice has been done.», διότι το θύμα δεν είχε τη δυνατότητα να απολογηθεί και δεν διέθετε ούτε δικηγόρο. Για την εκτέλεση της θανατικής ποινής δεν επαρκεί μόνο η ηθική ή νομική ενοχή, ο εγκληματίας θα πρέπει να έχει κριθεί και ένοχος. Στην περίπτωση του Οσάμα μπιν Λάντεν δεν εκτελέστηκε ως εκ τούτου η θανατική ποινή.

⁴² Στο πλαίσιο μιας μυστικής επιχείρησης που έλαβε χώρα την 2 Μαΐου 2011 στα περίχωρα του *Abbottabad*, στο βορειοδυτικό Πακιστάν, στελέχη των ειδικών δυνάμεων του Πολεμικού Ναυτικού των ΗΠΑ, που επέβαιναν σε στρατιωτικά ελικόπτερα, εισέβαλαν σε ένα κτιριακό σύμπλεγμα, στο κέντρο του οποίου βρισκόταν μια τριώροφη έπαυλη που περιστοιχιζόταν από ψηλούς τοίχους, συρματοπλέγματα και κάμερες ασφαλείας. Στόχος της επιχείρησης "*Neptune Spear*" δεν ήταν άλλος από την εκτέλεση του διαβόητου *Osama Bin Laden*, ο οποίος σημειωτέον δεν άνηκε σε εχθρικές των ΗΠΑ ένοπλες δυνάμεις, δεν εκκρεμούσε εις βάρος του οποιαδήποτε καταδικαστική απόφαση και δεν υπήρχε μαρτυρία ότι κατά τη διάρκεια της επιχείρησης απείλησε τη ζωή των αμερικανών στρατιωτών. Οι πληροφορίες αναφέρουν ότι ο ηγέτης της *Al Qaeda* (εφεξής *AQ*), του τρομοκρατικού δικτύου που θεωρήθηκε υπεύθυνο για μεγάλο αριθμό τρομοκρατικών επιθέσεων στον δυτικό κόσμο -με γνωστότερες όλων τις επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου του 2001 στο Παγκόσμιο Κέντρο Εμπορίου της Νέας Υόρκης- βρισκόταν στο υπνοδωμάτιό του, όταν δέχτηκε δύο πυροβολισμούς, έναν στο κεφάλι και έναν στο στήθος. Άλλοι τρεις ενήλικοι άνδρες -πιθανώς ο αγγελιαφόρος του, ο αδελφός του και ένας μεγάλος γιός του- φέρονται επίσης να σκοτώθηκαν από τα πυρά της ομάδας κρούσης, καθώς και μία γυναίκα.

⁴³ Η δυνατότητα ωστόσο εφαρμογής του Δικαίου των Ενόπλων Συρράξεων (ΔΕΣ) στην παραπάνω υπόθεση μεταβάλλει τα δεδομένα, καθώς θέτει σε νέα βάση τη νομιμότητα της ανωτέρω επιχείρησης, επί τη βάση τήρησης των θεμελιωδών αρχών του κλάδου αυτού του Διεθνούς Δικαίου, στις οποίες περιλαμβάνονται η αρχή της διάκρισης μαχητών και αμάχων, στρατιωτικών και πολιτικών στόχων, η απαγόρευση επίθεσης όσων είναι εκτός μάχης (*hors de combat*), η απαγόρευση πρόκλησης άνοφελου πόνου, η αρχή της αναγκαιότητας και η αρχή της αναλογικότητας

Στον απόηχο των επιθέσεων στους Δίδυμους Πύργους, ο Πρόεδρος *Bush* αιτήθηκε από το Κογκρέσο εξουσιοδότηση, προκειμένου να κηρύξει τον πόλεμο στους σχεδιαστές των επιθέσεων και ειδικότερα στα μέλη της *AQ*. Το Κογκρέσο 7 ημέρες αργότερα με Απόφασή του έδωσε στον Πρόεδρο την περίφημη Εξουσιοδότηση Ανάληψης Στρατιωτικής Δράσης. Για πρώτη φορά στην ιστορία των ΗΠΑ, η χώρα εμπλεκόταν σε μια ένοπλη σύγκρουση όχι με ένα άλλο κράτος, αλλά με τα μέλη μιας οργάνωσης. Η νομική αιτιολόγηση της χρήσης βίας, περιλαμβανομένων και των στοχευμένων ανθρωποκτονιών, εναντίον των μελών της *AQ*, των *Taliban* και των συμμάχων τους, στηρίχθηκε, σε δύο βάσεις: στο δικαίωμα άμυνας και στην ύπαρξη ένοπλης σύγκρουσης.

Η επέμβαση των Ηνωμένων Πολιτειών στο Αφγανιστάν μετά την 11^η Σεπτεμβρίου ενδείκνυται για αξιολόγηση, ως παράδειγμα ενός πολέμου που διεξάγεται για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας⁴⁴.

Για να αξιολογήσει τη νομιμότητα της παρέμβασης στο Αφγανιστάν ο Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου χρησιμοποιεί το δόγμα του δικαίου πολέμου, παρά το αδιαμφισβήτητο γεγονός ότι μία τρομοκρατική οργάνωση δεν έχει την ιδιότητα του κράτους, αλλά και δεν διεξάγει πόλεμο με την κλασική σημασία⁴⁵. Αξιολογώντας αρχικά την *justa causa* του πολέμου, θεωρεί ότι η φιλοξενία του επιτελείου της Αλ Κάιντα από τον Αφγανιστάν παρείχαν στις Ηνωμένες Πολιτείες το δικαίωμα να επέμβουν⁴⁶. Αυτό όμως που κατέστησε τον πόλεμο μη δίκαιο ήταν το γεγονός ότι ήταν ηθικά δυσανάλογος. Πρώτον, ο στόχος που ήταν η εξουδετέρωση των τρομοκρατών δεν ήταν εξαρχής δυνατό να επιτευχθεί και δεν επιτεύχθη. Δεύτερο, η αρχική επιδίωξη θα μπορούσε να έχει επιτευχθεί με πολύ ηπιότερο τρόπο (δεν ήλθε, δηλαδή, ο πόλεμος ως *ultima ratio*). Τρίτον, οι όροι διεξαγωγής του πολέμου ήταν προβληματικοί όσον αφορά την εφαρμογή της μη διάκρισης (τα αθώα θύματα του πολέμου ξεπέρασαν σε αριθμό αυτά των δίδυμων πύργων).

⁴⁴ Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου όπ.π.σελ. 229-236.

⁴⁵ Στο σημείο αυτό γίνεται αναφορά στα πρόσθετα πρωτόκολλα των Συμβάσεων της Γενεύης του 1977, σύμφωνα με τα οποία το δίκαιο του πολέμου εφαρμόζεται και στους εμπόλεμους σε ενδοκρατικές συγκρούσεις, εμφυλίους και απελευθερωτικούς πολέμους υπό τον όρο ότι πληρούνται κάποιες ελάχιστες προϋποθέσεις, όπως κεντρική διοίκηση και έλεγχος, ανοιχτή επίδειξη των όπλων και κάποια διακριτικά και εμβλήματα.

⁴⁶ Ιδιαίτερη σημασία για την μέχρι σήμερα κρατική πρακτική αποτελούν τα Ψηφίσματα 1368204 και 1373205 του ΣΑ που υιοθετήθηκαν στον απόηχο των τρομοκρατικών επιθέσεων της 11^{ης} Σεπτεμβρίου. Ειδικότερα και μετά από μια σύντομη συνεδρίαση το ΣΑ ομόφωνα υιοθέτησε το Ψήφισμα 1368, με το οποίο «*απερίφραστα καταδίκασε τις φοβερές τρομοκρατικές επιθέσεις*» και θεώρησε «*τέτοιες ενέργειες, όπως και κάθε άλλη πράξη διεθνούς τρομοκρατίας, απειλή κατά της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας*». Αξίζει να αναφέρουμε ότι, μολονότι δεν έγινε μνεία στο υποκείμενο των επιθέσεων, στην εισαγωγή του Ψηφίσματος αναγνωρίστηκε «*το φυσικό δικαίωμα ατομικής ή συλλογικής άμυνας σύμφωνα με τις προβλέψεις του Χάρτη*». UN SC Res. 1368 (2001) of 12 September 2001 & UN SC Res. 1373 (2001) of 28 September 2001.

Η ηθική ισότητα ή ασυμμετρία των πρωταγωνιστών: Ένοχοι και αθώοι

Τα διακριτικά του «πολέμου από τη σφαγή⁴⁷» και των «Δίκαιων από τους Άδικους πολέμους⁴⁸» δύνανται άραγε να μας βοηθήσουν στην ταξινόμηση των «δίκαιων από τους άδικους μαχητές»⁴⁹ και τους αθώους πρωταγωνιστές από τους ένοχους; Ξετυλίγοντας τον κανονιστικό μίτο της σύμβασης του πολέμου, η έννοια της αθωότητας διαισθητικά αλλά και επιχειρηματολογικά παίζει καθοριστικό ρόλο στην όλη συλλογιστική εφαρμογής των κανόνων πολέμου αλλά κυρίως και στην ενσυναίσθηση της ίδιας της ηθικής μας υπόστασης είτε ως μαχητές⁵⁰ είτε ως πολίτες. Η διάκριση μεταξύ ενόχου και αθώου είναι μεν στο πλαίσιο της απαγόρευσης της θανάτωσης, θεμελιώδης, ωστόσο δεν είναι πάντα και τόσο σαφές ποιος ανήκει στους ενόχους και ποιος στους αθώους. Όπου εξάλλου δεν υπάρχει συναίσθηση της ομωνυμίας της αναφοράς του ενόχου σε διάφορους τομείς της απαγόρευσης της θανάτωσης, ο παραδοσιακός κανόνας έχει συχνά ως αποτέλεσμα την απατηλή ιδέα ότι ούτως ή άλλως θανατώνονται μόνο ένοχοι, δηλαδή εκείνοι που το αξίζουν. Ο τίτλος του βιβλίου «Just and Unjust Warriors»⁵¹ υποδηλώνει (κάνοντας νύξη για το βιβλίο του Walzer «Just and Unjust Wars»⁵² την μετατόπιση του κέντρου βάρους της συζήτησης στο *ius in bello*, και ως εκ τούτου την πιθανότητα, ότι κάποιοι στρατιώτες, ενώ είναι επικίνδυνοι (δηλαδή στην κυριολεξία δεν είναι *innocents*, αφού βλάπτουν άλλους), θα έπρεπε να θεωρούνται αθώοι. Έτσι όμως τίθεται βεβαίως ταυτοχρόνως το ερώτημα, εάν κάποιος από τους πολίτες θα έπρεπε να καταταχθούν στους ενόχους (εφόσον υποστηρίζουν τις πολεμικές πράξεις με οποιοδήποτε τρόπο). Στον Κώδικα Lieber αναφέρεται: «The law of war does not allow proclaiming an individual belonging to the hostile army an outlaw, who may be slain without trial by any captor⁵³», που σημαίνει πως δεν είναι κάποιος ένοχος μόνο και μόνο επειδή πολεμά με το αντίπαλο στρατόπεδο. Οι εχθροί λοιπόν στο πλαίσιο του πολέμου δεν θεωρούνται εγκληματίες. Ο κίνδυνος προκύπτει από την ιδιότητά τους ως εμπολέμων, μόνο ως προς αυτό είναι «ένοχοι» κατά την έννοια της απαγόρευσης της θανάτωσης. Η θανάτωσή τους δεν είναι φόνος. Η στολή τους προσδίδει παραδόξως – από ηθική άποψη – μια εικόνα αθωότητας αναφορικά με την έννοια του αδικήματος.

⁴⁷ Για να χρησιμοποιήσω το ομώνυμο τίτλο του δοκιμίου του Τόμας Νέιγκελ στο Άνσκομπ Ελιζαμπεθ- Νέιγκελ Τόμας, Ηθικός πόλεμος-Ηθική εν πολέμω, μτφρ. Κωστής Μ.Κωβαίος, [Αθήνα: Εκκρεμές, 2002]

⁴⁸ Πρόκειται επίσης για παραπομπή στο βιβλίο του Μάικλ Γουόλτζερ Δίκαιοι και Άδικοι πόλεμοι, Σκοποί, κανόνες, μέσα, εγκλήματα και θεωρία πολέμου 428π.Χ-2003 μ.Χ, [Αθήνα: Ιωλκός, 2006]

⁴⁹ Επίσης ομότιτλο του έργου των David Rodin/Henry Shue *Just and Unjust Warriors*. [Oxford university press 2008] που παραπέμπει στο αντίστοιχο έργο του M. Walzer.

⁵⁰ Ως Αξκός των Ε.Δ έχω ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το συγκεκριμένο ζήτημα καθώς συμβάλλει καθοριστικά στην εμπέδωση της αυτοεκτίμησης του στρατιωτικού ως μαχητή του οποίου η δράση ετερο-αυτοπροσδιορίζεται από τα κελεύσματα της παγκόσμιας συνείδησης.

⁵¹ Οπ.π 41

⁵² Οπ.π 40

⁵³ Michael, L. Gross, *Moral dilemmas of modern war*, [N.Y: Cambridge University Press, 2010]100

Ο Μ. Walzer διατυπώνει: «Η ηθική πραγματικότητα του πολέμου είναι χωρισμένη στα δυο: Αρχικά κρίνονται οι λόγοι που παρακίνησαν τα κράτη να πολεμήσουν, στη συνέχεια κρίνονται τα μέσα που χρησιμοποιήθηκαν στα πλαίσια αυτά. Οι δυο κρίσεις είναι μεταξύ τους ανεξάρτητες». «Ωστόσο αυτή η λογική ανεξαρτησία μεταξύ των δυο κρίσεων προκαλεί ... παρόλα αυτά σύγχυση.»⁵⁴ Ο Walzer υποστηρίζει τη θεωρία συμμετρίας, σύμφωνα με την οποία ισχύουν τα ίδια δικαιώματα και υποχρεώσεις του *ius in bello* και για τις δυο πλευρές, ή με άλλα λόγια τη θεωρία της ανεξαρτησίας, σύμφωνα με την οποία το *ius in bello* είναι ανεξάρτητο από το *ius ad bellum*. Οι κανόνες του πολέμου εφαρμόζονται ισότιμα στους επιτιθένους και στους αντιπάλους τους. Η « ηθική ισότητα» των στρατιωτών, υποκείμενη στη σχετική και όχι πλήρη αυτονομία τους στηρίζεται στη δικαιολογητική βάση της άμυνας. «Αν δεν σκοτώσεις, θα σε σκοτώσουν».

Οι στρατιώτες που πολεμούν εκ μέρους ενός κράτους που διαπράττει επίθεση δεν είναι εγκληματίες αλλά ούτε και οι στρατιώτες που πολεμούν υπέρ της άμυνας της χώρας τους αποκτούν την άδεια να γίνουν εγκληματίες. Συνεπώς υπόκεινται στους ίδιους περιορισμούς διότι ένας αρχικά δίκαιος πόλεμος μπορεί στη συνέχεια να διεξαχθεί με άδικο τρόπο λόγω των μέσων και μεθόδων πολέμου που χρησιμοποιεί.⁵⁵ Αυτό σχετίζεται και με τη δεοντολογική του ερμηνεία του *ius in bello*, αν και παραδέχεται πως η συλλογική προάσπιση των δικαιωμάτων των πολιτών από τα κράτη τους καθιστά, στο πλαίσιο του πολέμου προβληματική την ατομική προάσπιση. Είτε γιατί οι στρατιώτες, όποιες και αν είναι οι προσωπικές τους προσδοκίες και επιδιώξεις, χάνουν το δικαίωμα στη ζωή και στην ελευθερία⁵⁶, παρότι σε αντίθεση με τα επιτιθέμενα κράτη, δεν έχουν διαπράξει κανένα έγκλημα, είτε λόγω πολεμικής αναγκαιότητας και κατάστασης εκτάκτου ανάγκης στις οποίες διακυβεύεται λόγου χάρη ένας ολόκληρος πολιτισμός, όπως για παράδειγμα στην φάση έναρξης του 2ου Παγκοσμίου Πολέμου, όπου η γερμανική νίκη υπήρξε πιθανή⁵⁷.

Ο Walzer αναφέρεται στον όρο «αθωότητα» συμπλέκοντας την με τα ατομικά δικαιώματα, και η οποία αποδίδεται σε ανθρώπους που δεν έκαναν κάτι ώστε να χάσουν το δικαίωμα της ασυλίας

⁵⁴ Michael Walzer, *Just and unjust wars*, 48

⁵⁵ Michael Walzer οπ.π 227

⁵⁶ «Ανταλλάσσονται για τα πολεμικά δικαιώματα» μας λέει ο Γουόλτζερ στο *Δίκαιοι και Άδικοι πόλεμοι*, οπ.π 226-228

⁵⁷ Σε τέτοιες καταστάσεις επιτρέπεται κατά περίπτωση να «λερώσει κανείς τα χέρια του» βομβαρδίζοντας κατά έκταση γερμανικές πόλεις. “No government can put the life of the community it self and all of its individuala members at risk, so long as there are actions available to it, even immoral actions, that would avoid or reduce the risk..It is for the sake of risk avoidansve or risk reduction that governments are chosen. That is what political leaders are for; that is their task’ Michael Walzer, *Arguing about war*. [New Haven :Yale University Press, 2004]42 Το τελευταίο καταδικάστηκε από την Anscombe με σαφήνεια «για κάθε άνθρωπο, η πράξη του να σκοτώνεις αθώους ως μέσο για την επίτευξη των σκοπών σου είναι πάντοτε δολοφονία...».Ελίζαμπεθ Ανασκομπ οπ.π 23 Τη δεοντολογική της θέση εξέφρασε η Anscombe εξαιρετικά περιεκτικά στην κριτική που άσκησε για τον πασιφισμό: Ο φιλειρηνισμός έχει συντελέσει σ’ αυτή την απώλεια της έννοιας της δολοφονίας«Pacifism teaches people to make no distinction between the shedding of any human blood. And in this way pacifism has corrupted enormous numbers of people who will not act according to its tenets ... seeing no way of avoiding wickedness, they set no limits to it.» Οπ.π 36

τους στη μάχη (να μην γίνουν αντικείμενο επίθεσης, στοχοποίησης), ούτε υπαναχώρησαν, ούτε παραίτηθηκαν από την άσκησή του⁵⁸. Και το εν λόγω δικαίωμα της ασυλίας χάνεται όταν συμμετέχεις στις εχθροπραξίες, όταν επιτίθεσαι χωρίς να νομιμοποιείσαι να το κάνεις (ως στρατιώτης, ή σε θέση άμυνας), όταν «poses a threat»⁵⁹ Άρα για τον Walzer οι άμαχοι ως μη επιβλαβείς, ως μη «απειλή» είναι πάντοτε αθώοι εκτός αν χάσουν και για όσο χάσουν αυτή τους την ιδιότητα. «Non combatants are men and women with rights...who cannot be used for some military purpose, even if it is a legitimate purpose.⁶⁰ Αθώος στην επικρατούσα φιλολογία του πολέμου σημαίνει μη επιβλαβής (pose a threat) και άρα μη δυνάμενος να γίνει αντικείμενο επίθεσης⁶¹. Οι στρατιωτικοί λόγω της ιδιότητάς τους είναι πάντοτε νόμιμος στόχος, εκτός αν τέθηκαν εκτός μάχης, όπως οι τραυματίες, οι ναυαγοί. « Οι στρατιώτες ως τάξη, διαχωρίζονται απ'τον κόσμο της φιλειρηνικής δραστηριότητας. Εκπαιδεύονται να πολεμούν, εφοδιάζονται με όπλα, οφείλουν να πολεμούν κατ'εντολή. Αναμφίβολα, δεν πολεμούν πάντα και ο πόλεμος δεν είναι η αγαπημένη τους ενασχόληση. Είναι όμως η ενασχόληση της τάξης τους και το γεγονός αυτό διαχωρίζει δραστικά το στρατιώτη ως άτομο απ'τους πολίτες που αφήνει πίσω του.»⁶²

Εάν η μεταβατικότητα του αδικού ισχύει, εάν η μια πλευρά βρίσκεται σε άμυνα ενώ η άλλη επιτίθεται εν αδίκω, τότε οι στρατιώτες της πλευράς εν δίκαιω δεν βρίσκεται κανονιστικά στην ίδια θέση με τους επιτιθέμενους.. Για την ακρίβεια οι τελευταίοι τελούν εν αδίκω, επειδή δεν μπορούν να καλυφθούν από την αρχή της δίκαιης άμυνας⁶³. Το να πολεμάς εν αδίκω, το να απειλείς με αφαίρεση της ζωής εν αδίκω, είναι τόσο ανήθικο όσο και το να απειλείς ή να σκοτώνεις αθώους . Εφόσον δεν επιτρέπεται να σκοτώνεις αθώους, ούτε καν προκειμένου να επιτύχεις ένα αθώο σκοπό, ακόμη λιγότερο επιτρέπεται να σκοτώνεις αθώους προκειμένου να προαγάγεις έναν άδικο σκοπό.

⁵⁸ «A legitimate act of war is one that does not violate the rights of the people against whom it is directed...no one can be threatened with war or warred against, unless through some act of his own he has surrendered or lost his rights. This fundamental principle underlies and shapes the judgments we make of wartime conduct.» Michael Walzer, *Just and Unjust wars*, σελ135

⁵⁹ {...} Το δικαίωμα αυτό το χάνουν όσοι πολεμούν πραγματικά, καθώς θέτουν σε κίνδυνο άλλους ανθρώπους και το διατηρούν όσοι δεν πολεμούν καθόλου. M.Walzer, *οπ.π* 238

⁶⁰ *Οπ.π* , 137

⁶¹ Βλ. σχετικά Ελίζαμπεθ Άνσκομπ, Το βραβείο του Κ.Τρούμαν, στο Ελίζαμπεθ Άνσκομπ, Τόμας Νέγκειλ, *οπ.* σελ 30. «Στο πλαίσιο της απολυτοκρατικής θέσης, η εν χρήσει έννοια της αθωότητας δεν είναι ηθική αθωότητα και δεν αντιπαραβάλλεται προς την ηθική ενοχή. Αν ήταν έτσι θα ήμασταν δικαιολογημένοι να σκοτώσουμε, μέσα σε μια εχθρική πόλη έναν κακό αλλά άμαχο κουρέα, οποίος θα υποστήριζε την κακοήθη πολιτική της κυβέρνησής του, και αδικαιολόγητοι, αν σκοτώναμε έναν ηθικό αγνό κληρωτό, που θα οδηγούσε το ταγκ του καταπάνω μας με τα γνησιότερα αισθήματα θλίψης για την πράξη του και αληθινή αγάπη στην καρδιά του. Αλλά η ηθική αθωότητα πολύ λίγο έχει να κάνει με αυτά τα πράγματα, διότι στον ορισμό της δολοφονίας, «αθώος» σημαίνει «προσωρινώς αβλαβής» και είναι αντιπαραβλητέος όχι προς το «ένοχο», αλλά προς το «επιβλαβή» Τόμας Νέγκελ *οπ.π* σελ 70

⁶² Walzer. *Οπ.π* 238

⁶³ Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου Πόλεμος και Δικαιοσύνη, Πολιτική φιλοσοφία για τον κόσμο. [Αθήνα: Πόλις, 2008]336

Για τον McMahan η αθωότητα ενός ατόμου συνίσταται επίσης στο ότι δεν υπόκειται ηθικά σε επίθεση, δεν έκανε κάτι ώστε να δικαιολογείται νομικά και ηθικά μια επίθεση εναντίον του. Και υπό αυτές τις περιστάσεις η όποια επίθεση εναντίον του θα τον αδικούσε και θα δικαιολογούνταν τα όποια παράπονά του. Η ευθύνη εδώ ως υπαιτιότητα της επίθεσης βαρύνει τον αυτουργό της πράξης, αντικείμενο της επίθεσης, κατά την έννοια της ανάλογης ανταμοιβής, του αρμόζοντος (desert), του κόστους, των θεωριών της διανεμητικής δικαιοσύνης⁶⁴.

Σύμφωνα με τον McMahan οι στρατιώτες της δημοκρατικής πολιτείας που βρίσκεται εν αδίκω απορροφούν αυτή την ιδιότητα και καθίστανται και οι ίδιοι άδικοι μαχητές καθώς θέτουν σε αδικαιολόγητο και μη νόμιμο θανάσιμο κίνδυνο τους αντιπάλους τους. Βέβαια ο McMahan εκλεπτύνει και εξειδικεύει ακόμη περισσότερο την ευθύνη κάποιου, με συλλογισμούς και παραδείγματα ώστε δεν αρκείται στην ηθική ευθύνη αλλά θεωρεί πως η ευλογοφάνεια του υποκειμένου σε θανάσιμη ζημιά/βλάβη από κάποιον τρίτο έγκειται στην τελική ενοχή του πρώτου για την αδικαιολόγητη απειλή κατά του τρίτου. Αν δεν υπάρχει καταλογισμός ενοχής, και οι πράξεις είναι δικαιολογήσιμες (excused), τότε ακόμη και οι αρχικά και φαινομενικά άδικοι μαχητές, είναι ηθικά αθώοι (σχεδόν πλήρως, καθώς υπάρχει πάντα ένα ίχνος ευθύνης στο μαχητή) διατηρούν το δικαίωμα στη ζωή και έτσι δεν μπορεί να τους αφαιρεθεί παρά μόνο αν τους αδικήσουμε⁶⁵.

«Liability to Attack»: θεωρία της ασυμμετρίας ή εν τέλει ηθικά σύμμετρη θέση;

Ο Jeff McMahan επιχειρεί να καταδείξει κάποια ηθικά αδιέξοδα της παραδοσιακής θεωρίας του δικαίου, που πηγάζουν από την αυτονομία και ανεξαρτητοποίηση του *ius ad bellum* & *ius in bello* και κυρίως να καταδείξει το θετικιστικό χαρακτήρα των κανόνων του πολέμου και την αναγωγή της κανονιστικότητάς τους στην «αυθεντία» των τυπικών διεθνών νομοθερημάτων ενώ παράλληλα να αναδείξει και να κάνει έκκληση στην «εκ βάθων ηθική του πολέμου» (deep morality of war). Η αξία και η αρχή που υπερασπίζεται και αναδεικνύει ο McMahan είναι ότι οι άνθρωποι πρέπει να πληρώνουν το τίμημα των πράξεων και των επιλογών τους.. Η αρχή της ελευθερίας συσχετίζεται με την αρχή της ισότητας ώστε να απονείμει δικαιοσύνη στο πλαίσιο των διακριτών ατομικών ευθυνών . Έτσι η διάκριση μαχητών και αμάχων φαντάζει για τον McMahan κάπως ακατέργαστη, χονδροειδής⁶⁶. Για να καταδείξει αυτό, χρησιμοποιεί εύλογα παραδείγματα

⁶⁴ Jeff McMahan, , Killing in war, [Oxford: Clarendon Press, 2009]8

⁶⁵ Jeff McMahan Innocence, self-defence and killing in war. Journal of political philosophy2 (1994):193-221

⁶⁶ ο McMahan απαριθμεί όμως και «πραγματιστικούς» λόγους σχετικά με το ισχύον συμμετρικό *ius in bello*, αναφέροντας αρχικά την περιορισμένη αναγνώριση της αδικίας ή του δικαίου στην προσωπική υπόθεση, είτε πρόκειται για τους πολιτικά και στρατιωτικά υπεύθυνους είτε για τον απλό στρατιώτη.

και παραλληλισμούς του εσωτερικού δικαίου.

Αν και η παραδοσιακή ηθική του πολέμου χρησιμοποιεί μόνο την υλική-αντικειμενική μη αθωότητα (material non innocence) για να καταρρίψει την ασυλία ενός προσώπου, ώστε να υπόκειται σε επίθεση, η ασυλία καταρρίπτεται και από λόγους ηθικούς. Για παράδειγμα, ένας δολοφόνος δεν έχει δικαίωμα αυτοάμυνας έναντι σε έναν αστυνομικό που του επιτίθεται για να τον αποτρέψει από τη διάπραξη ενός φόνου. Ο αστυνομικός αποτελεί απειλή βλάβης κατά του δολοφόνου καθώς του επιτίθεται και συνεπώς είναι αντικειμενικά μη αθώος. Το ίδιο δύναται να συμβεί και στον πόλεμο. Μια χώρα που επιτέθηκε άδικα δικαιολογείται να αμυνθεί σε περίπτωση αντεπίθεσης της αμυνόμενης χώρας; Αν μια τρίτη χώρα προκάλεσε και συνέβαλλε καθοριστικά στην επίθεση μιας χώρας εναντίον μιας άλλης, η αμυνόμενη χώρα δικαιούται να επιτεθεί κατά της πρώτης υποκινήτριας χώρας; Σύμφωνα με την ηθική αθωότητα η ευθύνη που απορρέει από μια άδικη στάση πάντα είναι σε αντιστοιχία με την ασυλία του και όχι η εν τοις πράγμασι απειλή (εμπειρικά ανιχνεύσιμη) προς τους άλλους

Επιπρόσθετο σχετικό παράδειγμα, παρατιθέμενο στο έργο του McMahan, , υποθέτουμε ότι ο Romulus κακεντρέχως αλλοίωσε τα φρένα του αυτοκινήτου του Remus. Όταν τα φρένα δεν λειτουργούν, ο Remus συνειδητοποιεί τι συνεβη. Όταν το αυτοκίνητο είναι έτοιμο να πέσει στο γκρεμό, βλέπει το Romulus μπροστά του να τον αποδοκιμάζει θριαμβευτικά. Ο Romulus όμως είναι ένα πολύ μεγαλόσωμο άτομο και ο Remus αντιλαμβάνεται ότι μπορεί τουλάχιστον να μειώσει την ταχύτητα του αυτοκινήτου προκειμένου να πηδήξει έξω ασφαλής καρφώνοντάς το πάνω στο Romulus. Εάν αυτός είναι ο μόνος τρόπος για να σώσει τον εαυτό του ,φαίνεται ξεκάθαρα ότι ο Remus θα μπορούσε να σκοτώσει τον Romulus χτυπώντας τον με το αυτοκίνητο. Όμως σημειώστε ότι στο σχετικό νόημα ο Romulus είναι υλικά αθώος. Παρότι η απειλή κατά της ζωής του Remus δημιουργήθηκε από την προηγούμενη πράξη του Romulus, ο Romulus τώρα δεν είναι μέρος της απειλής. Έτσι, το χτύπημα του Remus κατά του Romulus με το άμάξι του δε λογίζεται ως πράξη αυτοάμυνας, αλλά ως πράξη αυτο-επιβίωσης. Ωστόσο, η ηθική μη αθωότητα του Romulus τον καθιστά υπεύθυνο, δεν μπορεί να επικαλεστεί την ασυλία του μόνο λόγω της υλικής του αθωότητας⁶⁷.

Αυτό το συμπέρασμα μπορεί να συναχθεί και στην περίπτωση του πολέμου. Είναι συχνά αλήθεια ότι κάποιοι πολίτες συμβάλλουν σημαντικά στην έναρξη του πολέμου. Στα πλαίσια αυτής της άποψης, η σχέση αυτών με τα θύματα του πολέμου της χώρας τους είναι ανάλογη με αυτή του Romulus με τον Remus. Θέτουν σε λειτουργία μια απειλητική αλληλουχία, χωρίς όμως να είναι

⁶⁷ Jeff McMahan "Realism, Morality and war", στο Terry Nardin (επιμ), The Ethics of War and Peace, Religious and Secular Perspectives, Princeton, [NJ: Princeton University Press, 1996]89

οι ίδιοι αυτοί που δημιουργούν την απειλή. Ωστόσο, η ηθική μη αθωότητά τους μπορεί να τους καταστήσει ευάλωτους σε επίθεση παρά η υλική/ αντικειμενική τους αθωότητα ως μη μαχητές.»⁶⁸

Το κριτήριο του McMahan είναι η «liability to attack» (όπου το «attack» θα πρέπει να διαβαστεί ως ουσιαστικό). Ένα άτομο είναι “morally liable to attack in war by virtue of being morally responsible for a wrong that is sufficiently serious to constitute a just cause for war, or by being morally responsible for an unjust threat in the context of war”⁶⁹. Στη «liability» αντιστοιχεί εδώ προφανώς το δικαίωμα του μη υπευθύνου για την πρόκληση ζημιάς ή θανάτωσης. Ως προς αυτό μπορούμε να κάνουμε λόγο για μια προσέγγιση βασισμένη στα δικαιώματα. Ξεκινώντας από τη βάση αυτή, οι πολίτες ενδεχομένως να έχουν μεγαλύτερη ευθύνη για τον πόλεμο απ’ ότι οι στρατιώτες, είτε πρόκειται για πολιτικούς είτε για άτομα που διαδηλώνουν υπέρ του πολέμου. Αυτή η εξήγηση στη βάση της ευθύνης για την αμυντική δύναμη έχει συνέπειες στη φύση των προϋποθέσεων της αρχής της διάκρισης (principle of discrimination).

Εάν η ηθική ευθύνη για μια άδικη απειλή είναι η κυρίαρχη βάση για την ευθύνη που φέρει ένα άτομο όταν υφίσταται αμυντική δύναμη (στο πλαίσιο άμυνας δλδ), τότε αυτό που ισχύει είναι ότι αυτό που καθιστά ένα άτομο νόμιμο στόχο σε έναν πόλεμο είναι η ηθική ευθύνη για τη δημιουργία μιας άδικης απειλής. Αυτό όμως συνεπάγεται ότι η επιτρεπόμενη δύναμη σε έναν πόλεμο πάντα περιλαμβάνει άμυνα κατά μιας άδικης απειλής. Ωστόσο, μπορεί να υπάρχουν κάποιες δίκαιες αιτίες για πόλεμο, οι οποίες μπορεί να μην είναι αμυντικές, όπως είναι η επιθετική ενέργεια για ανακατάληψη εδάφους ή άλλα αγαθά που χάθηκαν εξαιτίας προηγούμενης άδικης επίθεσης. Για να συμπεριλάβει και αυτές τις περιπτώσεις, ο McMahan διευρύνει εννοιολογικά την άποψή του ως εξής: αυτό που καθιστά ένα άτομο νόμιμο στόχο στον πόλεμο είναι η ηθική ευθύνη για μια

⁶⁸ «Υποθέστε, για παράδειγμα, ότι είναι απαραίτητο να επιτεθεί κανείς συνειδητά σε ένα συγκεκριμένο αριθμό ηθικά μη αθών αμάχων προκειμένου να αποτρέψει τη δράση της χώρας τους να σκοτώσει έναν ίσο αριθμό ηθικά αθών ανθρώπων, στρατιωτών που πολεμούν σε ένα δίκαιο πόλεμο ή πολιτών από την πλευρά αυτών που έχουν δίκαιο σκοπό, για παράδειγμα. Υπό αυτές τις συνθήκες, η ηθική φαίνεται ότι θα επέτρεπε την επίθεση σε αμάχους. Η περίπτωση, στην οποία είναι πιο προφανώς επιτρεπτό να σκοτώσει κάποιος συνειδητά ή να επιτεθεί έναν ηθικά μη αθώο άμαχο στον πόλεμο είναι αυτή στην οποία η δολοφονία ενός πολιτικού ηγέτη, ο οποίος φέρει ηθική ευθύνη για την άδικη επίθεση της χώρας του θα ήταν επαρκής για να σταματήσει αυτή την επίθεση και έτσι να εξαλειφθεί η ανάγκη να σκοτωθούν πολλοί στρατιώτες αυτής της χώρας.

Ίσως βέβαια υποστηριχθεί ότι ένας τέτοιος πολιτικός ηγέτης δεν είναι στην πραγματικότητα υλικά αθώος. Γιατί από τη θέση την ηγετική που έχει, παίζει ρόλο στην πρόκληση βλάβης. Σύμφωνα με αυτή την έννοια της πρόκλησης βλάβης, οι διακρίσεις μεταξύ υλικής αθωότητας και μη αθωότητας από τη μία και κατάστασης αμάχου και μη αμάχου από την άλλη, δε συμπίπτουν. Το πρόβλημα με αυτή την υπόθεση, ωστόσο, είναι να ξεχωρίσει κανείς την υλική μη αθωότητα από την κατάσταση του αμάχου και έτσι να ανοίξει ο δρόμος για την κατηγοριοποίηση πολλών πολιτών ως υλικά μη αθών. Για παράδειγμα, ο αρθρογράφος μιας εφημερίδας ή ένας ρήτορας, ο οποίος αποτελεσματικά προπαγανδίζει και συλλέγει πόρους για μια άδικη επίθεση ή ίσως όλοι οι ψηφοφόροι και οι φορολογούμενοι, οι οποίοι στηρίζουν και πληρώνουν για την επίθεση.» Jeff McMahan “Realism, Morality and war”, στο Terry Nardin (επιμ), *The Ethics of War and Peace, Religious and Secular Perspectives*, Princeton, [NJ: Princeton University Press, 1996] 89, 90

⁶⁹ J. McMahan, *The Morality of War and the Law of War*, σε: David Rodin/Henry Shue (Hg.) *Just and Unjust Warriors*, [Oxford 2008] 22

άδικη απειλή ή γενικότερα για ένα σφάλμα, το οποίο δημιουργεί εύλογα μια δίκαιη αιτία για πόλεμο.

Η προϋπόθεση της διάκρισης θα έπρεπε λοιπόν να ορίζει ότι οι μαχητές οφείλουν να διακρίνουν μεταξύ αυτών που είναι ηθικά υπεύθυνοι για μια άδικη απειλή ή για ένα λάθος που δημιούργησε μια δίκαιη αιτία πολέμου και αυτών που δεν είναι. Θα πρέπει να υποστηριχθεί ότι, ενώ είναι επιτρεπτό να επιτεθεί κανείς στους πρώτους, δεν είναι επιτρεπτό να επιτεθεί κανείς συνειδητά στους δεύτερους ή ακόμη πιο εύλογα θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η προϋπόθεση αυτή δεν πρέπει να είναι απόλυτη, δηλαδή ότι υπάρχει ένα ισχυρό ηθικό τεκμήριο ενάντια στην επιτρεψιμότητα της συνειδητής⁷⁰ επίθεσης αυτών που δεν είναι υπεύθυνοι για μια άδικη απειλή ή για ένα σφάλμα που οδηγεί σε νόμιμη αιτία πολέμου.

Σύμφωνα με αυτή την αντίληψη της προϋπόθεσης της διάκρισης, όλοι οι άδικοι μαχητές που είναι ηθικά υπεύθυνοι για τη δημιουργία μιας άδικης απειλής είναι νόμιμοι στόχοι αμυντικής αντεπίθεσης από δίκαιους μαχητές. Αυτό σημαίνει ότι όλοι οι άδικοι μαχητές είναι στην πραγματικότητα νόμιμοι στόχοι γιατί είναι ηθικοί αυτενεργούντες και ακόμη και αυτοί που βρίσκονται σε απομονωμένες περιοχές ή βρίσκονται σε επιφυλακή και άρα δε βρίσκονται την εκάστοτε χρονική στιγμή χρόνο σε θέση μάχης ούτε δημιουργούν απειλή λόγω της συνεχούς συμμετοχής τους σε επιχειρήσεις που περιλαμβάνουν συντονισμένες ενέργειες σε διάφορες περιοχές.

Οι δίκαιοι μαχητές αποτελούν νόμιμους στόχους όταν για την επίτευξη των στόχων τους χρησιμοποιούν ανεπίτρεπτα μέσα και μεθόδους πολέμου. Όταν οι δίκαιοι μαχητές κατά το 2^ο παγκόσμιο πόλεμο βομβάρδισαν τις γερμανικές και ιαπωνικές πόλεις αυτομάτως μεταλλάχθηκαν σε νόμιμους στόχους καθώς υπέβαλαν οι ίδιοι έχασαν το ηθικό δικαίωμα της ασυλίας τους⁷¹.

Και αν και οι δυο πλευρές τυγχάνει να είναι άδικοι μαχητές, η μια π.χ λόγω άδικης αιτίας που προκάλεσε τον πόλεμο, η άλλη λόγω μη ορθής διεξαγωγής του, ή και οι δυο επειδή επιθυμούν την κατάκτηση μιας τρίτης χώρας τότε κανείς δε δικαιούται να πολεμά και να αντιμάχεται παρά οι μαχητές της τρίτης χώρας⁷²

Ο McMahan καταλήγει στο συμπέρασμα πως οι άδικοι μαχητές σπάνια μπορούν να εφαρμόσουν τις προϋποθέσεις και το κριτήριο της αρχής της διάκρισης καθώς οι δίκαιοι μαχητές σπάνια καθιστούν τον εαυτό τους νόμιμους στόχους που υπόκεινται σε επίθεση.

⁷⁰ Πρόκειται για το δόγμα του διπλού αποτελέσματος που θα αναλύσουμε παρακάτω στην εργασία.

⁷¹ Jeff McMahan killing in war σπ.π 16

⁷² Jeff McMahan killing in war σπ.π 18

Είναι σημαντικό, προκειμένου να γίνουν αντιληπτοί αυτοί οι ισχυρισμοί να τονισθεί ότι η κατανόηση της έννοιας της ευθύνης⁷³, όπως εμφανίζεται στο έργο του McMahan, έχει «εκκεντρικό⁷⁴» χαρακτήρα⁷⁵. Η ευθύνη- στην περίπτωση ας πούμε της άδικης απειλής- θεωρείται ότι ενέχει σε ένα βαθμό το στοιχείο της ενοχής, η οποία περιλαμβάνει και την έννοια του σφάλματος ως προς την αξιολόγηση της πράξης, αλλά και σφάλμα ως προς την έννοια της αυτενέργειας (ως συνειδητή μυϊκή ενέργεια). Ωστόσο, ως προς τη χρήση του όρου από τον McMahan, η ευθύνη δεν προϋποθέτει ούτε περιλαμβάνει την ενοχή. Εάν ένας φορέας είναι ηθικά υπεύθυνος, σημαίνει ότι δημιουργεί εκούσια και αυτόνομα μια άδικη απειλή η οποία είναι εσφαλμένη, αλλά πλήρως συγχωρητέα οπότε δεν είναι τελικά άδικη η πράξη. Μπορεί να υπάρχει ευθύνη, ακόμη και όταν δεν υπάρχει σφάλμα στην πράξη, δηλαδή ακόμη και όταν το άτομο δρα επιτρεπτά. Για παράδειγμα, μας αναφέρει ο McMahan «εάν ένα πρόσωπο οικειοθελώς εμπλέκεται σε μια επιτρεπτή, αλλά με αρκετά ρίσκα, δραστηριότητα, όπως είναι η οδήγηση ενός αυτοκινήτου, αυτό το άτομο θα είναι υπεύθυνο, εάν, παρά τη συνήθη πορεία των πράγματων, και χωρίς να διαπράξει κάποιο λάθος η δραστηριότητα αυτή προκαλέσει απειλή ή ζημία σε κάποιο θύμα, το οποίο δεν είχε προβεί σε κάποια πράξη που θα το καταστήσει αντικείμενο απειλής⁷⁶».

Οι άδικοι μαχητές δημιουργούν άδικες απειλές. Ωστόσο, μπορεί να είναι και δικαιολογήσιμες σε κάποιες περιπτώσεις, για παράδειγμα μπορεί να εξαπατήθηκαν, να χειραγωγήθηκαν, να υπέστησαν πλύση εγκεφάλου, να πείσθηκαν ή να πιέστηκαν με απειλές ή ακόμη μπορεί να πίστεψαν, εύλογα αλλά λανθασμένα, στην ηθική αρχή της κυβέρνησής τους. Σε μερικές περιπτώσεις αυτές οι δικαιολογητικές συνθήκες μπορεί να είναι τόσο ισχυρές που να απαλλάξουν έναν άδικο μαχητή από την ενοχή του για τη συμμετοχή σε έναν άδικο πόλεμο. Όμως, οι συνθήκες αυτές σε καμία περίπτωση δεν είναι ικανές να τον απαλλάξουν από κάθε ευθύνη για τη συμμετοχή

⁷³ Κατά τον Scanlon υπάρχουν δύο είδη ευθύνης: Η καταλογιστέα ευθύνη (responsibility as attributability) και η ουσιαστική ευθύνη (substantive responsibility). Η πρώτη συνίσταται στην ηθική αξιολόγησης μιας πράξης και έχει ως εγγενή όρο της την απόδοση της πράξης ως καταλογιστέας σε κάποιον. Η δεύτερη αφορά σε πράξη συνειδητή η οποία πραγματοποιήθηκε όμως κατόπιν επιλογής. Δηλαδή ο φορέας της είχε τις καταλλήλες προϋποθέσεις-ευκαιρία να την αποφύγει (adequative opportunity to avoid) και εν τούτοις επέλεξε να την κάνει. Το κρίσιμο στοιχείο βέβαια είναι όχι αν ο φορέας είχε την ευκαιρία αλλά αν η ευκαιρία αυτή ήταν αρκετά καλή ως εναλλακτική γι αυτόν (χρονική συγκυρία, πληροφόρησης κτλ). Αν οι συνθήκες κατά αντικειμενική εκτίμηση ήταν επαρκείς για το μέσο κοινωνό μιας τέτοιας κατάστασης, τότε η ευθύνη αποδίδεται στο φορέα της, στον δράστη της πράξης ακόμη και αν ο ίδιος δεν αντιλήφθηκε ως ικανοποιητικές τις συνθήκες για την εναλλακτική αυτή ευκαιρία. Τα αποτελέσματα της πράξης του είναι δική του ευθύνη ακόμη και αν ο ίδιος δεν ήταν ελεύθερος κατά μια πιο εσωτερική έννοια να αξιοποιήσει αυτή την εναλλακτική. Αντιθέτως, Η καταλογιστέα ευθύνη δεν προϋποθέτει δεν απαιτεί αυτή την ευκαιρία, τη δυνατότητα αποφυγής της, και η ενοχή (blame) που εμπεριέχει ως συνέπεια του ηθικού λάθους (moral fault) εμπεριέχει το στοιχείο της αξιολόγησης των λόγων που δρα ο φορέας και τη σημασία αυτών γι αυτόν και για τους άλλους (meaning-consideration). Thomas. Scanlon Moral Dimensions, [London: Harvard University Press, 2008]

⁷⁴ Jeff McMahan "The Ethics of Killing in War", ο.π.π 703

⁷⁵ Πρόκειται για την πιο μινιμαλιστική αντίληψη της ευθύνης που δεν προϋποθέτει απαραίτητα σφάλμα και δεν καταλήγει οπωσδήποτε σε ενοχή του φορέα της. Seth Lazar, Responsibility, risk and self-defence Ethics 119 (July 2009)σελ.699-728

<https://static1.squarespace.com/static/56301fcfe4b0b0dc3b73f211/t/56304f50e4b054f055c1dfdd/1446006608586/Lazar+Ethics+offprint.pdf> προσπελάστηκε την 29 Νοεμβρίου 2018

⁷⁶ Jeff McMahan "The Ethics of Killing in War", ο.π.π 704

του αυτή ή για την πρόκληση άδικων απειλών. Έτσι, ακόμη και αν είναι ηθικά αθώος, δεν είναι αθώος όσον αφορά την προϋπόθεση της διάκρισης. Μόνο η έλλειψη της ικανότητας για ηθική αυτενέργεια (ικανότητα καταλογισμού)θα μπορούσε να τον απαλλάξει από την ευθύνη για τη δράση του και να τον καταστήσει αθώο, σύμφωνα με την τελευταία έννοια⁷⁷.

Η ηθική ευθύνη, ωστόσο, είναι ζήτημα βαθμού και ο βαθμός ευθύνης ενός άδικου μαχητή για την πρόκληση άδικης απειλής μειώνεται από δικαιολογίες όπως συγγνωστή άγνοια και εξαναγκασμός. Το σημείο μέχρι το οποίο ένα άτομο είναι ευάλωτο σε επιθέσεις εξαρτάται από το βαθμό ευθύνης για την ύπαρξη ή την πρόκληση της άδικης απειλής. Ένα πρόσωπο γίνεται νόμιμος στόχος στον πόλεμο με το να γίνει σε κάποιο βαθμό ηθικά υπεύθυνος για την πρόκληση μιας άδικης απειλής ή για ένα σφάλμα που δημιουργεί μια δίκαιη αιτία για πόλεμο. Αλλά υπάρχουν διάφοροι περιορισμοί, όπως η ελάχιστη δυνατή δύναμη(στρατιωτικό χτύπημα με τη μικρότερη δυνατή ισχύ) και η αναλογικότητα, οι οποίοι εφαρμόζονται ακόμη και σε επιθέσεις επί νόμιμων στόχων.

Οι προϋποθέσεις της αρχής της αναλογικότητας⁷⁸ στον McMahan επηρεάζονται από δυο παράγοντες: την ευθύνη και την προθετικότητα της πράξης : Πρόκειται για τέσσερεις ειδών πράξεις: 1. αυτές, που για την πραγματοποίηση του αντικειμενικού σκοπού (ΑΝΣΚ) με πρόθεση προκαλούν βλάβη σε αυτούς που φέρουν μια ενδεχόμενη ευθύνη, 2. αυτές, που για την πραγματοποίηση του αντικειμενικού σκοπού (ΑΝΣΚ) χωρίς πρόθεση αλλά με δυνατότητα πρόβλεψης των αποτελεσμάτων της βλάβης, προκαλούν βλάβη σε αυτούς που φέρουν μια ενδεχόμενη ευθύνη, 3. αυτές, που για την πραγματοποίηση του αντικειμενικού σκοπού (ΑΝΣΚ) με πρόθεση προκαλούν βλάβη σε αυτούς που δε φέρουν ενδεχομένως ευθύνη 4 αυτές, που για την πραγματοποίηση του αντικειμενικού σκοπού (ΑΝΣΚ) χωρίς πρόθεση αλλά με δυνατότητα πρόβλεψης των αποτελεσμάτων της βλάβης προκαλούν βλάβη σε αυτούς που δε φέρουν ενδεχομένως ευθύνη. Ανάλογα λοιπόν με την ευθύνη του αντικειμένου στοχοποίησης αλλά και

⁷⁷ Η δυνατότητα επίθεσης εναντίον τους, η ένταση της επίθεσης και το είδος της επίθεσης εξαρτάται από τους λόγους δικαιολογίας της άδικης συμπεριφοράς τους. Οι πολύ δύσκολες συνθήκες, η ανυπέρβλητη πίεση, η δικαιολογημένη άγνοια αποτελούν παραδείγματα και όρους που καθορίζουν την αναλογικότητα στην επίθεση(που στην ουσία είναι αμυντική δύναμη) που δέχονται, καθώς δύναται να ονοματοδοτίσουν την άδικη απειλή την οποία ασκούν ως ένοχη, μερικώς δικαιολογημένη και άρα δεν απελευθερώνονται άμεσα θανατηφόροι κανόνες εμπλοκής και πλήρως δικαιολογημένη που καταλύει το όποιο ίχνος ηθικής ευθύνης και οπότε η αντεπίθεση θα έπρεπε να αποφεύγεται.

⁷⁸ Ειδικότερα η αρχή της αναλογικότητας προϋποθέτει ότι η τυχαία απώλεια ανθρώπινης ζωής ή ζημία σε πολιτικά αντικείμενα (ανθρωπιστικό ενδιαφέρον) δεν πρέπει να είναι υπερβολική σε σχέση με το συγκεκριμένο και άμεσο στρατιωτικό πλεονέκτημα που προσδοκείται (στρατιωτικό ενδιαφέρον). Η εν λόγω αρχή αποτελεί εθμικό κομμάτι του ΔΔ και σύμφωνα με τη ΔΕΕΣ μια επίθεση που δεν τηρεί τις ανωτέρω προϋποθέσεις είναι απαγορευμένη τόσο στις διεθνείς, όσο και στις μη διεθνείς ένοπλες συρράξεις. Σε συμβατικό επίπεδο η αρχή της αναλογικότητας συνοψίζεται στα άρθρα 51(5)(β) και 57 (2) (β) του ΠΠ Ι'77. Σύμφωνα με αυτά, μια επίθεση που πρόκειται να προκαλέσει τυχαίες απώλειες ανθρώπινων ζώων, τραυματισμούς αμάχων ή συνδυασμό αυτών και η οποία θα ήταν υπερβολική σε σχέση με το συγκεκριμένο και άμεσο προσδοκώμενο στρατιωτικό πλεονέκτημα θεωρείται δυσανάλογη.

την υποκειμενική υπόσταση της πράξης καταλογίζεται και το δυσανάλογο ή όχι της πράξης.

Δυσασανάλογη μια πράξη κατά τη στενή έννοια κρίνεται αυτή που απευθύνεται σε άτομα με κάποια ευθύνη (liable) ωστόσο με μεγαλύτερη ένταση και περισσότερα βλαπτικά αποτελέσματα από αυτά που αντιστοιχούσαν στην ευθύνη τους, ενώ κατά την ευρεία έννοια δυσανάλογη είναι μια πράξη που επηρεάζει δυσμενώς άτομα που δεν είχαν καμιά ευθύνη. Για τις πράξεις όμως, που δεν έγιναν με δόλο α βαθμού, αλλά μπορούσαν οι συνέπιες τους να προβλεφθούν(δόλος β βαθμού η βάρια αμέλεια) τότε αυτές που επηρεάζουν όσους τυχόν έχουν μερίδιο ευθύνης είναι ανάλογες εν στενή έννοια ενώ αν επηρεάζουν άτομα χωρίς ευθύνη είναι δυσανάλογες εν στενή έννοια.

Οι πράξεις των άδικων μαχητών δεν μπορούν να ικανοποιήσουν τις προϋποθέσεις εφαρμογής της αρχής της αναλογικότητας πάρα μόνο για πράξεις αποτροπής παράνομων πράξεων από δίκαιους μαχητές. (Όπως και η αρχή της διάκρισης). Οι πράξεις αυτές αποτροπής μπορούν να είναι ανάλογες εν στενή έννοια καθώς οι δίκαιοι μαχητές υπόκεινται σε επίθεση λόγω της ευθύνης τους για παράνομες πράξεις.

Σε περιπτώσεις διατήρησης της ασυλίας των δίκαιων μαχητών η αναλογικότητα εν στενή έννοια δε μπορεί να εφαρμοστεί καθώς πρόκειται για στοιχεία που προϋποθέτουν ευθύνη. Το επίπεδο της βλάβης μπορεί να είναι σύμφωνο με την αρχή της αναλογικότητας, όσον αφορά άδικους μαχητές, οι οποίοι είναι ένοχοι, ενώ δεν είναι σύμφωνο όσον αφορά μαχητές, οι οποίοι αναγνωρίζονται ευρέως ως αθώοι.

Ο McMahan εισάγει για πρώτη φορά τον όρο της αναλογικότητα εν στενή έννοια. Κατά τη κλασική παράδοση της θεωρίας του πολέμου η αρχή της αναλογικότητα έχει μόνο μια έννοια, αυτήν της ευρείας.

Όμως αναγιγνώσκοντας τα άρθρα 51(5)(β) και 57 (2) (β) του ΠΠ Ι'77 με την έννοια της μεταβατικότητας του αδίκου του McMahan καταλήγουμε σε ανεπίτρεπτα παράδοξο αποτέλεσμα που αντιβαίνει στο σκοπό και τη φύση της ίδιας της αρχής: Το να σκοτώσεις μερικούς αθώους ανθρώπους για να πετύχεις έναν άδικο σκοπό είναι σύμφωνο με την αρχή της αναλογικότητας. Ως αντιπρόταση ο McMahan εισηγείται την αποξένωση των σκοπών του πολέμου από την αρχή της αναλογικότητας ώστε αυτή να συγκρίνει μόνο την αναλογία των μη εκ προθέσεως βλαβών στους αθώους πολίτες με τις βλάβες των στρατιωτικών δυνάμεων. Ήτοι ως μόνο αποτέλεσμα συγκρίσιμο με τις βλάβες των αθών πολιτών είναι ο αριθμός διασωθέντων των στρατιωτικών δυνάμεων.⁷⁹

⁷⁹ Jeff McMahan "Killing in War", οπ.π 31-32

.Εν τέλει, οι άδικοι μαχητές μπορούν να προχωρήσουν σε περιορισμένες μόνο πράξεις (καθώς αναπτύξαμε τη συλλογιστική του McMahan πως η αρχή της διάκρισης και της αναλογικότητας δε δύναται να εφαρμοσθούν από άδικους μαχητές)με «εγκεκριμένα αποδεκτό αποτέλεσμα», όπως αυτή της υπεράσπισης του εαυτού τους από τη βλάβη παρόλο που δεν ικανοποιεί την αρχή της αναλογικότητας, καθώς κατά ουδέτερο τρόπο, η αποτροπή βλάβης παράνομου μαχητή αποτρέπει και όλα τις θετικές συνέπειες τη βλάβης του, που ναι σημαντικότερα αυτής, όπως η ματαίωση του άδικου σκοπού του⁸⁰, η προστασία αθώων συμπολιτών τους ως παράπλευρες απώλειες νόμιμων στόχων από τους δίκαιους μαχητές, και σε όλες τις πράξεις που έχουν θετικό αντίκτυπο και μπορούν να μετριάσουν τον αρνητικό αντίκτυπο του πολέμου(στο πλαίσιο πολυδιάστατων πολυεθνικών επιχειρήσεων). Άλλωστε έχουν και τη δυνατότητα οι άδικοι μαχητές να παραιτηθούν από τη θέση τους ή να παραδοθούν ώστε να σταματήσουν να σκοτώνουν αθώους ανθρώπους⁸¹.

«Θα μπορούσε να αντιταχθεί ότι, ενώ αυτό ίσως είναι ορθό στη θεωρία, δεν ευσταθεί στην πράξη, καθώς υπό φυσιολογικές συνθήκες είναι αδύνατο να γνωρίζουμε για τον κάθε άδικο μαχητή, το βαθμό, στον οποίο είναι ηθικά υπεύθυνος για την άδικη απειλή που προκάλεσε ή για οποιαδήποτε αδικία συνιστά τη δίκαιη αιτία για πόλεμο. Αυτό είναι σε μεγάλο βαθμό αλήθεια. Αλλά, όπως στην περίπτωση της ατομικής αυτοάμυνας, ως λογικά όντα στον πόλεμο πρέπει να δρούμε με ευλογοφανείς υποθέσεις ότι η δράση μας ανταποκρίνεται στις πραγματικές συνθήκες. Και κατά περίπτωση να υπάρχει σημαντικός λόγος να πιστεύουμε ότι μια ομάδα άδικων μαχητών χαρακτηρίζεται από μεγαλύτερου βαθμού ευαλωτότητα σε σχέση με μια άλλη⁸².

Με ελάχιστες εξαιρέσεις λοιπόν μαχητές οι οποίοι πολεμούν για μια μη δίκαιη αιτία, πράττουν ανεπίτρεπτα όταν επιτίθενται στους αντίπαλους εχθρούς μαχητές, ενώ μαχητές, οι οποίοι μάχονται σε ένα δίκαιο πόλεμο ίσως υπό συγκεκριμένες συνθήκες νομίμως στοχεύουν κατά μη μαχητών(αμάχων), όταν οι τελευταίοι φέρουν σε σημαντικό βαθμό το βάρος της ηθικής ευθύνης

⁸⁰ « I concede therefore, that even though unjust combatants necessarily act in the absence of a just cause for war, their acts of war can nevertheless have good effects that count toward wide proportionality. The wide proportionality requirement is concerned with bad effects on those who have not made themselves liable to suffer those effects[...] Even if intentional attacks on just combatants are already condemned as indiscriminate, that in itself is no reason to exclude them from the wide proportionality calculation» Jeff McMahan “Killing in War”, ο.π.π 26-27

⁸¹ Jeff McMahan “Killing in War”, ο.π.π 50

⁸² «Στον πρώτο αμερικανικό πόλεμο ενάντια στο Ιράκ, για παράδειγμα, όλοι οι ιρακινοί μαχητές θεωρούνταν άδικοι μαχητές μόνο και μόνο επειδή μάχονταν για να ανατρέψουν την άδικη εισβολή στη χώρα τους και την κατάληψη του Κουβέιτ. Ωστόσο, κάποιοι έφεραν μεγαλύτερο βαθμό ευθύνης έναντι άλλων. Είναι λογικό να θεωρήσουμε ότι μέλη της Δημοκρατικής Ιρακινής Φρουράς, τα οποία είναι καλοπληρωμένα και εθελοντικά συμμετείχαν στο θεσμό, ήταν υπεύθυνα για τις πράξεις τους σε μεγαλύτερο βαθμό σε σχέση με τους φτωχούς κληρωτούς στρατιώτες, οι οποίοι εξαναγκάστηκαν με απειλές προς τους ίδιους και τις οικογενείες τους να καταλάβουν θέσεις μάχης στην έρημο. Πιστεύω ότι η προϋπόθεση της αναλογικότητας εφαρμόζεται με διαφορετικό τρόπο στις επιθέσεις ενάντια σε αυτές τις δύο κατηγορίες. Οι συμμαχικές δυνάμεις ενάντια στο Ιράκ έχουν δικαίωμα να επιφέρουν όσο το δυνατό μεγαλύτερη βλάβη στη Δημοκρατική Φρουρά, προκειμένου να περιορίσουν τη βλάβη που η Φρουρά θα προκαλούσε σε αυτούς. Όμως, θα έπρεπε να είναι ηθικά υποχρεωμένοι να πάρουν μεγαλύτερα ρίσκα για να ελαχιστοποιήσουν την τυχαία βλάβη στους αθώους πολίτες.» Jeff McMahan “The Ethics of Killing in War”, ο.π.π 705

για ένα λάθος, του οποίου η αποτροπή ή η πρόληψη είναι δίκαιος λόγος για πόλεμο.

Κατά τον Walzer, η ασυλία των μαχητών στον πόλεμο χάνεται καθώς αποτελούν απειλή για τους άλλους και δύναται έτσι να αποτελέσουν αντικείμενο επίθεσης. Επειδή δίκαιοι μαχητές απειλούν μη δίκαιους μαχητές, δεν είναι αθώοι και χάνουν το δικαίωμα τους να μη καταστούν στόχος επίθεσης. Αυτό το δικαίωμα, σύμφωνα με τον Walzer, το χάνουν αυτοί, οι οποίοι κινούνται απειλητικά έναντι άλλων κατά τρόπο αποτελεσματικό θέτοντάς τους σε κίνδυνο. Δεν έχει σημασία ότι δεν έχουν κάνει κανένα σφάλμα: Απλά με το να πολεμούν οι δίκαιοι μαχητές χάνουν την ασφάλεια της ζωής και της ελευθερίας τους ακόμη και εάν όντας επιτιθέμενοι δηλώνουν ότι δεν έχουν διαπράξει κάποιο έγκλημα. Γι αυτό το λόγο, οι μη δίκαιοι μαχητές δεν κάνουν λάθος με το να τους επιτεθούν.

Όμως, σύμφωνα με τον McMahan, δεν είναι σε κάθε περίπτωση επιτρεπτό το δικαίωμα της άμυνας και άρα συγγνωστή η βία αμυνόμενου⁸³. Ο Walzer το αναγνωρίζει⁸⁴. Γενικότερα, ο Walzer πιστεύει ότι δεν υπάρχει δικαίωμα αυτοάμυνας στα πλαίσια παράνομης δραστηριότητας. Επίσης, πιστεύει ότι η επίθεση είναι παράνομη δραστηριότητα. Ακόμη, υποστήριξε ότι η συμμετοχή σε άδικο και βίαιο πόλεμο διαφέρει σε σημαντικό βαθμό όσον αφορά την ηθική διάσταση από τη συμμετοχή σε εσωτερικές εγκληματικές δραστηριότητες⁸⁵. Στα πλαίσια του εσωτερικού μιας χώρας, η ιδέα της αναγκαιότητας δεν εφαρμόζεται στην εγκληματική δραστηριότητα, διότι δεν είναι αναγκαίο στην πρώτη περίπτωση να ληστέψει κάποιος μια τράπεζα. Όμως, η ιδέα της αναγκαιότητας εφαρμόζεται στον πόλεμο και ως προς αυτό υπάρχει διαφοροποίηση αναφορικά με την ηθική διάσταση της συμμετοχής σε έναν άδικο πόλεμο. Η προσωπική επιλογή στην

⁸³ «Ας υποθέσουμε ότι ένας κακοποιός σας επιτίθεται χωρίς κανένα λόγο και αιτία, αλλά η αρχική επίθεση δεν είναι επιτυχημένη ώστε να σας βλάψει. Εσείς πιστεύοντας ότι θα σας σκοτώσει, κατά κατά λογικό τρόπο του επιτίθεστε στα πλαίσια της αυτοάμυνας. Εάν κάθε απαραίτητη και ανάλογη αμυντική δύναμη είναι επιτρεπτή, το γεγονός ότι απειλείτε εσείς αυτόν που σας επιτέθηκε, τότε καθίσταται επιτρεπτό για τον τελευταίο να σας επιτεθεί- ακόμη και να σας σκοτώσει, εάν η αμυντική σας προσπάθεια απειλεί τη ζωή του. Ο Hobbes αποδέχεται την παραπάνω άποψη, όμως είναι από τους τελευταίους που την αποδέχονται. Οι περισσότεροι το βρίσκουν αδιανόητο να πιστεύουν ότι η αναιτιολόγητη επίθεση αυτού, η οποία έκανε αιτιολογημένη την αυτοάμυνα από πλευράς σας, καθιστά την τελευταία λόγο για να είναι επιτρεπτή η εκ νέου επίθεση αυτού προς εσάς. Οι περισσότεροι από εμάς πιστεύουμε ότι υπό αυτές τις συνθήκες, ο αρχικά επιτιθέμενος δεν είχε κανένα δικαίωμα να μη καταστεί αντικείμενο επίθεσης από εσάς, ότι η επίθεσή σας δε θα τον βλάψει με κανέναν τρόπο και ότι δεν έχει κανένα δικαίωμα να καταφύγει σε αυτοάμυνα απέναντι στην αιτιολογημένη αμυντική σας επίθεση. Όμως, εάν ο ανωτέρω επιτιθέμενος δεν έχει δικαίωμα αυτοάμυνας, τότε δεν μπορεί κάθε αμυντική δύναμη να είναι επιτρεπτή.» Jeff McMahan “The Ethics of Killing in War”, *Ethics* 114 (July 2014): 693-733

⁸⁴ Έτσι παραθέτει το δικό του αντίθετο παράδειγμα σε μια τέτοια αρχή: Κατά τη διάρκεια μιας ληστείας τράπεζας, ο ληστής πυροβολεί τον φύλακα, ο οποίος προσπαθεί να τραβήξει το όπλο του. Ο ληστής είναι ένοχος για δολοφονία, ακόμη και αν υποστηρίζει ότι έδρασε στα πλαίσια της αυτοάμυνας. Επειδή δεν είχε το δικαίωμα να ληστέψει την Τράπεζα, έτσι δεν είχε δικαίωμα να υπερασπιστεί τον εαυτό του απέναντι σε αυτούς που προστατεύουν την ασφάλεια της τράπεζας Jeff McMahan οπ.π. 696

⁸⁵ «when combatants fight freely, choosing one another as enemies and designing their own battles, their war is not a crime; when they fight without freedom, their war is not their crime. In both cases, military conduct is governed by rules; but in the first the rules rest on mutuality and consent, in the second on a shared servitude.» Michael Walzer οπ.π 240

πραγματικότητα εξαφανίζεται από τη στιγμή που η συμμετοχή στη μάχη γίνεται νόμιμη υποχρέωση και πατριωτικό καθήκον.

Οι μαχητές ως τάξη

Ειδικότερα ο Walzer παραδέχεται (παραθέτοντας γλαφυρά λογοτεχνικά αποσπάσματα) πως πολλές φορές διαισθητικά, ακόμη και εν μέσω της δίνης του πολέμου ότι οι στρατιώτες φαίνεται ότι ανακτούν και «αντανακλούν» το δικαίωμα τους στη ζωή όταν δεν πολεμούν, «όταν καπνίζουν» «όταν είναι γυμνοί στις όχθες του ποταμού», «όταν μαζεύουν αστεία το παντελόνι τους» όταν το στοιχείο που τους ενώνει είναι αυτό που υπερισχύει έναντι οποιονδήποτε πολιτικόστρατιωτικών συμφερόντων. Όταν η κοινή τους φύση ως άνθρωποι με τις ίδιες βαθιές ανάγκες και επιθυμίες, είναι αυτό που προεξέχει, τότε η αδελφοσύνη που αναδύεται είναι αυτή που αδρανοποιεί τους στρατιώτες ως τάξη και ρόλο και το δικαίωμα στη ζωή το οποίο ως τότε βρισκόταν σε κανονιστική σιγή, ως αντάλλαγμα των πολεμικών προνομίων του μαχητή εκτοπίζει στρατιωτικά συμφέροντα και πολεμικές αναγκαιότητες. Το γεγονός αυτό αναφέρει ο Walzer «αγγίζει την καρδιά της σύμβασης του πολέμου»⁸⁶, εννοώντας φυσικά πως όλες οι αρχές διεξαγωγής του πολέμου (αρχή διάκρισης, αναλογικότητας, αναγκαιότητας, πρόληψης,) εδράζονται πάνω στην αποφυγή απανθρωποίησης και στην προσδοκία της βιώσιμης ειρήνης.

Παρ'όλα αυτά στις συνθήκες του πολέμου, ο οποίος μοιάζει με «αυταρχική συλλογική επιχείρηση» με «τυραννική επιχείρηση»⁸⁷, προσωπικές σκέψεις και συναισθήματα δε δύναται να υπερκεράσουν, για λόγους πρακτικούς αλλά και δεοντολογικούς την τάξη και το έθνος/αντιμαχόμενη πλευρά στην οποία ανήκουμε. Έτσι λοιπόν, αν η πολεμική αναγκαιότητα και το στρατιωτικό πλεονέκτημα που θα αποκόμιζε η πλευρά μας ήταν αξιόλογο, τότε ακόμη και «το γυμνό στρατιώτη» θα επιτρεπόταν, ή θα επιβαλλόταν να τον στοχοποιήσεις θανάσιμα.

Σύμφωνα με τον Walzer, με την έναρξη του πολέμου, οι στρατιώτες αυτομάτως αποτελούν νόμιμο στόχο επίθεσης που μπορεί να πληγεί οποιαδήποτε στιγμή, εκτός από την περίπτωση κατά την οποία είναι τραυματίες ή αιχμάλωτοι. Ο στρατιώτης μπορεί να πληγεί ακόμα και στην περίπτωση που δεν αποτελεί άμεση απειλή, καθώς μέσα στον πόλεμο οι ενέδρες, οι επιθέσεις χωρίς προειδοποίηση, η παραπλάνηση είναι μέρος μιας γενικότερης στρατηγικής προσπάθειας υπερίσχυσης, ενώ μάχες που να ξεσπούν κατόπιν προειδοποιήσεως δεν είναι εύκολο να τις φανταστεί κανείς. Όλα τα προαναφερθέντα στρατηγικά τεχνάσματα, που αιτιολογούνται με βάση

⁸⁶ Μάικλ Γουόλτζερ, Δίκαιοι και Άδικοι πόλεμοι, 235

⁸⁷ Walzer Michael, Response to McMahan's Paper, *Philosophia*, Vol 34:1, (2006) σελ 43-45, [https://link.springer.com/article/10.1007/s11406-006-9008-x] προσπελάστηκε την 29 Νοεμβρίου 2018

την αρχή της αναγκαιότητας, αποσκοπούν στην ήττα του αντιπάλου με το λιγότερο δυνατό κόστος, και δικαιολογούν κάθε στρατιωτική ενέργεια που κρίνεται απαραίτητη για τη νίκη και που ελαχιστοποιεί την πιθανότητα να συμβούν απώλειες σε χρόνο, ανθρώπινες ζωές και χρήματα. Έχουμε λοιπόν έναν υπολογισμό πιθανοτήτων-κόστους, στον οποίο οι στρατιώτες ως νόμιμοι μαχητές και νόμιμα αντικείμενα επίθεσης αποτελούν σημαντική παράμετρο.

Οι στρατιώτες⁸⁸ ως τάξη διαχωρίζονται από τον κόσμο της φιλειρηνικής δραστηριότητας. Η οργάνωση και η ιεραρχική δομή τους, η εκπαίδευση, η στολής τους τους διαφοροποιούν από τους αμάχους. Είναι αυτά εν τέλει τα ουσιαστικά χαρακτηριστικά διαφοροποίησης των μαχητών από τους αμάχους; Είναι αυτά που «απειλούν» αυτά που καθορίζουν το μέτρο της απειλής είναι αυτά που συμβάλουν εν τοις πράγμασι στη διεξαγωγή του πολέμου αναρωτιέται με κριτική διάθεση ο McMahan⁸⁹. Και εν τέλει όλοι συμβάλουν κατά τον ίδιο ποσοστό; Πώς θεωρείται απειλή για τους αντιμαχόμενους ώστε να επιτρέπεται να στοχευθεί θανάσιμα λόγω της ιδιότητας του ένας στρατιωτικός νομικός σύμβουλος ο οποίος ενεργεί και φροντίζει για τη συμμόρφωση του στρατού με τις αρχές του ανθρωπιστικού δικαίου; Που κάποιες φορές προλαμβάνει και εγκληματικές ενέργειες ακόμη και σε βάρος του στρατιωτικού πλεονεκτήματος;

Οι μαχητές ως πρόσωπα

Ο McMahan προσέγγισε την ιδιαιτερότητα των μαχητών μέσω της ατομικής ηθικής τους ευθύνης και αυτή αποτέλεσε καθοριστικό στοιχείο για την ταυτότητά τους, ως αθώοι, ή ένοχοι και κατ' επέκταση των δυνατοτήτων στις πράξεις και στις επιλογές τους. Ταυτόχρονα αυτή η διαφοροποίηση στο ηθικό φρόνημα αποτελεί και λόγο διαφορετικής αντιμετώπισής τους ώστε κανείς να μην καλύπτεται πίσω από την «πολλάκις καταναλωμένη» ταμπέλα του μαχητή. Η

⁸⁸ Στην έννοια του μαχητή περιλαμβάνονται (1) τα μέλη των τακτικών ενόπλων δυνάμεων των εν συρράξει μελών, όπως επίσης και τα μέλη της εθνοφυλακής και των εθελοντικών σωμάτων που αποτελούν τμήμα αυτών των ενόπλων δυνάμεων, (2) μέλη άλλων εθνοφυλακών και εθελοντικών σωμάτων, περιλαμβανομένων και των ομάδων οργανωμένης αντίστασης, που ανήκουν στα εν συρράξει μέλη και δρουν εντός ή εκτός εδάφους, έστω και αν το έδαφος βρίσκεται υπό κατοχή, (3) καθώς και τα μέλη τακτικών ενόπλων δυνάμεων, που εξαρτώνται από την κυβέρνηση ή αρχή μη αναγνωρισμένη από την Κρατούσα Δύναμη, αρκεί να συμμορφώνονται προς τις ακόλουθες προϋποθέσεις: (α) να έχουν επικεφαλής, υπεύθυνο για τις πράξεις των υφισταμένων, (β) να έχουν διακριτικό σήμα μόνιμο και αναγνωρίσιμο από απόσταση, (γ) να οπλοφορούν φανερά και (δ) να συμμορφώνουν τις επιχειρήσεις τους με τους νόμους και τα έθιμα του πολέμου. Άρθρο 4 ΣΓ ΠΙ. Η διάταξη του άρθρου 44, η οποία σε συνδυασμό με το άρθρο 1(4) ΠΠ Ι' 77 επεκτείνει το καθεστώς του μαχητή και στους *guerillos* (αγωνιστές της ελευθερίας), αναγνωρίζοντας τη «λόγω των συνθηκών» δυσκολία τους να ξεχωρίσουν τους εαυτούς τους από τους αμάχους. Η εν λόγω κατηγορία προσώπων -παρόλο που δεν φέρουν στολή ή διακριτικό σήμα- μπορούν να αποκτήσουν το καθεστώς του μαχητή σε μια διεθνή ένοπλη σύγκρουση αρκεί να «*συμμορφώνονται προς τους νόμους και τα έθιμα του πολέμου και να φέρουν αποκάλυπτα τα όπλα τους, (α) κατά τη διάρκεια καθεμιάς στρατιωτικής εμπλοκής, και (β) καθ' όλη τη διάρκεια του χρόνου που είναι ορατοί στον αντίπαλο, ενώ έχουν εμπλακεί σε στρατιωτική ανάπτυξη προπαρασκευαστική της εξαπόλυσης επίθεσης στην οποία πρόκειται να συμμετάσχουν*» Τόσο οι μαχητές σε μια διεθνή ένοπλη σύρραξη, όσο και τα μέλη των ενόπλων ομάδων σε μία μη διεθνή μπορούν να αποτελέσουν νόμιμους στρατιωτικούς στόχους.

⁸⁹ McMahan, Jeff , Liability and Collective identity: A response to Walzer Vol 34:1, (2006) σελ 13-17, https://philosophy.rutgers.edu/joomlatools-files/docman-files/Killing_in_War-Reply_to_Walzer.pdf
Προσπελάσθηκε την 29/11/2018

ανωτέρω αντιμετώπιση διακρίνεται στο κάτωθι εύλογο παράδειγμα σκηνικού μάχης, το οποίο χρησιμοποιήθηκε ως μέσο διχογνωμιών και αντεπιχειρημάτων μεταξύ του Walzer⁹⁰ και του McMahan⁹¹.

Κατά τον Πόλεμο του Κόλπου του 1990-1991, οι συμμαχικές Δυνάμεις με επικεφαλής την Αμερική συμμετείχαν άλλοτε σε μάχη με τη Δημοκρατική Ιρακινή Φρουρά που αποτελούσε την πιο καλοπληρωμένη και τακτική δύναμη του Ιράκ, την elite και άλλοτε με τους φτωχούς κληρωτούς στρατιώτες, οι οποίοι εξαναγκάστηκαν με απειλές κατά των ίδιων και των οικογενειών τους, να καταλάβουν θέσεις μάχης στην έρημο. Ήταν λογικό να θεωρηθεί πως υπήρχαν περισσότερες πιθανότητες τα μέλη της Δημοκρατικής Ιρακινής Φρουράς, ως καλοπληρωμένα και σε ανώτερο κοινωνικό status να συμμετείχαν από επιλογή στο θεσμό, και να είναι υπεύθυνα για τις πράξεις τους σε μεγαλύτερο βαθμό σε σχέση με τους φτωχούς κληρωτούς στρατιώτες. (Αν και σίγουρα θα υπήρχαν και εξαιρέσεις) Οι λόγοι που δικαιολογούσαν τη συμμετοχή των μαχητών στον άδικο πόλεμο έγερναν υπέρ των κληρωτών⁹². Αρα, δεδομένης του λιγότερου ποσοστού ευθύνης των κληρωτών, σύμφωνα με την αρχή της αναλογικότητας (εν στενή έννοια κατά McMahan) η ένταση των κανόνων εμπλοκής έναντι αυτών (requirement of restraint) δε θα πρέπει να είναι υπέρμετρη της ευθύνης τους και άρα δυσανάλογο το μέγεθος της βλάβης που θα υποστούν. Έτσι ο Αμερικάνικος συνασπισμός Δυνάμεων θα έπρεπε να ενεργήσει κατά τέτοιο τρόπο ώστε να υποστεί ο ίδιος μεγαλύτερη διακινδύνευση για να μειωθούν οι πιθανότητες και το μέγεθος της βλάβης των κληρωτών.

Ο Walzer απορρίπτει το παράδειγμα ως αντιφατικό των προθέσεων και των δογμάτων του McMahan καθώς ούτε αυτός μπορεί να διαφοροποιήσει τις ευθύνες σε ατομικό επίπεδο και λόγω αυτού τις συλλογικοποιεί σε δυο τάξεις: στους κληρωτούς και στην προεδρική φρουρά.

Άρα το επίπεδο διαφοροποίησης των ευθυνών έγκειται στο μέτρο της διαίρεσης. Η παραδοσιακή θεωρία και που πρεσβεύει αυτός δέχεται τη συλλογικότητα στο επίπεδο του στρατού ως συνόλου ενώ αυτός(ο McMahan) προχωρά σε μια ακόμη υποδιαίρεση του συνόλου του στρατού.

Ο Walzer αντιπροτείνει το κάτωθι παράδειγμα: « Φανταστείτε μια μάχη όπου οι Αμερικάνικες Δυνάμεις είναι έτοιμες να περικυκλώσουν το Τμήμα της Προεδρικής Φρουράς και ένα τμήμα της, οι κληρωτοί μένουν οπισθοφυλακή για να προστατεύσουν τα νότια της φρουράς. Είναι υποθετικό

⁹⁰ Walzer Michael, Response to McMahan's Paper, *Philosophia*, Vol 34:1, (2006) σελ 43-45, [<https://link.springer.com/article/10.1007/s11406-006-9008-x>] προσπελάστηκε την 29 Νοεμβρίου 2018

⁹¹ Jeff McMahan, Killing in war, σπ.π 194-198

⁹² Αναφέρεται η δυνατότητα επιλογής ως συστατικό της ευθύνης κατά τον Scanlon.

το παράδειγμα αλλά θα μπορούσε να συμβεί και στα αλήθεια. Πώς λοιπόν θα εξηγούσε ο McMahan στους Αμερικανούς στρατιώτες να πολεμήσουν τόσο σκληρά, με τέτοιας έντασης κανόνες εμπλοκής ώστε αναλαμβάνοντας οι ίδιοι μεγαλύτερο ρίσκο να μην υποστούν οι κληρωτοί δυσανάλογα κακό σε σχέση με την ατομική τους ηθική ευθύνη; Λόγω της φύσης διεξαγωγής των μαχών, ό,τι θεωρεί ο ίδιος σημαντικό για τη διαφοροποίηση στο θέμα απόδοσης των ευθυνών μεταξύ της Προεδρικής Φρουράς και του κανονικού στρατού δεν έχει σημασία στο πεδίο της μάχης καθώς δεν διαφοροποιείται.»⁹³

Ο McMahan αξιοποιεί το αντιπαράδειγμα του Walzer προκειμένου να αναδείξει με ενάργεια τη θεωρία του. Ξεκινάει από τον κοινό τόπο (Walzer, U.S ARMY/Marine Corps Counterinsurgency Field Manual αλλά και άποψη του ίδιου) ότι προκειμένου ο στρατός να ελαχιστοποιήσει τις παράπλευρες απώλειες κατά των αμάχων οφείλει να λαμβάνει μέτρα μεγαλύτερης διακινδύνευσης για τον ίδιο αρκεί βέβαια να μην τίθεται σε διακινδύνευση αποτυχίας η αποστολή τους αλλά και να μην βάζουν σε ρίσκο τη ζωή τους, παραλλάσσει κάπως το παράδειγμα του Walzer θέτοντας ο υποθετικό δεδομένο πως μεταξύ των τμημάτων των κληρωτών βρίσκονταν και πολλοί άμαχοι που χρησιμοποιούνταν ως ασπίδες. Σε αυτό το σενάριο κάθε διοικητής θα διέταζε την ελάχιστη δυνατή άσκηση βίας

Αντιπαραβάλλοντας τους κληρωτούς με τους αμάχους, ο McMahan αναφέρει πως θα έλεγε τα ίδια με τον ανωτέρω Διοικητή με τη διαφορά «πως οι κληρωτοί είναι σχεδόν τόσο αθώοι όσο οι άμαχοι καθώς σύρθηκαν παρά τη θέληση τους στον πόλεμο ώστε θα πρέπει να τους υποτάξουμε με τρόπο τέτοιο ώστε να προκαλέσουμε τη μικρότερη βλάβη σε αυτούς αναλαμβάνοντας οι ίδιοι το μεγαλύτερο ρίσκο αυτού του εγχειρήματος. Βέβαια το ρίσκο που θα αναληφθεί θα είναι τέτοιο ώστε να μην διακυβεύεται ο δίκαιος αγώνας μας και ούτε να χάσουμε τη ζωή μας ώστε ποτέ να μην πραγματοποιήσουμε το δίκαιο σκοπό μας⁹⁴». Η επίτευξη του δίκαιου σκοπού των μαχητών υπερισχύει της μερικώς δικαιολογημένης συμπεριφοράς και άρα μερικώς αθώας συμπεριφοράς των μαχητών της αντίπαλης παράταξης των άδικων μαχητών. Οι άδικοι μαχητές είναι εικονικά όλοι ένοχοι έστω και στο ελάχιστο οπότε οποιοδήποτε επιχείρημα δε μπορεί να αντιπαρέλθει το δίκαιο του αγώνα.

Ο περιορισμός της αρχής της αναλογικότητας, στην περίπτωση εδώ, είναι ο περιορισμός που

⁹³ Walzer Michael, Response to McMahan's Paper, *Philosophia*, Vol 34:1, (2006) σελ 44, [<https://link.springer.com/article/10.1007/s11406-006-9008-x>] προσπελάστηκε την 29 Νοεμβρίου 2018

⁹⁴ Jeff McMahan, Killing in war, σπ.π 195-196

πηγάξει όχι από την αρχή της αναλογικότητας του κλασικού δικαίου υπέρ των αμάχων, των εντελώς αθώων αλλά από την αρχή της «στενής» αναλογικότητας που εφαρμόζεται στη βλάβη κατά των ατόμων που υπέχουν κάποιο ποσοστό ευθύνης για μια αντικειμενική απειλή. Αυτός ο περιορισμός όμως επηρεάζεται από πολλούς παράγοντες όπως: α. το μέγεθος του κινδύνου ή της απειλής η οποία αποτρέπεται, β. η αποτελεσματικότητα των μέσων που χρησιμοποιούμε για να απωθήσουμε την απειλή (το εύλογο του μέσου δηλαδή), γ. το μέγεθος της βλάβης στους αντιπάλους που θα προκαλέσει η πράξη αποτροπής μας, δ. ο βαθμός της ευθύνης των αντιπάλων για την απειλή, για τον κίνδυνο βλάβης που μας θέτουν. Όταν η πρώτη μεταβλητή είναι αξιοσημείωτη, και υπάρχει ασφαλώς και ένα μερίδιο ευθύνης, τότε οι λοιποί παράγοντες δεν παίζουν τόσο καθοριστικό ρόλο στο βαθμό περιορισμού των κανόνων εμπλοκής. Σίγουρα ο δεύτερος παράγοντας, δεν επιτυγχάνεται μόνο με το θάνατο του αντίπαλου ώστε να ματαιωθεί ο άδικος σκοπός του και άρα να αποφευχθεί η όποια απειλή, αλλά και με την επιλογή να καταστήσουμε τον αντίπαλο ανενεργό με το να τον αιχμαλωτίσουμε ή να τον τραυματίσουμε. Η επιλογή της μεθόδου θα εξαρτηθεί από την ενοχή του αντιπάλου. Το ίδιο ισχύει και στις περιπτώσεις ασύμμετρων απειλών. Καθώς όμως η νίκη των δίκαιων μαχητών είναι λόγω της φύσης του ασύμμετρου αγώνα αμφίβολη, η αρχή της αναλογικότητας εν στενή έννοια πρέπει να εφαρμόζεται ακόμη πιο περιοριστικά υπέρ των δίκαιων μαχητών .

Καταλήγοντας το επιχείρημά του ο McMahan, τονίζει πως οι Συνασπιζόμενες Δυνάμεις της Αμερικής, στο εν λόγω παράδειγμα, θα πρέπει ως περιοριστικό μέτρο της αναλογίας, της αντιστάθμισης των συμφερόντων των δικών τους και των κληρωτών να είναι η αποκατάσταση της ανεξαρτησίας του Κουβέιτ. Η αρχή της αναλογικότητας θα επιτευχθεί, αν με κόστος το χρόνο και τη δική τους μεγαλύτερη φυσική και ψυχική προσπάθεια, δοθούν στους αντιπάλους περισσότερες ευκαιρίες παράδοσης⁹⁵.

Άρνηση λόγω συνείδησης

Η αντίρρηση συνείδησης που επικαλείται την αντίληψη της δικαιοσύνης που διαγράφει τα σύννομα συμφέροντα μιας κοινωνίας συνιστά πολιτική πράξη η οποία θεμελιώνεται νομικά (η έννομη τάξη αναγνωρίζει κατά τεκμήριο μέσω διεθνών συμβάσεων το κύρος των αρχών του Διεθνούς Δικαίου, συμβατικού και εθιμικού) όσο και ηθικά μέσω της πρακτικής του ορθού λόγου. Ένας στρατιώτης που διαταχθεί να εκτελέσει μια παράνομη πράξη, μπορεί να αρνηθεί να συμμορφωθεί εφόσον έλλογα και συνειδητά κρίνει ότι οι αρχές που διέπουν τη διεξαγωγή του

⁹⁵ Jeff McMahan, Killing in war, σπ.π 198

πολέμου καταπατώνται κατάφωρα. «Μπορεί να υποστηρίξει ότι, σε τελική ανάλυση το φυσικό του καθήκον να μην καθίσταται παράγοντας βαριάς αδικίας και δεινών για τους άλλους κατισχύει του καθήκοντος υπακοής.»⁹⁶ Ο σκοπός και ο τρόπος διεξαγωγής ενός πολέμου αποτελεί το αντικείμενο εσωτερικής διαπραγμάτευσης του στρατιώτη για να επιτευχθεί η ισορροπία μεταξύ των αρχών και των κρίσεων του «ώστε ο συνολικός του πρακτικός ορίζοντας να είναι κατά το δυνατόν ενιαίος, υπό την έννοια της αλληλεξάρτησης όλων των κανονιστικών του παραδοχών»⁹⁷.

Να αναστοχασθεί ο κάθε στρατιωτικός για το ρόλο και το καθήκον που απορρέει από την ιδιότητα του επαγγέλματός του⁹⁸ και να μην υπακούει τυφλά σε εντολές ως γρανάζι της πολεμικής μηχανής σημειώνει ο McMahan στο έργο του, αντιπροτείνοντας τη δυνατότητα να υπαχθεί κάποιος στους «αντιρρησίες συνείδησης»⁹⁹ ως επιχείρημα στο διακύβευμα της «αθωότητας» των άδικων στρατιωτών. Η δυνατότητα μη συμμετοχής στη συλλογική ευθύνη¹⁰⁰, απεμπολεί οποιαδήποτε πιθανότητα προσωπικής ενοχής ως απόρροια της συμμετοχικής ευθύνης.

Ο McMahan επικροτεί τη θεσμική δυνατότητα «επιλεκτικής άρνησης»¹⁰¹ καθώς δεν είναι όλοι οι πόλεμοι άδικοι και την επέκταση της δυναμικής αυτής, πέραν από τους κληρωτούς οπλίτες, και στους Μόνιμους Στρατιωτικούς. Άλλωστε αφού υπάρχει η νομική δυνατότητα μη εκτέλεσης μιας

⁹⁶ Τζών Ρωλς, Θεωρία της Δικαιοσύνης, {Αθήνα: Πόλις, 2016}442

⁹⁷ Παύλος Σούρλας, Δίκαιο και Δικανική κρίση, [Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 2017]882

⁹⁸ “ Very few of us ever have the ability and the opportunity to do so much good as soldier has; yet few of us also have the capacity to do so much in our professional activities.” Jeff Mac Mahan, Ο.π 96

⁹⁹ Το δικαίωμα παραίτησης από ένα δημόσιο καθήκον για λόγους συνείδησης αναγνωρίζεται και από τον Καντ Ιμμανουελ Κάντ Δοκίμια, μτφρ. Ευάγγελος Π. Παπανούτσος, [Αθήνα : Δωδώνη, 1971,]46 «Καμιά ιδέα δεν υψώνει περισσότερο το ανθρώπινο γένος και δεν το εμυγχώνει έως τον ενθουσιασμό παρά ακριβώς η ιδέα ενός καθαρού ηθικού φρονήματος, που τιμά το καθήκον περισσότερο απ’ οτιδήποτε άλλο, παλεύει με πολυάριθμα δεινά της ζωής, ακόμη και με τους πιο παραπλανητικούς πειρασμούς, και όμως (καθώς ορθά παραδεχόμαστε ότι ο άνθρωπος το μπορεί) τους νικά. Ότι ο άνθρωπος έχει τη συνείδηση ότι μπορεί επειδή το οφείλει – αυτό ανοίγει μέσα του ένα βάθος από θείες καταβολές, που τον κάνει να αισθάνεται σαν ένα άγιο ρίγος για το μεγαλείο και το υπέροχο του αληθινού προορισμού του». Ιμμάνουελ Καντ, «Πάνω στο κοινό απόφθεγμα: τούτο είναι ορθό στη θεωρία, αλλά για την πράξη δεν ισχύει», στο Δοκίμια, ό.π. 126-127.

¹⁰⁰ Κατά τη Χάννα Άρρεντ: «Δύο προϋποθέσεις είναι απαραίτητες για να υπάρχει συλλογική ευθύνη: πρέπει να θεωρούμαι υπεύθυνος για κάτι που δεν έχω κάνει και ο λόγος για την ευθύνη μου πρέπει να είναι η ιδιότητά μου ως μέλος μιας ομάδας (μιας συλλογικότητας), που καμιά ηθελημένη πράξη μου δεν μπορεί να διαλύσει, μια ιδιότητα μέλους, με άλλα λόγια, που είναι τελείως διαφορετική από μια επιχειρηματική συνεργασία την οποία μπορώ να ακυρώσω με τη βούλησή μου.» Ο.π Hannah Arendt, collective Responsibility, 149

¹⁰¹ Μια μορφή επιλεκτικού ειρηνισμού μπορεί να αποτελέσει μια εξαιρετικά έλλογη στάση: η πιθανότητα ενός δίκαιου πολέμου είναι μεν αποδεκτή αλλά όχι κάτω από όλες τις περιστάσεις. Αυτό επικροτεί και ο Rawls στη θεωρία Δικαιοσύνης «Αυτό που απαιτείται δεν είναι ένας γενικός ειρηνισμός αλλά μια συνειδησιακή αντίρρηση εμπλοκής σε πόλεμο, κάτω από ορισμένες περιστάσεις, ικανή να προβεί στις αναγκαίες διακρίσεις. Η άρνηση αυτού του είδους συνιστά αντιπαράθεση στις αξιώσεις της κυβέρνησης και σε περίπτωση που μπορεί να γενικευτεί, μπορεί να καταστήσει αδύνατη τη συνέχιση ενός άδικου πολέμου. Με δεδομένες τις αρπακτικές διαθέσεις της κρατικής εξουσίας καθώς και την τάση των ανθρώπων να μεταθέτουν την ευθύνη της απόφασης για πολεμική εμπλοκή στις κυβερνήσεις τους, η γενική ετοιμότητα για αντίσταση στις αξιώσεις του κράτους είναι κάτι παραπάνω από αναγκαία.» Τζών Ρωλς, Θεωρία της Δικαιοσύνης, οπ 444-445

παράνομης διαταγής, κατά τη διάρκεια του πολέμου, χωρίς λόγω αυτού να κινδυνεύει η πειθαρχία και η συνοχή του στρατεύματος, γιατί να μην υπάρχει και η δυνατότητα μη εκτέλεσης της επιστρατευτικής διαταγής ως παράνομης αντικρουόμενης στο εσωτερικό και διεθνές δίκαιο¹⁰². Ο McMahan, αντικρούοντας το επιχείρημα της μη ύπαρξης σαφών και οριοθετημένων ερμηνειών των κανόνων *ius ad bellum* σε σύγκριση με τους κανόνες του *ius ad bellum*, προτείνει τη συγκρότηση ενός αμερόληπτου διεθνούς δικαιοδοτικού οργάνου που γνωμοδοτικά και νομολογιακά θα καθιστούσε άτρωτες και αξιοκρατικά ακέραιες τις ρυθμίσεις του *ius ad bellum*, από την όποια πολιτική βούληση.¹⁰³ Στο ίδιο πλαίσιο προτείνει την ενεργοποίηση του άρθρου 43 του Χάρτη Ηνωμένων Εθνών στις περιπτώσεις των ανθρωπιστικών επεμβάσεων.¹⁰⁴

Προς επίρρωση των λόγων του, ο MacMahan χρησιμοποιεί ως παράδειγμα τη σκέψη της Χάνα Άρεντ για τον Άιχμαν στο αντίστοιχο έργο της¹⁰⁵. Η ενοχή του έγκειται στο γεγονός ότι δεν ήταν άβουλο ον που ίσως ο ίδιος επιθυμούσε να είναι, αλλά ότι ως άνθρωπος έφερε την ευθύνη της ύπαρξης και των πράξεων του, έστω και αν ο ίδιος αρνιόταν να την αναγνωρίσει. Η επιδίωξη του Άιχμαν να αποποιηθεί την ηθική ευθύνη για τις πράξεις του έρχεται σε άμεση αντίθεση με την καντιανή έννοια της ηθικής αυτονομίας και του καθήκοντος απέναντι στον ηθικό νόμο. Η

¹⁰² Άλλωστε στις περιπτώσεις προάσπισης της εθνικής ελευθερίας και ανεξαρτησίας, υπάρχει μεγαλύτερη πιθανότητα επιστρατευτικής προθυμίας του λαού. Ο Jeff Mac Mahan αναφέρει ως παράδειγμα το στρατό στην παλαιστίνη.

¹⁰³ Jeff Mac Mahan, Ο. π 99

¹⁰⁴ Λόγω της μη δυνατής ενεργοποίησης του άρθρου αυτού, και έλλειψης σαφούς και ρητού θεσμικού κειμένου, και λόγω της πληθώρας καταχρήσεως της έννοιας ,θεσπίστηκε η αρχή της ευθύνης προστασίας, Responsibility to Protect, “RtP”. Σύμφωνα με το Καταληκτικό Κείμενο της Συνόδου Κορυφής των ΗΕ το 2005, η Διεθνής κοινότητα μέσω του μέσω του Συμβουλίου Ασφαλείας ΟΗΕ και σε συνεργασία με τους περιφερειακούς Οργανισμούς είναι έτοιμη να αναλάβει συλλογική δράση σύμφωνα με τα κεφ VI & VII του χάρτη, έγκαιρα και αποφασιστικά για να βοηθήσει στην προστασία των πληθυσμών από εγκλήματα γενοκτονίας, εγκλήματα πολέμου, εθνοτικές εκκαθαρίσεις και εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας σε περιπτώσεις που τα ειρηνικά μέσα προστασίας κρίνονται ανεπαρκή και οι αντίστοιχες εθνικές πολιτειακές εξουσίες αδυνατούν να προστατεύσουν τους πολίτες τους UN doc., A/Res./60, UN Summit Outcome Document, 24 October 2005.παρ.13 Η έκθεση “Implementing the R2P” από τον Γ.Γ. Ban Ki Moon ορίζει, ότι ο σκοπός της ευθύνης προστασίας πρέπει να περιορίζεται σε γενοκτονίες, εγκλήματα πολέμου, εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας και εθνοκαθάρσεις και καλεί τη Γενική Συνέλευση να εφαρμόσει την ευθύνη προστασίας για έναν πιο ασφαλή κόσμο. Σε αυτήν τέθηκαν οι στρατηγικές των τριών πυλώνων: 1ος Πυλώνας: Οι ευθύνες προστασίας των κρατών, 2ος Πυλώνας: Διεθνής βοήθεια και διαμόρφωση ικανοτήτων, 3ος Πυλώνας: Έγκαιρη και αποφασιστική αντίδραση A/63/677/ 12-1- 2009 Η «Ευθύνη προστασίας» (Responsibility to protect) αν και εισήχθη επισήμως στη Διεθνή Κοινότητα το 2001 από τη διεθνή επιτροπή ICISS (International Commission on Intervention and State Sovereignty) και αποκρυσταλλώθηκε ως αρχή και θεσμός από τα κράτη το 2005 μέσω του τελικού εγγράφου συμπερασμάτων της Παγκόσμιας Συνόδου Κορυφής , τα πρώτα ψήγματα εντοπίζονται στην έκθεση της Επιτροπής Υψηλού Επιπέδου του Γ.Γ ΟΗΕ , για τις Απειλές, Προκλήσεις και Αλλαγές όπου τονίζεται η αδιάρρηκτη εγγενής σχέση μεταξύ κρατικής εξουσίας, ευθύνης προστασίας για την ευημερία των πολιτών και την ανάγκη να αναλάβουν από κοινού (όλα τα κράτη) την ευθύνη για την απάλειψη συμπεριφορών και ενεργειών που επηρεάζουν την διεθνή ασφάλεια .

¹⁰⁵ Χάνα Άρεντ, Ο Άιχμαν στην Ιερουσαλήμ: η κοινοτυπία του κακού, μτφρ Αγγελική Μεντζιά, Θυρσός, Αθήνα 1995

απερισκεψία¹⁰⁶, «η άρνηση του να σκεφτούμε, να πράξουμε και να συναισθανθούμε¹⁰⁷» δεν μας κάνει να αποποιηθούμε την ευθύνη, η οικειοθελής μετουσίωσή μας σε σκλάβους δε μας κάνει αυτομάτους και αθώους¹⁰⁸.

Οι άμαχοι ως τάξη.

Σε άμεση συνάρτηση με την αρχή της διάκρισης και την αρχή της αναλογικότητας που υιοθετούν και οι δυο φιλόσοφοι στα έργα τους, καθορίζεται για τον Waltzer ως μια από τις πλέον βασικές υποχρεώσεις των εμπολέμων να είναι ο σεβασμός προς τον άμαχο πληθυσμό και η απαγόρευση να αποτελεί αυτός νόμιμο αντικείμενο επίθεσης υπεισέρχεται η αρχή της αναγκαιότητας που συντελεί στο να αποφασιστεί τότε και υπό ποιες συνθήκες κάποιες μερίδες πολιτών μπορούν να αποτελέσουν στόχο επίθεσης. Μία διάκριση θα μπορούσε να γίνει ανάλογα με την προσφορά των πολιτών¹⁰⁹ στον πόλεμο. Υπάρχουν αυτοί που συμβάλλουν στην παραγωγή στρατιωτικών-πολεμικών υλικών (π.χ. εργάζονται σε εργοστάσια παραγωγής όπλων) και εκείνοι που προμηθεύουν τον στρατό με τα προς το ζην. Η πρώτη κατηγορία θα μπορούσε να αποτελέσει στόχο επίθεσης στον τόπο εργασίας (που αποτελεί στρατιωτικό στόχο), όχι όμως οπουδήποτε αλλού· η δεύτερη κατηγορία, καθώς δεν μετέχει καθ' οιονδήποτε τρόπο στην πολεμική μηχανή δεν επιτρέπεται και να πληγεί· διευκρινίζεται δε, ότι στην περίπτωση που είναι δυνατή η κατάσχεση ή η καταστροφή των υλικών, χωρίς να προκληθεί βλάβη στους πολίτες, τότε η άσκηση βίας εναντίον τους απαγορεύεται¹¹⁰. Πρόκειται για την επιγραμματική σχηματοποίηση αμάχων

¹⁰⁶ Λέγοντας απερισκεψία η Άρεντ, εννοεί ακριβώς ότι ο Άιχμαν δεν είχε αναρωτηθεί ποτέ για την ηθική σημασία της συμμετοχής του στις απελάσεις και τη εξόντωση των Εβραίων. Δεν είχε αναρωτηθεί αν η συμμετοχή του αυτή ήταν σωστή ή λανθασμένη. «Ποτέ του δεν είχε επίγνωση του τι έκανε» Ήθελε απλά να είναι ένας νομοταγής πολίτης που απλά εκτελεί τις εντολές που δέχεται.. Χάνα Άρεντ, Ο Άιχμαν στην Ιερουσαλήμ, Οπ.π 346

¹⁰⁷ Paul Ricoeur, Το κακό, μτφρ. Γιώργος Γρηγορίου, {Αθήνα: Πόλις, 2006} 62 κ.ε

¹⁰⁸ Jeff Mac Mahan, Ο. π 103

¹⁰⁹ Σύμφωνα με την Ερμηνευτική Οδηγία για την Άμεση Συμμετοχή στις Εχθροπραξίες του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού, το 2009, η άμεση συμμετοχή στις εχθροπραξίες. θα πρέπει να πληροί σωρευτικά τις ακόλουθες τρεις προϋποθέσεις: (1) να είναι πιθανό να επηρεάσει δυσμενώς τις στρατιωτικές επιχειρήσεις ή τη στρατιωτική ικανότητα ενός μέρους της σύρραξης ή εναλλακτικά να επιφέρει θάνατο, τραυματισμό ή βλάβες σε πρόσωπα ή αντικείμενα που προστατεύονται από άμεση επίθεση (όριο βλάβης), (2) να υπάρχει αιτιώδης συνάφεια μεταξύ της πράξης και της βλάβης που πιθανόν να προκληθεί, είτε από την πράξη καθαυτή, είτε από συντονισμένη στρατιωτική επιχείρηση της οποίας αποτελεί αναπόσπαστο μέρος (άμεση αιτιώδης συνάφεια), (3) η πράξη θα πρέπει να έχει ειδικά σχεδιασθεί, προκειμένου να επιφέρει άμεσα βλαπτικά αποτελέσματα προς υποστήριξη ενός Μέρους της σύρραξης και εναντίον του άλλου (σύνδεσμος με τους εμπόλεμους). Οι παραπάνω αρχές εφαρμοσμένες συνδυαστικά θεωρείται ότι επιφέρουν έναν εφαρμόσιμο διαχωρισμό μεταξύ ενεργειών που συνιστούν άμεση συμμετοχή στις εχθροπραξίες και αυτών που ακόμη και αν λαμβάνουν χώρα στο πλαίσιο μια ένοπλης σύρραξης δεν αποτελούν κομμάτι των διενεργουμένων εχθροπραξιών και επομένως δεν οδηγούν σε απώλεια της προστασίας από ευθεία επίθεση. Επιπλέον, προπαρασκευαστικές ενέργειες μίας πράξης που συνιστά άμεση συμμετοχή, καθώς η ανάπτυξη και η επιστροφή από τον τόπο εκτέλεσης της πράξης θεωρούνται αναπόσπαστο τμήμα αυτής. Τέλος, συμπεριφορές, όπως η παροχή πολιτικής, νομικής ή οικονομικής υποστήριξης σε ένα εμπόλεμο μέρος, εξαιρούνται από την έννοια της άμεσης συμμετοχής σύμφωνα με την Οδηγία N. Melzer, "Interpretive Guidance on the Notion of Direct Participation in Hostilities under International Humanitarian Law", (ICRC Guidance), International Committee of Red Cross, (2009).

¹¹⁰ Michael Walzer οπ.π 240

και άμαχων που λαμβάνουν ενεργά άμεσα μέρος στις εχθροπραξίες.

Ο walzer έκανε λόγο για την αξία της κοινής, συλλογικής ζωής ως σημαντικός παράγοντας της ασυλίας των αμάχων ως τάξη προσώπων. Η ταυτότητα μιας κοινής συλλογικής ζωής¹¹¹ είναι η υπέρτατη αξία και όχι απλά η ζωή μας όταν υπερασπιζόμαστε την πατρίδα μας, και «η ολοσχερής καταστροφή μιας πολιτικής κοινότητας ίσως μας κάνει να παραβιάσουμε τους κανόνες του πολέμου.» καταλήγει όταν αναφέρεται στο «βασιλείο της αναγκαιότητας»¹¹². Άλλωστε αν ήταν η ζωή μας απλώς, δε θα αγωνιζόμασταν, θα παραδιδόμεσταν. «Ο κεντρικός κανόνας του ανθρωπιστικού δικαίου , ότι δηλαδή οι άμαχοι δεν μπορεί να στοχοποιούνται ή να σκοτώνονται ηθελημένα σημαίνει, πως ηθικά, αυτοί πρέπει να είναι παρόντες στο τέλος του πολέμου. Αυτό είναι και το πραγματικό νόημα της ασυλίας τους. Δεν τους προστατεύει απλά ατομικά αλλά ως κοινότητα στην οποία ανήκουν.¹¹³» Η συνέχιση του κοινού βίου αποτελεί τη βάση της προσδοκώμενης ειρήνης.

Οι άμαχοι ως πρόσωπα

Σύμφωνα με τον McMahan, κανείς δεν είναι ευάλωτος σε επιθέσεις και κανείς δεν αποκτά ασυλία επειδή ανήκει σε μια κατηγορία, μία τάξη ανθρώπων, μαχητών ή αμάχων. Ασκεί κριτική στον Walzer για την «κολεκτιβιστική» προσέγγιση της ασυλίας των αμάχων και αντιπαρέρχεται το επιχείρημα της επιβίωσης της συλλογικότητας με το ειρωνικό κάπως σχόλιο πως με το στοχοποιούμε αποκλειστικά και με επιμονή μόνο τους μαχητές στη θέση κάποιων πολιτών, μειώνουμε μ' αυτό τον τρόπο πάλι τις πιθανότητες συνέχισης της κοινότητας, καθώς οι στρατιώτες αποτελούν το νεανικό ζωντανό κομμάτι μιας κοινωνίας που συμβάλλει αναπόδραστα στη διαιώνισή της¹¹⁴. Ανάλογα με το είδος και το ποσοστό συμμετοχής ενός προσώπου σε μια άδικη πράξη θα είναι και η ευθύνη του και άρα το επιτρεπτό της επίθεσης εναντίον του. Υποκινητές, συνεργοί άμεσοι και έμμεσοι, ηθικοί αυτουργοί, δράστες υπέχουν την ευθύνη που τους αναλογεί¹¹⁵. Και συμβαίνει κάποιες φορές οι πολίτες να έχουν μεγάλο ποσοστό ευθύνης για έναν άδικο πόλεμο όπως αναφέρεται για παράδειγμα το 1954, διοικητικά στελέχη της United fruit

¹¹¹ Ο Παπαγεωργίου στο έργο του Πόλεμος και δικαιοσύνη, σχολιάζοντας αυτή την άποψη του Walzer αναφέρει: «Αν χαρακτηρίσουμε όπως ο walzer, την επιθετικότητα ως ένα έγκλημα κατά της κοινωνίας στο σύνολό της, και την αντίσταση σε αυτό ως επιβολή του νόμου, τότε ερχόμαστε κατανάγκην παρά πολύ σε μια «ηθικιστική ανάγνωση του πολέμου». Τότε όμως θα μπορούσε κανείς να ρωτήσει: γιατί τελικά γίνεται ο πόλεμος, για τα δικαιώματα, για τις ελευθερίες ή για έναν τρόπο ζωής που θέλουμε να διατηρήσουμε μόνο και μόνο επειδή είναι δικός μας;». Οπ.π 292

¹¹² Michael Walzer , Δίκαιοι και Άδικοι πόλεμοι οπ.π 400

¹¹³ Michael Walzer, Terrorism and just war, philosophia 34(2006) 4

¹¹⁴ Jeff McMahan, killing in war, 212

¹¹⁵ «...Είναι καλό για τους πολεμοκάπηλους να θερίζουν τη σοδειά από τους πολέμους που σπέρνουν ...» Jeff McMahan, οπ.π 211

company έπεισαν το καθεστώς Eisenhower να οργανώσει και να ηγηθεί ενός πραξικοπήματος που ανέτρεψε τη δημοκρατική κυβέρνηση της Γουατεμάλα και εγκαθίδρυσε ένα νέο καθεστώς, το οποίο επέστρεψε στην εταιρία κάποιες ανεκμετάλλευτες εκτάσεις που είχαν κρατικοποιηθεί στην προσπάθεια να βοηθηθούν οι χωρικοί. Τα στελέχη της εν λόγω εταιρείας φέραν σε μεγάλο βαθμό την ευθύνη για το θάνατο πολιτών και στρατιωτών καθώς και για την παραβίαση της εθνικής αυτοκυριαρχίας της Γουατεμάλας από τους Αμερικάνους όπως και οι στρατιώτες που εκτέλεσαν την αποστολή αυτή και άρα ήταν νόμιμοι στόχοι.

Εάν η επίθεση κατά αυτών θα μπορούσε να θεωρηθεί το ίδιο αποτελεσματική όσο και η επίθεση κατά των στρατιωτών, προκειμένου να αποφευχθεί η ανατροπή του καθεστώτος, το κριτήριο της ευθύνης οδηγεί στο συμπέρασμα ότι, εφόσον ως προς όλα τα υπόλοιπα υπάρχει ομοιότητα, τότε θα μπορούσε να είναι επιτρεπτό να γίνει η επίθεση σε αυτούς και αυτό θα ήταν προτιμότερο σε σχέση με την επίθεση κατά των μαχητών, διότι αυτό θα σήμαινε ότι θα σκοτώνονταν λιγότεροι άνθρωποι. Άλλοι είναι υπεύθυνοι για πρακτικές ρητορικής μίσους και πόλωσης θυμικού, για δημαγωγία και τεχνική υπονόμηση των ειρηνικών λύσεων ενώ άλλοι για χρηματοδότηση, παροχή πολεμικών εφοδίων, όπλων ακόμη και πολεμικής τεχνογνωσίας. Επίσης αναφέρεται και η ακόμη πιο έμμεση συμβολή ενός κράτους στις πολεμικές του διαθέσεις καθώς η όλη λειτουργία του προϋποθέτει τη δική τους σύμπραξη και προσφορά όπως π.χ μέσω της φορολογίας.

Άλλα και με πράξεις παράλειψης οι πολίτες δύναται να υπέχουν μερίδιο ευθύνης για το άδικο πόλεμο που διεξάγει η χώρα τους. Ανάλογα με τη θέση και τις αντικειμενικές δυνατότητες των περιστάσεων ο κάθε πολίτης δεν ενέχεται ει ολόκληρόν αλλά του καταλογίζεται αναλογική ευθύνη. Άλλο ποσοστό ευθύνης καταλαμβάνει τους πολίτες μιας δημοκρατικής χώρας και άλλη τους υπηκόους ενός απολυταρχικού καθεστώτος διότι η διαφοροποίηση της λειτουργίας των καθεστώτων αυξάνει τη δυνατότητα συμμετοχικής σύμπραξης ή και διαμαρτυρίας σε ένα δημοκρατικό καθεστώς, και άρα και η ευθύνη που θα επιμεριστεί στους πολίτες είναι μεγαλύτερη.

Βέβαια για τους περισσότερους ανθρώπους, διαισθητικά θεωρείται αποτρόπαιο και καταστροφικό το να δύναται οι πολίτες ως γενικός κανόνας να αποτελούν νόμιμους στόχους στον πόλεμο καθώς ο βαθμός ευθύνης των πολιτών ως ένα κατώτατο όριο για την ευθύνη μιας άδικης ευθύνης είναι δύσκολο να υπολογισθεί ακριβοδίκαια. Αν θεωρηθούν και οι ψηφοφόροι και οι φορολογούμενοι νόμοι στόχοι και διακριτοί από τους πολιτικούς στόχους τότε τα αποτελέσματα θα είναι καταστροφικότερα και με μεγαλύτερο δυσανάλογο αντίκτυπο αδικίας απ'ό,τι αν συνεχίζουμε να εφαρμόζουμε τη αρχή της διάκριση κατά τον κλασικό παραδοσιακό τρόπο. Διότι κατά τη

κλασσική διάκριση, υπάρχουν δυο εναλλακτικές στόχων που καθορίζουν και τη νομιμότητα της στοχοθεσίας, οι στρατιωτικοί, μαχητές και οι πολιτικοί, άμαχοι που θα πρέπει να υπακούουν και στις οι προϋποθέσεις της αναγκαιότητας, της ελάχιστης δύναμης και της αναλογικότητας όπου ο υπολογισμός της αναλογικότητας λαμβάνει υπόψη δύο μεταβλητές: τη σφοδρότητα της απειλής που ασκεί ο μαχητής και το μέγεθος της βλάβης που θα προκληθεί από την αμυντική δύναμη. Σύμφωνα με το κριτήριο της ευθύνης, αντίθετα, ο υπολογισμός της αναλογικότητας πρέπει να λάβει υπόψη τρεις μεταβλητές: τη σφοδρότητα της απειλής, το μέγεθος της βλάβης που θα προκληθεί και το βαθμό της ηθικής ευθύνης του επίδοξου στόχου.

Έτσι, η χρήση βίας που θα μπορούσε να θεωρηθεί σύμφωνη με την αρχή της αναλογικότητας στα πλαίσια της παραδοσιακής προϋπόθεσης της διάκρισης, μπορεί να θεωρηθεί δυσαναλογη στα πλαίσια του κριτηρίου της ευθύνης, εάν το άτομο στο οποίο ασκήθηκε ήταν ελάχιστα υπεύθυνος για την απειλή(ή άλλο σφάλμα) που ήταν η βάση για την ευθύνη του. Εν ολίγοις, ακόμη και αν το κριτήριο τη ευθύνης (όπως η παραδοσιακή προϋπόθεση) συνεπάγεται ότι πολλοί πολίτες είναι κατά βάση επιτρεπτοί στόχοι, στην πλειοψηφία των περιπτώσεων ο βαθμός ευθύνης ενός πολίτη θα είναι τόσο μικρός που η στρατιωτική επίθεση εναντίον του θα θεωρηθεί πλήρως δυσανάλογη. Ενώ οι ψηφοφόροι και οι φορολογούμενοι θα μπορούσαν να είναι ηθικά υπεύθυνοι, για παράδειγμα, για τα αποτελέσματα συγκεκριμένων μορφών οικονομικών επιπτώσεων, δεν θεωρούνται επιτρεπτοί στρατιωτικοί στόχοι. Επίσης, σε αντίθεση με τους άδικους μαχητές, ακόμη και ηθικά υπεύθυνοι άμαχοι συνήθως συμβάλλουν ελάχιστα στον άδικο πόλεμο της χώρας τους, ώστε με το να τους επιτεθεί κανείς θα μείωνε ελάχιστα την απειλή που δημιουργεί η χώρα τους ή την ενίσχυση του δίκαιου λόγου.

Η διευκρίνησή όμως της ευθύνης του αμάχου, αν και υπάρχει, και κάποιοι ίσως θα μπορούσαν να θεωρηθούν νόμιμοι στόχοι, δε μπορεί πρακτικά να προσδιοριστεί, αλλά ούτε και να αποδοθεί με εξασφαλισμένη ακρίβεια όποτε μας λέει ο McMahan ότι πρέπει να τείνουμε στο κανόνα της ασυλίας των αμάχων ως τον καταρχήν εφαρμοστέο.

«Η απατηλή έλξη του δόγματος του διπλού αποτελέσματος»¹¹⁶

Και ο Walzer και ο McMahan ανέχονται ηθικά τη βλάβη των αμάχων ως αποτέλεσμα

¹¹⁶ Πρόκειται για τον ομώνυμο τίτλο του πρώτου κεφαλαίου στο έργο του Thomas Scanlon *Moral Dimensions*, [London: Harvard University Press, 2008]8-36. Για τον Scanlon, δεν είναι η πρόθεση που έχει ειδικό βάρος στην επιτρεψιμότητα μιας πράξης. Αμέλεια και δόλος δεν έχουν καμιά διαφορά πάνω σε αυτό. Τα αποτελέσματα είναι ίδια. Τείνουμε να γοητευόμαστε από τον όρο της αμέλειας, καθώς είτε συγχέουμε την πρόθεση με τους λόγους, τη σκοπιμότητα της πράξης (intention# reasoning, aims), αξιολογούμε το δράστη με βάση τη συλλογιστική του, και έτσι ταυτίζουμε τον αντικειμενικό όρο του επιτρέπεται ή του απαγορεύεται με το αν είναι καλός άνθρωπος ή όχι ο δράστης. είτε δεν λαμβάνουμε καθόλου υπόψη την εκδοχή του ότι δυναται να έχω πρόθεση για κάτι συγκεκριμένο

«παράπλευρων απωλειών»¹¹⁷ κατά τη στοχοποίηση ενός στρατιωτικού στόχου εφόσον η βλάβη έχει ήδη περάσει το τεστ της αναγκαιότητας, του ανθρωπισμού και της αναλογικότητας. Μια αναλογικότητα που κατά τον McMahan, πέρα από τη σφοδρότητα της βλάβης και της απειλής των μαχητών, ενέχει και το συστατικό της ευθύνης, ως μέγεθος αξιολόγησης. Στην περίπτωση των παράπλευρων απωλειών η ευθύνη δεν περιορίζεται μόνο σε αυτή των μαχητών αλλά και των αμάχων. Επειδή όμως όπως αναλύθηκε προηγουμένως, ο προσδιορισμός του ακριβούς βαθμού ευθύνης δε δύναται στην πράξη να πραγματοποιηθεί επιτυχώς, το αρμόζον(desert) λόγω της ευθύνης αποδίδεται με μέτρο τη μη δυνατότητα, εκ μέρους των αμάχων που υπέστησαν τη βλάβη, να εκφράσουν (αντικειμενική)αγανάκτηση και παράπονα¹¹⁸. Έτσι η αρχή της αναλογικότητας μπορεί να εφαρμοσθεί μόνο σε πολίτες των αντιμαχόμενων μερών και όχι κάποιων τρίτων χωρών πολίτες που είναι εντελώς αθώοι. Εδώ έχουμε την περίπτωση της δυσαναλογίας κατά την ευρεία έννοια.¹¹⁹

, με την έννοια της συνειδητής πράξης και επιδίωξης και παράλληλα όμως αναγνωρίζοντας την όλη κατάσταση και τις περιστάσεις, να προβλέπω και να δέχομαι και όλα τα δυνατά αποτελέσματα της πράξης μου (predictive significance). Διαφορά υπάρχει μόνο στην περίπτωση που κάτι γίνεται εντελώς τυχαία. Εντελώς τυχαία γίνεται κάτι όχι απλά όταν δεν το χω προβλέψει (αμέλεια) αλλά γιατί αντικειμενικά δε μπορούσα να το προβλέψω. Αυτό που διαφοροποιεί την αμέλεια από την τυχειότητα είναι όχι τι πιστεύει κάποιος αλλά τι θα έπρεπε να πιστεύει. Διαφαίνεται εύλογο, στον πόλεμο, το να βομβαρδίσσεις ένα εργοστάσιο πυρομαχικών αν και είναι σίγουρο ότι θα σκοτωθούν κάποιοι πολίτες, και κατακριτέο να σκοτώσεις τον ίδιο αριθμό πολιτών ως μέσο υπονόμευσης και εκφοβισμού τους ώστε να σταματήσουν την αρωγή τους στο κράτος και να τελειώσει μια ώρα και αρχύτερα ο πόλεμος. Ο λόγος της διαφοροποίησης της ηθικής απαξίας δε βρίσκεται στην προθετικότητα του αυτουργού. Δεν μπορεί κάποια πράξη να την επιτρέπουμε λόγω της πρόθεσης του δράστη, και κάποια άλλη με τα ίδια ακριβώς αποτελέσματα να τη θεωρούμε ανεπίτρεπτη γιατί δε συμφωνούμε με τη συλλογιστική διαδικασία του αυτουργού. (Το πολύ πολύ να το δεχόμαστε ως δικαιολογία). Αυτό που καθιστά την πράξη ανεπίτρεπτη δεν είναι ότι η πρόθεση είναι λάθος. Είναι ότι η ίδια η πράξη, με βάση τους κανόνες και τις αρχές του ανθρωπιστικού δικαίου (αναλογικότητα, στρατιωτικό πλεονέκτημα, αναγκαιότητα) είναι λάθος. Τους ηθικούς κανόνες πρέπει να τους αντιμετωπίζουμε ως αφετηρία αναστοχασμού και επισταμένου συλλογισμού(deliberate uses) και όχι ως αφορμή κριτικής προσέγγισης και αξιολόγησης των οπαδών τους (criticism uses). Αυτό που καθιστά μια πράξη λανθασμένη, δεν είναι γιατί ο αυτουργός δεν κατάφερε να προσδώσει τη σωστή βαρύτητα στις συλλήψεις, στις αξιολογήσεις των κανόνων ενάντια στην πράξη αλλά λόγω αυτών των συλλήψεων/θεωρήσεων. «It might of course be maintained that the permissibility of entering into war already depends on intent: that it is permissible to go to war with the aim of self-defense, for example, but not with the aim of conquest. My response is just the one given above: the permissibility of going to war depends not on what one sees as reason for doing so but on whether there actually *are* good reasons for doing so (given what it is reasonable to believe one's factual situation to be). Of course there is such a thing as going to war for bad reasons in a situation in which good reasons are also present. But this entails an assessment of the way the agent decided what to do (using the principles of *jus ad bellum* in what I called above their critical employment). It should not be confused with the claim (based on the same principles in their deliberative employment) that going to war under those circumstances was impermissible. π.π 218-219

¹¹⁷ Ο McMahan, σε κάποιο σημείο στο έργο του, αφήνει να διαφανεί ένα ίχνος αμφισβήτησης της δυνατότητας της ψυχικής κατάστασης του δράστη, να καθορίζει το επιτρεπτό η ανεπίτρεπτο μιας πράξης πρόθεσής του αλλά θεωρεί πως είναι παράμετρος που σε συνδυασμό με άλλες εδραιώνουν την ηθική μας κρίση. Jeff McMahan, killing in war, 29

¹¹⁸ Jeff McMahan, killing in war, 221. Το επιχείρημα του McMahan την έννοια της ευθύνης στο έργο του Scanlon «Moral dimensions» όπου η ευθύνη ενέχεται με τη δυνατότητα εναλλακτικής ως δεύτερη ευκαιρία στο φορέα της, και ταυτόχρονα τον τρόπο αποξένωσης της ευθύνης από την πολιτεία ή το κοινωνικό σύνολο και την απόδοσή της σε αυτόν που δεν εκμεταλλεύτηκε σωστά τις εναλλακτικές. «if the conditions are good enough (if the information and incentive are such as to be effective for most people), and if we have taken whatever further measures are required to reduce the chances of harm, he has no complaint against us» Thomas Scanlon, Moral Dimensions, [London: Harvard University Press, 2008]205

¹¹⁹ Jeff McMahan, killing in war, 21

Ο Walzer θεωρεί ότι το ηθικό δόγμα της αρχής της διπλής επίδρασης¹²⁰, που υπόκειται μόνο στον κανόνα της αναλογικότητας δεν είναι ικανοποιητικό, γιατί παρέχει μια γενική δικαιολογία για όλους αυτούς τους μη προμελετημένους, αλλά προβλέψιμους στόχους που αγγίζουν μεγάλα νούμερα αθώων πολιτών. Η διόρθωση που απαιτείται για να είναι θεμιτή η διπλή επίδραση είναι τα δύο αποτελέσματα να αποτελούν προϊόν μιας διπλής πρόθεσης: Η πρώτη είναι η επίτευξη της «θετικής» επίδρασης και η δεύτερη η επίτευξη μιας όσο το δυνατόν πιο ανώδυνης, προβλέψιμης αρνητικής επίδρασης¹²¹.

Δεν αρκεί δηλαδή η απουσία της πρόθεσης να πληγούν οι άμαχοι: αυτό που χρειάζεται είναι να γίνουν θετικές ενέργειες, να ληφθούν τα κατάλληλα μέτρα προκειμένου να ελαχιστοποιηθούν οι βλάβες στον άμαχο πληθυσμό¹²². Η σπουδαιότητα του εκάστοτε στρατιωτικού στόχου, το επείγον της καταστάσεως και η υπάρχουσα τεχνολογία είναι μερικές παράμετροι που καθορίζουν το πόσο επιτρέπεται να εκτεθούν οι πολίτες στον κίνδυνο. Το δέον πάντως είναι να σταθμίσουν οι υπεύθυνοι την σπουδαιότητα του στόχου και εν συνεχεία να θέσουν σε κίνδυνο πρώτα τη ζωή των στρατιωτών, και στην περίπτωση που δεν γίνεται διαφορετικά, και τη ζωή κάποιων –όσο το δυνατόν λιγότερων- πολιτών. «Η αρχή της διάκρισης» που υπογραμμίζει μια πτυχή της

¹²⁰ Στο δόγμα του διπλού αποτελέσματος ως παρενέργεια αναφέρεται και ο Τόμας Νέιγκελ στο δοκίμιο του «πόλεμος και σφαγή» οπ. π 54, όπως και η Ελίζαμπεθ Ανσκομπ: «Το αν σκοτώνεις αθώους, ως μέσον επίτευξης των σκοπών σου είναι πάντοτε δολοφονία» στο «Βραβείο του κ Τρούμαν», οπ.π 28

¹²¹ Η ελαστική διευθέτηση των παράπλευρων απωλειών από την παραδοσιακή θεωρία του δίκαιου πόλεμου, υπονομεύει την ακεραιότητα της αιτιολογικής βάσης των τρομοκρατικών ενεργειών. Με αφετηρία αυτό τον προβληματισμό, ο Stephen Nathanson ξεκινώντας ένα δικανικό συλλογισμό βασισμένο σε συγκεκριμένες προκείμενες (ασυνεπής τριλογία) μέσω ενός επιχειρηματολογικού συλλογισμού ως απόρροια της αναζήτησης των λόγων που οι προκείμενες σε συνάρτηση και συσχετισμό μεταξύ τους αντιφάσκουν, που το διατακτικό φαντάζει ασυνεχές με το σκεπτικό και που όλες μαζί σε συνάρτηση μεταξύ τους αλληλοακυρώνονται, καταλήγει σε ένα σαφώς εμπλουτισμένο δικανικό συλλογισμό ώστε να διαφαίνεται η ενότητα μεταξύ των προκείμενων (σκεπτικού) και του διατακτικού (συμπεράσματος) ώστε το τελευταίο να αναδεικνύεται ως αβίαστη προέκτασή του. Η εκφορά λανθασμένων ή ελλείπων νομικών/ηθικών ισχυρισμών –κανόνων οδηγεί σε παράδοξα συμπεράσματα και αδιεξόδους. Ο εμπλουτισμός και η πληρότητα των αναφερόμενων κανόνων γίνεται ενόψει της παραδοχής πως οι κανόνες έχουν εξαιρέσεις και ο εμπειριστωμένος προσδιορισμός ενός κανόνα εμπεριέχει και την συνοδούσα εξαιρετική του περιπτώσιολογία. « Inconsistent trilemma » : 1. Ο πόλεμος είναι δραστηριότητα που επιτρέπεται μερικές φορές. 2 Είναι λάθος του να σκοτώνεις και να τραυματίζεις πολίτες στον πόλεμο. 3. Η ανθρωποκτονία και ο τραυματισμός των αμάχων στον πόλεμο είναι αναπόφευκτα. Αν οι δυο από τις ανωτέρω προτάσεις είναι σωστές, η τρίτη όποια και αν είναι φτάνει φαντάζει ως λανθασμένη. Π.χ αν 2 & 3 σωστά, τότε 1 λάθος. Αν 1 και 3 σωστά τότε το 2 λάθος. Οπότε οι προκείμενες τροποποιούνται ως εξής: 1. Ο πόλεμος είναι κάποιες φορές επιτρεπτός. 2. Οι επιθέσεις που σκοτώνουν και τραυματίζουν αμάχους επί σκοπώ χωρίς να σέβονται την αρχή της διάκρισης στην επιλογή και τη μέθοδο της στοχοποίησης, ή προκαλούν δυσανάλογη βλάβη σε σύγκριση με το στρατιωτικό πλεονέκτημα. Οι θανατηφόρες και επιβλαβείς κατά αμάχων επιθέσεις δικαιολογούνται όταν είναι αποτέλεσμα μη δόλου και βάσει της αρχής της διάκρισης, και κυρίως πραγματοποιήθηκαν υπό το πνεύμα της αρχής της πρόληψης/προειδοποίησης ώστε να αποφευχθούν ή να ελαχιστοποιηθούν οι απώλειες των αμάχων, οι οποίες είναι αναλογικές του στρατιωτικού σκοπού. 3 Η ανθρωποκτονία και ο τραυματισμός αμάχων είναι αναπόφευκτος στον πόλεμο.. Έτσι ένας πόλεμος μπορεί να ναι δίκαιος ακόμη και αν ο θάνατος και ο τραυματισμός των αμάχων είναι αναπόφευκτος, αρκεί να είναι αποτέλεσμα πράξεων που πληρούν τις προϋποθέσεις της νούμερο 2 προκείμενης. Stephen Nathanson, *Terrorism and the ethics of war*, {N.Y: Cambridge University Press, 2010}251-287

Η αρχή της πρόληψης είναι βέβαια πάντα αυτή που συνοδεύει την αρχή της αναλογικότητας, την αναδεικνύει και εγγυάται τη γνησιότητα εφαρμογής όλων των αρχών που διέπουν την ηθική διεξαγωγή του πολέμου. Το ίδιο αναδεικνύεται και από τα παρατιθέμενα επιχειρήματα των Walzer και MacMahan.

¹²² Michael Waltzer Δίκαιοι και άδικοι πόλεμοι, οπ.π 248-255

αναλογικότητας που τείνουμε να παραβλέψουμε, συσχετίζεται με την αξιακή δυσαναλογία στόχων και ηθικών υποκειμένων. Όσο και ηθικοπολιτικά νόμιμος να ναι ένας στόχος οι άνθρωποι ως υποκείμενα αυτόνομης δράσης δεν μπορούν να γίνουν αντικείμενο στάθμισης και εργαλειοποίησης¹²³.

Μία περίπτωση κατά την οποία δεν μπορεί να αποφευχθούν οι βλάβες, ακόμα και οι απώλειες ζωών αμάχων είναι η περίπτωση του αποκλεισμού ή της πολιορκίας μιας πόλης¹²⁴, τεχνικές που εφαρμόζονταν από αρχαιοτάτων χρόνων και που εξέθεταν πολίτες και στρατιώτες στους ίδιους κινδύνους. Καθώς οι κίνδυνοι αυτοί είναι γνωστοί εκ των προτέρων, αναμενόμενοι και επιδιωκόμενοι, ο νόμος του διπλού αποτελέσματος δεν έχει εφαρμογή στην περίπτωση αυτή¹²⁵. Όσον αφορά δε εκείνους που είναι εντεταλμένοι για την υπεράσπιση της πόλης, οι ευθύνες τους βαρύνουν μόνο στην περίπτωση που οι κάτοικοι διαφωνούν και επιθυμούν να παραδοθούν. Εκείνοι που επιτίθενται, εφόσον έχουν προτείνει την παράδοση της πόλης υπό όρους και η πρότασή τους έχει απορριφθεί, μπορούν να βομβαρδίσουν τα τείχη και να προκαλέσουν καταστροφές που αναμφίβολα θα οδηγήσουν στον θάνατο πολιτών' στην προσπάθειά τους να πετύχουν δηλαδή ένα νόμιμο στρατιωτικό στόχο, προκαλούν παράπλευρες απώλειες σε ζωές αμάχων. Ας σημειωθεί εδώ ότι η άρνηση των πολιτών να παραδοθούν δεν τους μετατρέπει αυτομάτως στα άμεσα αντικείμενα της επίθεσης ούτε νομιμοποιεί κάτι τέτοιο, ακόμα και εάν συναινούν πλήρως στην άρνηση παράδοσης της πόλης και εμπράκτως υποβοηθούν την αντίσταση.

Ο Walzer υποστηρίζει ότι όταν στις πολεμικές ενέργειες εμπλέκεται και ο άμαχος πληθυσμός, τότε πρέπει να διερευνηθεί η πιθανότητα του εξαναγκασμού και της συναίνεσης' για να κρίνουμε δηλαδή την κατάσταση πρέπει να γνωρίζουμε κατά ποιο τρόπο οι πολίτες περιήλθαν στη δεινή και επικίνδυνη θέση, εάν ασκήθηκε βία και τι επιλογές έκαναν ελεύθερα, χωρίς εξαναγκασμό. Οι μάχιμοι πάντως φέρουν την ηθική υποχρέωση να βοηθήσουν τους πολίτες να εγκαταλείψουν το πεδίο της μάχης¹²⁶. Το πρόβλημα γίνεται ακόμα πιο έντονο όταν μία ολόκληρη χώρα βρίσκεται υπό πολιορκία, οπότε η δυνατότητα της διαφυγής των πολιτών δεν είναι εφικτή, καθώς θα έπρεπε να πάρει τη μορφή μαζικής μετανάστευσης. Ακόμα και στην περίπτωση αυτή η προσπάθεια του αντίπαλου στρατού πρέπει να κατευθύνεται εναντίον των νομίμων στρατιωτικών στόχων και οι όποιες συνέπειες στον άμαχο πληθυσμό να είναι έμμεσες' οπωσδήποτε, η σκόπιμη καταστροφή

¹²³ Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου αναφορικά με το δόγμα του διπλού αποτελέσματος στο βιβλίο του «Δίκαιοι και άδικοι πόλεμοι», σπ.π 222

¹²⁴ Michael Waltzer Δίκαιοι και άδικοι πόλεμοι, σπ.π 259-274

¹²⁵ Michael Waltzer Δίκαιοι και άδικοι πόλεμοι, σπ.π 261

¹²⁶ Michael Walzer , Δίκαιοι και Άδικοι πόλεμοι σπ.π 271

των καλλιεργειών και των αποθεμάτων τροφών απαγορεύεται.¹²⁷

«Το μεγάλο ναι και το μεγάλο όχι¹²⁸» σε ένα κόσμο ηθικών αδιεξόδων¹²⁹

Το παράδοξο των «λερωμένων χεριών¹³⁰» το συναντάμε ως την κατάληψη του τελευταίου προγεφυρώματος προ της αβύσσου της ωφελμιστικής απολογητικής των μεγάλων κλίμακας φόνων¹³¹. Πρόκειται για την κατάσταση έκτακτης ανάγκης, η οποία φαίνεται για τον Walzer να δικαιολογεί την παραβίαση ορισμένων απαγορεύσεων του *jus in bello*¹³².

Κατ' αρχήν διευκρινίζεται ότι δεν μπορούμε να επικαλούμαστε την επείγουσα ανάγκη σε κάθε αποφασιστικό σημείο, σε κάθε κρίσιμη καμπή της συγκρούσεως που θα καθορίσει τη νίκη ή την ήττα. Η αναγκαιότητα σχετίζεται με δύο παράγοντες που πρέπει να ισχύουν ταυτόχρονα, την *αμεσότητα* και τη *φύση του κινδύνου*. Όταν αποφασίζεται η λήψη ακραίων μέτρων, ο κίνδυνος πρέπει να είναι ασυνήθης και η ήττα να φέρνει καταστροφικά αποτελέσματα. Συνεπώς, μπορούμε εύλογα να επικαλεστούμε την επείγουσα ανάγκη όταν υπερασπιζόμαστε τις υπέρτατες ανθρώπινες αξίες, αλλά παράλληλα πρέπει επίσης ο κίνδυνος πρέπει να είναι παρών και άμεσος.

Κατ' αυτόν, ο μόνος λόγος που δικαιολογεί την υπέρβαση των κανόνων είναι μία άμεσα επικείμενη καταστροφή και βάσει αυτής της σκέψεως ο Walzer προχωρεί στην εξέταση των επιμέρους προβλημάτων, όπως προκύπτουν από την διεξαγωγή των εχθροπραξιών. Ως

¹²⁷ «Υποστήριξα ήδη πως ακόμη και οι πολίτες της εχθρικής πλευρας, που κανένας αντίπαλος δεν αξιώνει να τους μετατρέψει σε δικούς του υπηκόους, αποτελούν ευθύνη του επιτιθέμενου στρατού, κάθε φορά που ο νε λόγω στρατός υιοθετεί στρατηγικές που θέτουν σε κίνδυνο πολίτες», Michael Walzer, *Δίκαιοι και Άδικοι πόλεμοι* σπ.π 279

¹²⁸ Στίχος από το ποίημα του Κ.Π Καβάφη: *Che fece ... il gran rifiuto*

«Σε μερικούς ανθρώπους έρχεται μια μέρα που πρέπει το μεγάλο Ναι ή το μεγάλο το Όχι να πούνε. Φανερόνεται αμέσως όποιος τόχει έτοιμο μέσα του το Ναι, και λέγοντάς το πέρα πηγαίνει στην τιμή και στην πεποίθησί του. Ο αρνηθείς δεν μετανοιώνει. Αν ρωτιούνταν πάλι, όχι θα ξαναέλεγε. Κι όμως τον καταβάλλει εκείνο τ' όχι — το σωστό — εις όλην την ζωή του.»

¹²⁹ Πρόκειται για τις περιπτώσεις στις οποίες να μην υπάρχει έντιμη ή ηθική πορεία που ο άνθρωπος να μπορεί να πάρει, να μην υφίσταται δρόμος απαλλαγμένος από ενοχές ή την ευθύνη κάποιου κακού. Τεγόνος παραμένει ότι όταν ο απολυτοκράτης γνωρίζει η πιστεύει πως το ωφελμιστικό κόστος της άρνησής του να άποδεχθεί μιαν απαγορευμένη διαδικασία θα είναι πολύ υψηλό, μπορεί να επιμείνει στην άρνησή του, αλλά θα δυσκολευτεί να νιώσει πως έδωσε μια ικανοποιητική λύση σ'ένα ηθικό δίλημμα. Το ίδιο μπορεί και να ισχύει και στην περίπτωση κάποιου που απορρίπτει μιαν απολυτοκρατική απαίτηση και υιοθετεί αντ'αυτής την πορεία που θα έχει στις πιο επιθυμητές συνέπειες.. Και στη μία και στην άλλη περίπτωση μπορεί κανείς να νιώσει πως έδρασε για λόγους που δεν επαρκούν να δικαιολογήσουν την παραβίαση της αντίθετης αρχής. Τόμας Νέιγκελ σπ.π 75

¹³⁰ Orend, Brian, “Is there a supreme emergency exemption?”, στο Mark Evans (επιμ), *Just war theory, A Reappraisal*, (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2005), σελ. 135-153

¹³¹ Τόμας Νέιγκελ, «πόλεμος και σφαγή» στο *Ηθικός πόλεμος-Ηθική εν πολέμω*, σπ.π 48

¹³² Michael walzer, *Δίκαιοι και άδικοι πόλεμοι* σπ.π 377-401

παράδειγμα ο Walzer αναφέρει την απόφαση για το βομβαρδισμό των γερμανικών πόλεων κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο: στην περίπτωση αυτή ο κίνδυνος ήταν άμεσος και τα αποτελέσματα από μία πιθανή νίκη των Γερμανών όχι μόνο τρομακτικά, αλλά και καταστροφικά. Για τον λόγο αυτό, εφόσον υπήρχε επείγουσα ανάγκη, παραμερίστηκαν τα δικαιώματα των Γερμανών πολιτών και πραγματοποιήθηκαν οι βομβαρδισμοί παρόλες τις απώλειες αμάχων που τελικά επέφεραν. Στην περίπτωση βεβαίως ύπαρξης μίας άλλης λύσης, η οποία δεν θα έθιγε τους αμάχους, θα έπρεπε εκείνη πρώτα να πραγματοποιηθεί και οι βομβαρδισμοί να γίνουν μόνο ως τελευταία λύση, όταν όλες οι άλλες έχουν αποτύχει. Ο Walzer προχωρεί όμως ακόμα παραπέρα, καθώς θεωρεί ότι ο βομβαρδισμός πόλεων, ακόμα και εάν αποτελεί την τελευταία λύση, ισοδυναμεί με άσκηση τρομοκρατίας, εφόσον γίνεται για λόγους εκφοβισμού.

Αντί να σημαδεύονται οι στρατιωτικοί στόχοι, στο στόχαστρο τοποθετήθηκαν οι άμαχοι, οι οποίοι εξομοιώνονται κατ' αυτόν τον τρόπο με την κυβέρνησή τους· σε καμία περίπτωση όμως δεν πρέπει να καταστρατηγούνται τα δικαιώματα των πολιτών μιας χώρας προκειμένου να σωθούν οι πολίτες κάποιας άλλης χώρας. Δεν θεωρεί ηθικά επιτρεπτή την εξόντωση αθώων έναντι της πιθανότητας κάποιας ήττας, αλλά ούτε και για χάρη αποτελεσμάτων που υπάγονται στο φάσμα της νίκης, όπως η ταχύτητα και η δικαίωση, όπως συνέβη με το τρομοκρατικό αποτρόπαιο μαζικό έγκλημα που έγινε στη Χιροσίμα κατά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.¹³³

Πρόκειται για μια μορφή βλασφημίας απέναντι στις πιο ενδόμυχες ηθικές μας δεσμεύσεις¹³⁴ η οποία τουλάχιστον έναντι του υλικού ανθρώπινου δικαϊκού κόσμου πρέπει να μείνει ατιμωρήτη.

Στο επιχείρημα του Walzer, τα όρια του επιτρεπτού βασίζονται στα ατομικά δικαιώματα, αλλά δεν προσδιορίζονται επακριβώς απ' αυτά τα δικαιώματα, αφού ο προσδιορισμός είναι μια περίπλοκη διαδικασία, που έχει τόσο ιστορικό, όσο και θεωρητικό χαρακτήρα και εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την πίεση της πολεμικής αναγκαιότητας.¹³⁵ *«Αν αυτό που προστατεύεται είναι το ίδιο το κράτος, η πολιτική κοινότητα η οποία με τη σειρά της προστατεύει και τη ζωή και την ελευθερία των μελών της, τότε το fiat justitia ruat coelum («πράξε δίκαια ακόμη και αν πέσουν οι ουρανοί») δεν αποτελεί για τους περισσότερους ένα εύλογο ηθικό δόγμα¹³⁶. Υπάρχει ένα*

¹³³ Το επιχείρημα υπέρ του βομβαρδισμού θεωρεί ότι είχε ωφελμιστικό χαρακτήρα και συνοψίζοταν στο ότι με αυτό τον τρόπο ο πόλεμος θα τελείωνε πιο γρήγορα και μάλιστα με τη μικρότερη απώλεια ανθρώπινων ζωών. Ακόμα και αν αλήθευε ο ισχυρισμός, ο Walzer θεωρεί ότι δεν είναι αρκετός για να δικαιολογήσει τον βομβαρδισμό ούτε καν με μία ωφελμιστική εκτίμηση, διότι κατά την άποψή του οι εκτιμήσεις αυτές δεν πρέπει να ασχολούνται μόνο με τη διατήρηση της ζωής, αλλά και με τη διατήρηση της ποιότητας της ζωής, του πολιτισμού και της ηθικής. Βλ. όπ.π.σελ. 391.

¹³⁴ Michael Walzer, Δίκαιοι και Άδικοι πόλεμοι οπ.π 392

¹³⁵ Michael Walzer, Δίκαιοι και Άδικοι πόλεμοι οπ.π 236

¹³⁶ Πρόκειται για το ηθικό δίλημμα που κινείται μεταξύ φιλευλευθερισμού και κοινοτισμού για τον Walzer, που ο πρώτος δίνει προβάδισμα στο άτομο και στα δικαιώματά του και ο άλλος στη διάσωση της κοινότητας ως πολιτικής οντότητας. Η αντίφαση στο επιχείρημα του walzer της πρωταξίας του κοινοτισμού, της πολιτικής κοινότητας έναντι

εναλλακτικό δόγμα που σταματά πριν από το δόγμα της ηθικής απολυτότητας κι μπορεί να συνοψισθεί στο ρητό : *Πράξε δίκαια, εκτός μόνον αν οι ουρανοί είναι έτοιμοι να πέσουν*¹³⁷».

Για τον McMahan δεν δικαιολογείται καμία ηθελήμενη επίθεση, άμεση δλδ στον άμαχο πληθυσμό¹³⁸ εκτός και αν σε σπάνια περίπτωση, κάποιιο πολίτες, οι οποίοι δύναται να συγκεκριμενοποιηθούν ως στόχοι, έχουν σημαντικό ποσοστό συνυπευθυνότητας των άδικων πράξεων της κυβέρνησής τους, και έτσι υπόκεινται σε επίθεση εναντίον τους, και αν η βλάβη η οποία θα υποστούν θα είναι ανάλογη του κακού που, λόγω της επίθεσης εναντίον τους, αποτρέπεται¹³⁹.

Τουναντίον, οι δίκαιοι μαχητές υποβάλλουν τον εαυτό τους σε δικαιολογημένη προσβολή, χάνουν το δικαίωμα ασυλία τους στην περίπτωση που χρησιμοποιούν άδικες μεθόδους πολέμου προκειμένου να επιτύχουν το δίκαιο στόχο τους. Έτσι στην περίπτωση των βρετανικών και οι Αμερικάνικων Δυνάμεων που βομβάρδισαν τις γερμανικές πόλεις και τις ιαπωνικές, το αδιάκριτο της στοχοποίησής τους τους μετέτρεψε αυτομάτως σε άδικους μαχητές, αποστερώντας τους την ασυλία, και δίνοντας το δικαίωμα στους έως τότε άδικους Γερμανούς μαχητές να τους επιτεθούν νομίμως¹⁴⁰. Εν τέλει μένει πιστός στη δεοντολογική προσέγγιση των ατομικών δικαιωμάτων.

Από τη συλλογική στην ατομική ευθύνη και από τον κοινοτισμό στον ήπιο κοσμοπολιτισμό.

Για τον MacMahan η συνειδησιακή αντίρρηση ενός ατόμου, τον εξυψώνει πάνω από την εθνική ταυτότητα και συλλογική ευθύνη του κράτους του. Ο αντιρρησίας επιλέγει συνειδητά να ορθώσει τη συνείδησή του έναντι στο καθήκον της υπακοής προς το κράτος, οδηγούμενος από τα πανανθρώπινα κελεύσματα της δικαιοσύνης. Γίνεται πολίτης του κόσμου που σηκώνει στους

του ατόμου έστω και αυστηρά περιοριστικά στις καταστάσεις εκτάκτου ανάγκης, έγκειται στη μη δικαιολόγηση της πρωταξίας μιας κοινότητας έναντι άλλης. Gabriel-Palmer Fernandez, *Detterence and the Crisis in Moral theory*, [N.Y:Peter Lang Publishing, 1996]137-153 Για αντίφαση κάνει λόγο και ο Stephen Nathanson , στο *terrorism and the ethics of war*, και σημειώνει την υπονόμηση των στόχων του waltzer από αυτή την αντίφαση. Ήτοι, υπονομεύεται, η κατηγορική καταδίκη των τρομοκρατικών πράξεων, η υπεράσπιση της ασυλίας των αμάχων ως θεμελιώδης αξία και ο επιθυμητός περιορισμός της χρήσης κατάστασης εκτάκτου ανάγκης μόνο σε συγκεκριμένες συνθήκες,. Δυστυχώς όμως η αξιολογική κρίση των περιγραφικών όρων –προϋποθέσεων[ασυνήθιστο, τρομακτικό, επείγον, απόγνωση, καταστροφή} που απαιτεί ο Γουόλτζερ για την επίκλησή της, παραμένει θολή και υποκειμενική. ο.π.π 146-159

¹³⁷ Οπ.π 350

¹³⁸ Ο Jeff McMahan αναφέρει και ρητώς επιγραμματικά τους λόγους της ηθικής ασυλίας των αμάχων, που είναι όπως σημειώνει κάτι διαφορετικό από το status τους: α. Γιατί συνευθύνονται σε ένα πολύ μικρό ποσοστό με την κυβέρνησή τους που διεξάγει τον άδικο πόλεμο, β. γιατί έτσι οι άμαχοι εργαλειοποιούνται ανεπίτρεπτα, ως μέσα για κάποιο σκοπό, γ. γιατί η αποτελεσματικότητα αυτής της πρακτικής αμφισβητείται συλλήβδην ενώ οι πολίτες που έχουν σημαντικό ποσοστό ευθύνης τις περισσότερες φορές δε δύναται να διαχωριστούν από την πλειοψηφία των αθώων πολιτών. Jeff McMahan, *killing in war* ,231

¹³⁹ Jeff McMahan, *killing in war*, 234

¹⁴⁰ Jeff McMahan, *killing in war*, 16

ώμους του το βάρος της ειρηνικής οικουμένης αλλά και την πιθανότητα μια δίκαιης ειρήνης. Οι πράξεις του αξιολογούνται σύμφωνα με μια κοινή ηθική: την πανανθρώπινη. Η συνειδητοποίηση και η εσωτερική ευθύνη εκ μέρους των μελών των ΕΔ της αναγκαιότητας σεβασμού των Αρχών του Διεθνούς Δικαίου ως προϊόν ενσυνείδητης στάσης και εσωτερικής πειθαρχίας συμβάλλει καθοριστικά από τη μία στην εμπέδωση της αυτοεκτίμησης του στρατιωτικού ως μαχητή του οποίου η δράση ετεροπροσδιορίζεται από τα κελεύσματα της παγκόσμιας συνείδησης και από την άλλη στη διεθνοποίηση της εθνικής ασφάλειας ως κομμάτι της πανανθρώπινης με ανελαστική επιταγή την προαγωγή της ανθρώπινης ασφάλειας έναντι του «επιχειρησιακού πλεονεκτήματος» και της στρατιωτικής αναγκαιότητας.

Η μεταβατικότητα του άδικου από το επίπεδο των γενικών λόγων και την απόφαση περί διεξαγωγής του πολέμου στο επίπεδο των ειδικών λόγων και των τρόπων διεξαγωγής του, δεν σκοπεύει απλώς την δίκαιη αντιστοιχία ανάμεσα στη δικαιολόγηση του πολέμου γενικά και στις επιμέρους εκφάνσεις του. Σκοπεύει να αναδείξει το ρόλο του ατόμου και της ατομικής ευθύνης σε κάθε απόφαση διεξαγωγής και διεκπεραίωσης του πολέμου. Η μεταβατικότητα του άδικου ενέχεται στη μη μεταβίβαση δυο σωρευτικών στοιχείων στον φορέα της πράξης, που είναι και ο φορέας της αδικίας: του δικαιώματος και της υποχρέωσης (the right and the duty). Εν προκειμένω, στον πόλεμο, οι κυβερνώντες, αυτοί που λαμβάνουν την πολιτική απόφαση για τη διεξαγωγή ενός πολέμου για παγκόσμια ισχύ, για εθνική δόξα ή αποσκοπώντας σε οικονομική οφέλη ή στην κτήση εδαφών, έχουν το καθήκον, αλλά δεν έχουν δικαίωμα διεξαγωγής. Οπότε μέσω της εντολής αυτής της απόφασης στους μαχητές μεταβιβάζεται και το άδικο του άδικου χαρακτήρα της, οπότε οι μαχητές έχουν καθήκον υπακοής και εκτέλεσης εντολής αλλά δεν έχουν το δικαίωμα, οπότε η διεξαγωγή εκ μέρους τους του πολέμου τους καθιστά αυτομάτως άδικους μαχητές, οι οποίοι δρουν ανεπίτρεπτα σε κάθε περίπτωση, έχουν ευθύνη, αλλά κάποιες φορές μετριάζεται η ενοχή τους από δικαιολογίες (excuses) όπως η έντονη πίεση του ιεραρχικού συστήματος, η αντικειμενική έλλειψη ενημέρωσης, οπότε να 'χούμε συγγνωστή πλάνη ως προς τα πράγματα, και μη ικανότητα καταλογισμού¹⁴¹.

Συναφώς, διαφοροποιεί την αντίδραση του στρατιώτη να μην συμμετάσχει σε έναν άδικο πόλεμο για λόγους συνειδήσεως από την εμπλοκή πάλι για συνειδησιακούς λόγους, του στρατιώτη ενός κράτους, χωρίς εξουσιοδότηση ή επίσημη άδεια του τελευταίου, σε έναν πόλεμο. Αυτή την διαφοροποίηση την εδράζει στη διαφορετική ηθική βαρύτητα και σημασία του πολεμώ σε έναν άδικο πόλεμο και του δεν πολεμώ σε ένα δίκαιο πόλεμο. Πρόκειται για τη διαφορά μεταξύ του

¹⁴¹ όπ.π..91

κάνω και του επιτρέπω , του σκοτώνω και του αφήνω να πεθάνει κάποιος.

Η υπακοή σε εντολή του να μην πολεμήσω σε ένα δίκαιο πόλεμο, παραβιάζει το χρέος μου του να αποτρέπω να σκοτώνονται αθώοι άνθρωποι, αλλά αυτό είναι υποδεέστερο τους καθήκοντός μου να μην σκοτώνω αθώους ανθρώπους, και έτσι το πρώτο μπορεί να υποβληθεί και σε κανονιστική σιγή όταν συντρέχει με άλλα καθήκοντα. Στην περίπτωση αυτή, οι λόγοι προς το πράττειν του στρατιώτη δεν εγγίζουν τα όρια της απαίτησης όπως στην περίπτωση μη συμμετοχής σε άδικο πόλεμο. Βέβαια σε κάθε περίπτωση, μπορεί να παραιτηθεί από τη θέση του, ως επίσημο κρατικό όργανο, και να πράξει αυτοβούλως¹⁴². Από τα ανωτέρω δύναται να συναχθεί πως ο μαχητής στον πόλεμο ενεργεί πρωταρχικά ως αυτόνομη ηθική προσωπικότητα και κατά δεύτερον ως μαχητής συγκεκριμένου κράτους στον οποίο έχει υποχρέωση πίστης και αφοσίωσης.

Η εξατομίκευση που προκύπτει από τη μεταβατικότητα του αδίκου, από το γενικό στο ειδικό έχει ως αποτέλεσμα να μετατίθεται η νομιμοποιητική αρμοδιότητα από το επίπεδο του κράτους στο επίπεδο του ατόμου ως έλλογου αυτόνομου όντος και από εκεί στην ανθρωπότητα. Δεν είναι πλέον το κράτος υπόλογο στους πολίτες του και στα άλλα κράτη αλλά ο πολίτης στην οικουμένη.¹⁴³

Κάθε άνθρωπος υπό την ιδιότητά του ως ηθικού προσώπου διαθέτει μια σφαίρα προσωπικής ελευθερίας, η οποία του επιτρέπει , μεταξύ άλλων, να καθορίζει το αγαθό και συνδέεται εγγενώς με την υποχρέωσή του απέναντι σε κάθε άλλον άνθρωπο να μην παραβιάζει τη σφαίρα προσωπικής ελευθερίας του τελευταίου με το ίδιο περιεχόμενο. Με δυο λόγια: το αγαθό του ηθικού προσώπου πλαισιώνεται από δικαιώματα και υποχρεώσεις αυτού του ιδίου, που απορρέουν από την ιδιότητά του ως ηθικού προσώπου. Η ελευθερία που διαθέτει συνεπώς κάθε πρόσωπο να θέτει σκοπούς δεν σημαίνει ότι μπορεί να κάνει ό,τι προαιρείται, αν δε δεν τηρήσει τις επιταγές του ορθού πρακτικού λόγου, ελέγχεται. Ελέγχεται από τη συνείδησή του, χωρίς να υπόκειται στην ηθική μομφή των άλλων όταν πράττει ανεξάρτητα από αυτούς. Και δύναται να αξιώσει ο αυτουργός τη μη παρεμπόδιση του ως καθήκον των λοιπών να μην τον παρεμποδίσουν¹⁴⁴.

¹⁴² Jeff MacMahan, Killing in war σπ.π 92-95

¹⁴³ Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου, Πόλεμος και Δικαιοσύνη, σπ. π 339-340

¹⁴⁴ Το ηθικό πρόσωπο την ίδια ακριβώς στιγμή κατά την οποία έχει την ελευθερία να θέτει τον σκοπό του, υπόκειται στη δέσμευση να αναγνωρίζει ότι την ίδια ανεξαρτησία ως προς τον ορισμό του σκοπού έχει και κάθε άλλος άνθρωπος υπό την ιδιότητά του ως ηθικού προσώπου. Η ανεξαρτησία του ηθικού προσώπου ως προς τον ορισμό του αγαθού έναντι των άλλων είναι εξ αρχής συνυφασμένη με την υποχρέωση αναγνώρισης και σεβασμού της ανεξαρτησίας που κάθε άνθρωπος διαθέτει από τους άλλους ως προς τον ορισμό του αγαθού. Βασίλης Βουτσάκης, το ορθό και το

Δοθέντων των ανωτέρω, δύναται να συναχθεί πως το επιτρεπτό και το δίκαιο των πράξεων υπόκειται στην επιταγή του σεβασμού της ηθικής προσωπικότητας των αυτουργών, που σημαίνει ότι αντιμετωπίζουν εαυτόν και αλλήλους ως ελεύθερα και ισότιμα όντα – δυο ιδιότητες που προσδιορίζουν και το περιεχόμενο, κι όχι μόνο τη μορφή, της κρίσης τους. Ο McMahan προσπαθεί να οικοδομήσει μια ηθική θεωρία πολέμου «deeper morality of war» από υλικά προερχόμενα από τον ορθό πρακτικό λόγο που θα μπορούν αρμονικά να εγκιβωτίζουν το αγαθό: είμαι ελεύθερος, υποστηρίζει, να ορίσω και να επιδιώξω το αγαθό· οι άλλοι, που είναι εξ αρχής πλάι μου, έχουν καθήκον να μην με παρεμποδίσουν· κι εγώ έχω αξίωση απέναντί τους να μην με παρεμποδίσουν.

Υπό την οπτική του Παπαγεωργίου η προσέγγιση του McMahan απορρίπτεται ως αμιγώς κοσμοπολιτική,¹⁴⁵ διότι η συγκρότηση μιας κοινότητας αμοιβαίων δικαιωμάτων και υποχρεώσεων δημιουργεί ένα μαγνητικό πεδίο που αντιμάχεται μια απόλυτα ουδέτερη και αμερόληπτη μεταχείριση όλων των ανθρώπων, όπου και αν ανήκουν¹⁴⁶. Ο αμιγός ακραίος κοσμοπολιτισμός δε συμβιβάζεται με πολλές από τις ηθικές μας διαισθήσεις για τις προτεραιότητες των καθηκόντων μας έναντι κάποιων ανθρώπων με τους οποίους έχουμε ειδικούς δεσμούς ενώ παράλληλα υποστηρίζει έναν τρόπο πολιτικής διάρθρωσης του κόσμου οποίος αν ίσχυε θα αντιστρατευόταν μια ηθικοπολιτική ελευθερία: την ελευθερία του να μπορούμε να επιλέγουμε με ποιους θέλουμε να ζήσουμε κοινωνικά, με ποιους επιθυμούμε να συγκροτήσουμε από κοινού πολιτική κοινότητα για να αυτοπροστατεύουμε και να ευημερήσουμε. Είναι όμως πράγματι αμιγώς κοσμοπολιτική η θέαση του ατόμου στη διάρκεια διεξαγωγής του πολέμου;

Ο McMahan εισαγάγει την έννοια της ευρείας αναλογικότητας ως έννοιας που αποξενώνεται από το στρατιωτικό πλεονέκτημα και καθορίζεται από τη βλάβη των στρατιωτών της δικής μας παράταξης έναντι αυτής των αμάχων της αντίπαλης πλευράς. Επίσης σημειώνει πως καθοριστικό στην αξιολογική μας κρίση για την αναλογία, είναι το γεγονός πως οι μαχητές, οποιασδήποτε παράταξης, λόγω της ιδιότητάς τους, υπόκεινται πιο εύκολα σε επίθεση έναντι των αμάχων που διαθέτουν ένα καθεστώς πιο προστατευτικό, καθώς υποτίθενται αθώοι μέχρι αποδείξεως

αγαθό, οπ.π

¹⁴⁵ Οπ.π.49 επόμε.

¹⁴⁶ Οπ.π. 117. Η θέση αυτή έρχεται σε αντίθεση με αυτή του William Godwin, που διατεινόταν ότι έχουμε λόγο να προτιμήσουμε να σώσουμε μέσα από τις φλόγες τον αρχιεπίσκοπο αντί του αδελφού μας μόνο και μόνο επειδή ο πρώτος τεκμαίρεται ως ωφελιμότερος για την ανθρωπότητα. Η παραπάνω θέση μας είναι σαν να μας ζητάει πάρα πολλά.

τουναντίον¹⁴⁷. Οι μαχητές ως τάξη ενυπάρχουν ως πρωταγωνιστές και στις δυο αντιμαχόμενες πλευρές, αλλά η αρχή της αναλογικότητας δεν αξιολογείται βάσει της σώρρευσης των συνεπειών μιας πράξης στο σύνολο των εμπλεκόμενων μαχητών αλλά μόνο στους μαχητές της εκάστοτε πλευράς.

Σε άλλη περίπτωση επίσης, επιχειρηματολογεί υπέρ της πατριωτικής αλληλεγγύης ως τη μόνη περίπτωση που δικαιούνται οι άδικοι μαχητές να πολεμήσουν, πέραν βέβαια της περίπτωσης που δίκαιοι μαχητές χρησιμοποιούν μεθόδους και μέσα πολέμου ανεπίτρεπτά ηθικά και νομικά. Ειδικότερα οι μαχητές, ακόμη και οι άδικοι έχουν ηθική και νομική υποχρέωση να υπερασπίζονται και να προστατεύουν τους συμπολίτες τους. Νομική καθώς πηγάζει από τη θέση τους και τη συμβατική υποχρέωση έναντι του κράτους που τους προσέλαβε. Ηθική, γιατί αυτοί φέρουν το ηθικό βάρος της ευθύνης που το κράτος τους εμπλεκόμενο στον πόλεμο έφερε τους πολίτες σε αυτήν την «απροστάτευτη» κατάσταση. Η απειλή που οι πολίτες αντιμετωπίζουν από τους δίκαιους μαχητές είναι γιατί οι ίδιοι οι άδικοι μαχητές προκάλεσαν αυτή την αντίδραση. Παραδέχεται και διαφορετικές θεωρήσεις και το αντεπιχείρημα που ο ίδιος είχε αναπτύξει σε άλλο σημείο του έργου του, ότι δηλαδή σε περιπτώσεις σύγκρουσης όταν και οι δυο πλευρές είναι αθώοι, τότε κανείς τρίτος δεν επιτρέπεται να επέμβει υπέρ κάποιου από τα δύο μέρη. Εδώ όμως, προκρίνει την ανάμειξη των μαχητών έστω και άδικων όχι μόνο για τους προαναφερόμενους λόγους της ηθικής ευθύνης, αλλά λόγω των ειδικών σχέσεων μαζί τους¹⁴⁸.

Ακόμη και στην προαναφερόμενη περίπτωση της μη συμμετοχής (έξωθεν επιβαλλόμενης) σε ένα δίκαιο πόλεμο, που συνειδησιακά τον υπερασπίζεται ο εκάστοτε στρατιωτικός, ο MacMahan αφήνει να διαφανεί πως ο εκάστοτε στρατιωτικός που επιθυμεί να υπερασπιστεί και να αποτρέψει το θάνατο αθώων πολιτών πρέπει πρώτα ή να εξουσιοδοτηθεί από το κράτος στο οποίο ανήκει και είναι πολίτης του, ή να αποξενωθεί από την ιδιότητα του ως επίσημο όργανο του κράτους αυτού.

Επιπρόσθετα, ο McMahan θεωρεί τον πόλεμο ως άσκηση νόμιμης βίας σε συγκεκριμένα βέβαια πλαίσια, όταν δηλαδή οι μαχητές του εκάστοτε κράτους που πολεμά, μπορούν να καλυφθούν από την αρχή της δίκαιης άμυνας. Αυτό σημαίνει υπόρρητα πως αναγνωρίζει και διαφοροποιεί τα κράτη που νομιμοποιούνται να ασκήσουν βία (όταν βρίσκονται σε άμυνα αποτρέποντας τις αντίπαλες Δυνάμεις, υπερασπιζόμενα, την εδαφική ακεραιότητα και ανεξαρτησία τους, την κοινή

¹⁴⁷ Jeff MacMahan, *killing in war*, ο.π.π, 31

¹⁴⁸ « Yet there do seem to be reasons deriving both from special relations and from the unjust combatants' responsibility...» Αν και καταληγει η πιο αμερόληπτη και ακέραιη επιλογή είναι αυτή της παράδοσης των άδικων μαχητών, της εγκατάλειψης του άδικου σκοπού τους, ώστε και οι πολίτες να επιστρέψουν στην καθημερινή τους ασφάλεια. Ο.π.π. 50

ζωή των πολιτών τους) από τα κράτη που προσφεύγουν σε αυτή παράνομα. Ο πόλεμος έτσι δεν είναι πράξη αστυνομικού χαρακτήρα για την εφαρμογή ή προάσπιση του δικαίου.

Ο Παπαγεωργίου στο πλαίσιο της εισήγησής του ήπιου κοσμοπολιτισμού, δηλώνει πως «η ιδέα της (συμ)πατριωτικής προτεραιότητας διαδραματίζει κεντρικό ρόλο. Η ηθικοπολιτική υποχρέωσή μας συγκροτείται πρώτιστα έναντι του κράτους μας και των συμπολιτών μας και όχι έναντι όλων των ανθρώπων της γης. Μια ήπια κοσμοπολιτική θεωρία βασίζεται στην ιδέα του ανθρώπου ως μέλους μιας οικουμενικής κοινότητας ανθρώπων, που χάριν όμως ακριβώς της ιδιότητας των ανθρώπων ως αυτόνομων όντων (δικαίωμα επιλογής) υποχρεώνει την οικουμενική κοινότητα να οργανωθεί σε ένα σύστημα δημοκρατικών κρατών»¹⁴⁹ Φορέας αξίας της διεθνούς κοινωνίας είναι το δημοκρατικό κράτος ως ηθικοπολιτικά νόμιμος εκφραστής του δημοκρατικά συντεταγμένου λαού.

Υπό το πρίσμα αυτό, το δημοκρατικά νομιμοποιημένο κράτος σε άμυνα έχει το δικαίωμα, τηρώντας βέβαια τους κανόνες της μάχης, να εφαρμόσει και τα πλέον αποτελεσματικά μέσα για να κερδίσει τον πόλεμο. Οι δικοί του πολίτες, άμαχοι και μάχιμοι, έχουν προτεραιότητα έναντι των πολιτών του επιτιθέμενου κράτους. Η εξειδίκευση του «συμπατριωτικού καθήκοντος αλληλεγγύης και μέριμνας» στην περίπτωση εξασφάλισης και αναγνώρισης νομιμοποιητικού λόγου επιλογής πολέμου, που επιτάσσει ο ήπιος κοσμοπολιτισμός, εναρμόνίζεται όμως πλήρως και με την επιχειρηματολογία του McMahan για την μεταβατικότητα του αδικού.

Η ηθική πρωτοκαθεδρία των άθωων πολιτών, άμαχων και μαχίμων καλύπτει και εσωκλείει ως μερικότερη τη συμπατριωτική αλληλεγγύη που έτσι κι αλλιώς φαίνεται να προάγεται και κανονιστικά έναντι εκείνων που βρίσκονται στην εν αδίκω πλευρά.

Το ειδικό αυτό ηθικό status για τους στρατιώτες και τους αμάχους του δημοκρατικού κράτους που τελεί εν αδίκω δεν υφίσταται, διότι το τελευταίο είτε προβαίνει σε άδικους μεθόδους και τρόπους πολέμου είτε σε επιθετικούς πολέμους, χωρίς βέβαια να σημαίνει ότι χάνουν το δικαίωμα άμυνας. Δεν υπάρχει κανονιστική προτεραιότητα για τους άμαχους της άδικης πλευράς ούτε για τους στρατιώτες αυτής έναντι των αντιπάλων τους. Η πατριωτική προτεραιότητα στον ήπιο κοσμοπολιτισμό, στην περίπτωση του αντιδημοκρατικού και τυραννικού κράτους περιορίζεται στην συμπατριωτική προτεραιότητα έναντι των αντιπάλων, από τους στρατιώτες του κράτους υπερ των πολιτών που επιλέγουν, καθώς δεν είναι υποχρεωμένοι λόγω της φύσης του κράτους τους, να το υπερασπισθούν¹⁵⁰. Εξυπακούεται ότι μιλάμε για ένα κράτος σε άμυνα.

¹⁴⁹ Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου, Πόλεμος και Δικαιοσύνη, Οπ.π 392

¹⁵⁰ Οπ.π 393

Η παρόμοια προαναφερόμενη περίπτωση στο επιχείρημα του MacMahan κάνει λόγο για κράτος που τελεί εν αδίκω χωρίς να θέτει το ζήτημα της διακυβέρνησής του, τυραννικό ή δημοκρατικό ως μεταβλητή που δύναται να καθορίσει κανονιστικά τη συμπεριφορά των στρατιωτών του κράτους αυτού. Η μεταβλητή που καθορίζει τη συμπεριφορά τους είναι η ευθύνη και το καθήκον τους έναντι των συμπολιτών αμάχων τους κατά κύριο λόγο και κατά δεύτερον και οι ειδικές σχέσεις μαζί τους. Το ζήτημα της διακυβέρνησης στο επιχείρημα του MacMahan επηρεάζει το ποσοστό ευθύνης των μαχητών (και των αμάχων), καθώς καθορίζει τον τρόπο και το είδος αντικειμενικής πληροφόρησης των πολιτών, μάχιμων και άμαχων, το πόσο επηρεάζουν με τη συμμετοχή τους οι πολίτες τη διακυβέρνηση ενός κράτους, το πόσο υπάρχουν οι προϋποθέσεις, «οι ευκαιρίες για εναλλακτικές επιλογές» στους μαχητές και στους αμάχους. Ευκαιρίες για να αποτινάξουμε την συλλογική ευθύνη που μπορεί να εμπλακούμε ακόμη και παθητικά, δια της παραλείψεως, και να αδράξουμε την ευκαιρία της «εξαιρετικής» για τις περιστάσεις αθωότητάς μας.

Αναλυτικότερα, σύμφωνα με τη Χάνα Άρεντ η συμμετοχή μας στην κοινωνική και πολιτική ζωή του τόπου, η ιδιότητα μας ως πολιτικά όντα μας επιφέρει αυτομάτως και ένα είδος έμμεσης ευθύνης για τα πράγματα, της συλλογικής. Η αθωότητα είναι το αντίτιμο της εξαφάνισης της πολιτικής μας ιδιότητας. Κανενός είδους ηθικοί, ατομικοί και προσωπικοί, κανόνες συμπεριφοράς δεν θα είναι ποτέ ικανοί να μας απαλλάξουν απ' την συλλογική ευθύνη. Αυτή η έμμεση ευθύνη για πράγματα που δεν έχουμε κάνει, αυτή η ανάληψη της ευθύνης από εμάς για τις επιπτώσεις πραγμάτων για τα οποία είμαστε απολύτως αθώοι, είναι το τίμημα που πληρώνουμε για το γεγονός ότι δεν ζούμε τις ζωές μας μόνοι μας αλλά ανάμεσα στους συνανθρώπους μας, και ότι η ικανότητα της πράξης, που, εν τέλει, είναι η *par excellence* πολιτική ικανότητα, μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο σε μια από τις πολλές και πολύπλευρες μορφές της ανθρώπινης κοινότητας.¹⁵¹

Η ευθύνη απομακρύνεται από το φιλελεύθερο πλαίσιο των ατομικών φορέων μετοικίζει πλέον στην κοινότητα, ονομάζεται συλλογική, εδραζόμενη στην ιδιότητα κάποιου να ανήκει κάπου χωρίς όμως επιλογή. Η ατομική ευθύνη ως απόρροια πράξεων συμπλέκεται και αλληλοεπιδρά με τους συγκοινωνούς ως να υπάρχει μια διαδοχή αλληλενεργειών η οποία δημιουργεί ένα δίκτυο το οποίο εμπλουτίζεται και ενισχύεται από κάθε πράξη μας, αλλά παράλληλα αλληλοεπιδρά μαζί της και την επηρεάζει ώστε πλέον να είναι αδιανόητος ο διαχωρισμός της κοινωνικής πράξης από την ατομική, της συλλογικής από την ατομική ευθύνη. Π.χ η πολιτική εκλογή. Είμαι υπεύθυνος για

¹⁵¹ Hannah Arendt, *Collective Responsibility*, σπ 158

την εκλογή μιας κυβέρνησης είτε την ψήφισα είτε όχι, γιατί οι πολιτικές της αντανακλούν την επιλογή της κοινότητας της οποίας είμαι μέλος. Έτσι λοιπόν το ανήκειν επιφέρει παθητική ευθύνη με την έννοια του ότι είμαι , καθορίζομαι από τις ενέργειες των άλλων. Το να πράττεις και να ανήκεις όμως σε μια κοινότητα συμβαίνουν ταυτοχρόνως ως δύο όψεις του ίδιου, πολιτικού νομίσματος. Η ευθύνη ωστόσο του να ανήκεις κάπου μπορεί να αντιστραφεί. Να μπολιασθεί με μια ιδιότητα που δεν υπήρχε μέχρι την καθοριστική στιγμή εκείνης της πράξης σου που σε αναδεικνύει ή σε καταδεικνύει από το σύνολο. Και αυτή η πράξη σου δύναται να ταρακουνήσει τόσο πολύ την κοινότητα και της νοοτροπία της ώστε να επηρεάσει όλο τον κόσμο. Μία πράξη προς την κοινότητα, ένα χρέος προς ολόκληρη την ανθρωπότητα¹⁵².

Ο Walzer ωστόσο προσεγγίζει με πιο «κοινοτιστικό¹⁵³» τρόπο την ηθική του πολέμου, επιχειρώντας να αρθρώσει σε ένα συνεκτικό όλο τα αιτήματα της χειραφέτησης από κάθε εξουσία, του σεβασμού της εμμένειας των κοινωνικών σχέσεων και της αναγνώρισης της ετερότητας. Τα επιχειρήματα του παρουσιάζουν δυσκολίες, οι οποίες ανάγονται στη γοητεία που του ασκούν στη σκέψη του οι αρχικές κοινοτιστικές του διαισθήσεις, και έτσι εξακολουθεί να μην καταφέρνει στο επιχείρημά του το διαχωρισμό ατομικού και συλλογικού αγαθού, ενώ αν και αναγνωρίζει την ισχύ ορισμένων οικουμενικά αποδεκτών αρχών, έχει ακόμη στραμμένο το βλέμμα του στους συμβατικούς κανόνες(συμβασιοκρατία). Αναλυτικότερα:

Γι' αυτόν η άμυνα είναι ένα δικαίωμα όπου στο σώμα της συνυφαίνεται το ατομικό δικαίωμα και το συλλογικό δικαίωμα της άμυνας του κράτους ως μια υπερατομική κατάσταση άμυνας. Τα

¹⁵² « In contrast Schmidt not only took the responsibility for German;s acts, but taking the initiative, he changed the very meaning of being a German, the meaning of his fellowship it self:He was a German who saved Jews;as a result, the fellowship of Germans included Germans who saved Jews(similarly Arendts own position shows that there were Jews who defended themselves){..}Some people will not comply; some people will take upon them selves the responsibility to act and change the human world-to change things and so to change the meaning of membership it self.{..} Such challenges, argues Arendt affect all of humanity. Responsibility fills the gap between ones community and the human world.” Annabel Herzog, Responsibility, στο Hannah Arendt Key Concepts, Edited by Patrick Hayden {Durham: Acumen 2014 }185-195

¹⁵³ Για την έννοια του ριζικού κοινοτισμού, βλ. οπ. π Βασίλης Βουτσάκης, στο Ηθική εντός και εκτός συνόρων: «Αν η κοινότητα έχει ως απώτερο σκοπό τη διατήρησή της υπό την καλύτερή της μορφή, εκείνη που εκφράζει τις αυθεντικές της πλευρές, το σκοπό αυτό έχουν και τα μέλη της. Αν πάλι σε μια πιο μετριοπαθή εκδοχή , η κοινότητα επιτρέπεται να προάγει ορισμένες αντιλήψεις αγαθού, οι αντιλήψεις αυτές είναι εκείνες τις οποίες δικαιούνται να προάγουν οι άνθρωποι. Μόνο αν το ατομικό τους αγαθό είναι εκείνο που εναρμονίζεται με τα αγαθά του όλου, αποτελεί πραγματικό τους αγαθό: έτσι μόνο ταυτίζεται με το –κυρίαρχο εντός τους-μέρος του εαυτού τους που προσδιορίζεται από την κοινότητα. Υπό την έννοια αυτή δε νοείται αγαθό του ατόμου το οποίο να αντιτάσσεται στο αγαθό της κοινότητας, δεν υφίστανται θεμιτές επιδιώξεις του ατόμου οι οποίες να πραγματώνονται ανεξάρτητα από- ή σε αντίθεση με τους σκοπούς της κοινότητας.

Το άτομο ενδέχεται να επιδιώκει ιδίους σκοπούς, αρκεί οι σκοποί αυτοί να μην έρχονται σε σύγκρουση με το συλλογικό ή τα συλλογικά αγαθά. Μεταξύ των σκοπών της κοινότητας είναι και η καλλιέργεια εκείνων των δεξιοτήτων των μελών της που καθιστούν δυνατή την πραγμάτωση του αγαθού της από την ίδια.» Ο.π 24

άτομα δεν αμύνονται μόνο για τη δική τους ζωή (άλλωστε με το να αμύνονται κινδυνεύουν περισσότερο) αλλά και για όλα τα πράγματα τα οποία έχουν αξία γι' αυτούς, για τη συγκεκριμένη πολιτική ένωση που έχουν συμπήξει. Σίγουρα, αν αξίζει να πολεμάμε για κάτι, τότε αυτό πρέπει να είναι η προάσπιση των ελευθεριών και των δικαιωμάτων μας. Όπως τα άτομα δικαιούνται να αμύνονται για την προσωπική τους ασφάλεια και ελευθερία, έτσι και τα κράτη δικαιούνται να αμύνονται για την εδαφική τους ακεραιότητα και ανεξαρτησία. Επίσης αμύνονται για να προστατέψουν τον πολιτισμό, τις αξίες¹⁵⁴, την ταυτότητά τους, μια κοινή μορφή ζωής¹⁵⁵. Ο Walzer χαρακτηρίζει την επιθετικότητα ως ένα έγκλημα στο σύνολο της κοινωνίας και την αντίσταση σε αυτό ως επιβολή του νόμου.

Γι αυτό λοιπόν δεν συμφωνεί και με την επιλογή του «αντιρρησία συνείδησης». Στο δικαίωμα άρνησης κατάταξης ή επιστράτευσης για λόγους συνείδησης στο σώμα της συντήκονται γενικό συμφέρον και ατομικό δικαίωμα κατά τρόπο που δεν επιτρέπει το διαχωρισμό τους, και γι αυτό η ελευθερία αυτή επιλογής αλλάζει χαρακτήρα. Δεν αποτελεί θέμα του ατόμου ούτε μπορεί πλέον αν αντιταχθεί στο γενικό συμφέρον, στο κοινό καλό. Ο Walzer προβάλλει τη συλλογικότητα η οποία υπέρκειται των ατομικών δικαιωμάτων. Αν και δεν συμερίζεται την πεποίθηση του ριζικού κοινοτισμού ότι η πολιτεία υφίσταται για να προάγει ή επιτρέπεται να προάγει ένα αγαθό, οριοθετείται αποφασιστικά ως προς την αρχή της ουδετερότητας του κράτους έναντι του αγαθού, και άρα ως προς την προτεραιότητα του ορθού έναντι του αγαθού. Η αυτονομία των ατόμων νοείται μόνο στο πλαίσιο ορισμένων αντιλήψεων περί αγαθού και έτσι δεν τους προσδίδεται ο πρέπον σεβασμός ως ηθικά αυτόνομα άτομα. Οι ατομικές ελευθερίες μπορούν να καμφούν προ του γενικότερου συμφέροντος¹⁵⁶.

¹⁵⁴ Υπάρχουν συλλογικές αξίες η κατάκτηση των οποίων είναι το αποτέλεσμα συλλογικής αλληλεπίδρασης ή και συνεργασίας με και όχι απλώς ατομικών προσπαθειών και μόχθου, με συνέπεια η ίδια η συλλογικότητα να εμφανίζεται συμβολικά ως υποκείμενο δράσης, στην πραγματικότητα όμως να παράγεται από τη συνέργεια και τη σύγκλιση ατομικών δράσεων η οποία να κρίνεται θετικά αυτή καθ' αυτήν, συνιστώντας αξία που υπερβαίνει το άθροισμα της αξίας των επιμέρους δράσεων από τις οποίες προκύπτει, όπως π.χ. η εξωτερική ασφάλεια, η ικανότητα δλδ απόκρουσης επιβουλών κατά της πολιτείας προερχόμενων από ενεργούς ή επίδοξους εξωτερικούς εχθρούς Το συλλογικό αυτό αγαθό υπερβαίνει κατ'αξία το άθροισμα των αντίστοιχων ατομικών αγαθών και γεννά ένα καθήκον υπεράσπισης και προστασίας που δεν αποτελεί απλώς το αντάλλαγμα που οφείλει ο καθένας για την προστασία που η συλλογική άμυνα παρέχει σε αυτόν εξατομικευμένα, δηλαδή για το ποσοστό ασφάλειας που αναλογεί στον καθένα μας αν διαιρέσουμε τη συλλογική ασφάλεια δια του αριθμού όλων μας. Διαθέτει εγγενή και όχι εργαλειακή αξία. Ενάντια στην απόφαση προάσπισης ενός ομοειδούς γενικού συμφέροντος κανείς δε μπορεί να επικαλεστεί έναν ατομικό του συμφέρον, επειδή κανονιστικά το γενικό συμφέρον είναι στις περιπτώσεις αυτές κάτι περισσότερο από το άθροισμα των ατομικών συμφερόντων. Ούτε εδώ τίθεται ζήτημα στάθμισης και τήρησης αναλογικότητας ατομικών δικαιωμάτων τα οποία δεν σταθμίζονται καθώς έχουν προτεραιότητα έναντι του νεφελώδους γενικού συμφέροντος, όπως του ορθού έναντι του αγαθού. Παύλος Σούρλας, Δίκαιο και Δικανική κρίση, σπ.π., 794

¹⁵⁵ Michael Walzer, Just and unjust wars, σπ.π 53

¹⁵⁶ Βασίλης Βουτσάκης «Μεταξύ κοινοτισμού και φιλελευθερισμού: η πορεία του Michael Walzer», Εισαγωγή εις Michael Walzer, Η ηθική εντός και εκτός των συνόρων [Αθήνα: Πόλις, 2003]9-63

Δικαιολογεί το βομβαρδισμό των γερμανικών πόλεων ως κατάσταση ανάγκης¹⁵⁷, ως ultima ratio για να σωθεί η ιστορία, η συνέχεια, οι οικουμενικές πολιτισμικές αξίες από την επιβολή του ναζισμού. Η γερμανική νίκη φάνταζε τρομακτική και επικείμενη: «{..} Δεν υπάρχει άλλη επιλογή. Διαφορετικά το ρίσκο θα είναι πολύ μεγάλο. Η δική μου πράξη, βέβαια, καθοριστική, μόνον όσο αφορά στις άμεσες συνέπειες της, ενώ ο κανόνας που απαγορεύει τέτοιες πράξεις, βασίζεται σε μια αντίληψη περί δικαιωμάτων που υπερβαίνει όλες τις άμεσες σκέψεις. Προκύπτει από την κοινή μας Ιστορία. Κρατά το κλειδί του κοινού μας μέλλοντος. Αλλά τολμώ να πω ότι η ιστορία μας θα μηδενιστεί και το μέλλον μας θα καταδικαστεί αν δεν επωμιστώ «εδώ και τώρα» το βάρος της εγκληματικότητας»¹⁵⁸

Ο Walzer αποδέχεται τα ατομικά αγαθά, την αυτονομία του ατόμου, αλλά δε μπορεί να διαχωρίσει ατομικό και συλλογικό αγαθό¹⁵⁹. Επιδεικνύει ιδιαίτερη ευαισθησία στο ζήτημα της εμμένειας των κοινωνικών σχέσεων καταλήγοντας να αναγνωρίσει την ανάγκη να συνδυασθεί ο σεβασμός της εμμένειας των επιμέρους κοινωνικών δεσμών με τον σεβασμό ορισμένων αρχών γενικότερης ισχύος αλλά εμμενών στην ιστορική εμπειρία του ανθρώπου. Για να σχηματοποιήσουμε: από την εμμένεια της κοινότητας, στην εμμένεια των κοινοτήτων και από εκεί στην εμμένεια της πολιτικής και, περαιτέρω της διανθρώπινης κοινότητας¹⁶⁰.

Ασκεί κριτική στο επιχείρημα του McMahan ως ανεδαφικό, ως μια θεωρία που δεν ευσταθεί στα πεδία των μαχών. Η ατομική ευθύνη δε δύναται να αποτελέσει τον πυρήνα που θα καθορίζει (μαγνητίζει) ανάλογα τα άτομα ως φορτισμένα σωματίδια αθωότητας ή ενοχής και τα οποία αντανακλαστικά θα καθορίζουν την εφαρμογή των ηθικών αρχών του Δικαίου του πολέμου. Ο πόλεμος αποτελεί μια συλλογική τυραννία, μια κόλαση που ο,τιδήποτε απαιτεί τόσο επακριβής εξατομικευμένη προσέγγιση, όπως η αντίχνευση των εσωτερικών διαβουλεύσεων για την ατομική ευθύνη κρίνεται ουτοπικό και μη δυνάμενο να επηρεάσει το δοκιμασμένο και οικουμενικά ισχύον

¹⁵⁷ «Εδώ, υπήρχε μια κατάσταση ανάγκης, όπου κάποιος θα έπρεπε να παρακάμψει τα δικαιώματα των αθώων ανθρώπων και να συνθλίψει τη σύμβαση του πολέμου.» Michael Walzer, Δίκαιοι και Άδικοι πόλεμοι οπ.π, 388

¹⁵⁸ Michael Walzer, Δίκαιοι και Άδικοι πόλεμοι οπ.π, 389

¹⁵⁹ «Από την αδυναμία διαχωρισμού του ατομικού αγαθού από το ενιαίο αγαθό της κοινότητας, στο ριζικό κοινοτισμό, περνά στην αδυναμία μεταξύ ατομικών και συλλογικών αγαθών. Μεγάλη όμως παραμένει και η απόσταση από τον φιλελευθερισμό: η αδυναμία διαχωρισμού μεταξύ ατομικών και συλλογικών αγαθών αντιπαρατίθεται προς τη σαφή οριοθέτηση ατομικών δικαιωμάτων και συλλογικών αγαθών.» Βασίλης Βουτσάκης, στην ηθική εντός και εκτός συνόρων, οπ.π 55, 56

¹⁶⁰ Βασίλης Βουτσάκης, στην ηθική εντός και εκτός συνόρων, οπ.π 9-63

συμβατικό, παραδοσιακό δίκαιο του πολέμου. Τονίζει πως η « εκ βαθέων ηθική» (deep morality of war) που επικαλείται ο McMahan δεν είναι άλλη από την κοινή ηθική μας που δοκιμάζεται στις περιστάσεις του πολέμου. Και προφανώς η κοινή ηθική μας μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως «διαθλαστικό πρίσμα» των αρχών της ηθικής του πολέμου ώστε να εδραιωθούν κριτικά, γνωσιοθεωρητικά. Ο McMahan όμως δεν το πετυχαίνει καθώς στέκεται ως «εξωτερικός παρατηρητής» προερχόμενος από άλλη κοινωνία, αυτή της ειρηνικής περιόδου, όπου οι συνθήκες προκρίνουν διαφορετικό κανονιστικό και ηθικό σύστημα λειτουργίας.¹⁶¹

Ο Walzer επικροτεί τη λύση, την ερμηνεία που εδραιώνει την ισχύ των συμβάσεων. Αυτή που είναι ικανή να νοηματοδοτήσει τις πρακτικές της επιφάνειας δεδομένο Αυτό που εν τέλει ισχύει και μας δεσμεύει είναι αυτό που εναρμονίζεται με την πραγματικότητά μας με τις περιστάσεις. Η κανονιστική ισχύ τους εξαρτάται από τα πραγματικά δεδομένα. (Η πραγματικότητα του πολέμου επαληθεύει τη θεωρία;) Συναρτά την οικουμενική υφή των αρχών με ένα εμπειρικό γεγονός, την πραγματική ισχύ τους σε παγκόσμια κλίμακα. Το επιστημικό κύρος των συμβάσεων όμως δεν εγγυάται πάντα το γνωστικό κύρος των κρίσεων, ούτε και τα εμπειρικά δεδομένα ταυτίζονται με τον αντικειμενισμό και την κριτική επιχειρηματολογία.

Μιλώντας για την «κοινή ηθική» υπόρρητα αναφέρεται στις οικουμενικές, διαπολιτισμικές αξίες της ψιλής ηθικής¹⁶². Πρόκειται για το άθροισμα των κοινών αναγνωρίσεων, της γενικής συμφωνίας ως προς ελάχιστες αξίες όλων των ανθρώπων, για την ελάχιστη ηθική [minimal morality] που σχηματίζεται όταν διαρρηγνύεται η βεβαιότητα από τη συμβατική μεστή ηθική¹⁶³, σε στιγμές κρίσεις και συμπυκνώνει κάποια γνωρίσματα συγκεκριμένων επαναλαμβανόμενων πυκνών ή μέγιστων ηθικών. Εν προκειμένω, είναι τα σημεία που συναντιούνται τα επιχειρήματα των Walzer & McMahan, εκεί που συμφωνούν, οι κανόνες που συγκλίνουν και αποτελούν το

¹⁶¹ « {...} Now we might argue about whether ordinary morality provides a critical standard for the war convention. Of course, it does. But we can't apply the standard without attending far more closely than MacMahan seems prepared to do to the moral reality of war.» Walzer Michael, Response to McMahan's Paper, *Philosophia*, Vol 34:1, (2006) σελ 43-45, [<https://link.springer.com/article/10.1007/s11406-006-9008-x>] προσπελάστηκε την 29 Νοεμβρίου 2018

¹⁶² Μάικλ Γουόλτζερ, , Η ηθική εντός και εκτός συνόρων, μτφρ. Βασίλης Βουτσάκης, [Αθήνα: Πόλις, 2003] Ηθικός μινιμαλισμός 81-94

¹⁶³ «Απομακρυνόμενος {αναφέρεται στην πορεία του Waltzer από τον κοινοτισμό στο φιλελευθερισμό} από την εμπένη των έμπρακτων συμβάσεων και οδεύοντας προς τον αντικειμενισμό, ξεκινά με τη σχάση κάθε ηθικής σε δύο συνιστώσες: μια μεστή, αγκυρωμένη στην αξιακή πραγματικότητα των συγκεκριμένων κοινωνιών της εκάστοτε κοινωνίας και μια ψιλή που υπερβαίνει τις ισχύουσες συμβάσεις και εκδηλώνεται σε στιγμές κρίσης, δηλαδή δοκιμασίας των ηθικών βεβαιωτήτων ενόψει των αξιώσεων των άλλων. Με την αναγνώριση των οικουμενικών αξιώσεων της ψιλής ηθικής. Η ψιλή ηθική έχει διαπολιτισμική προέλευση και σχηματίζεται όταν διαρρηγνύεται η βεβαιότητα από τη συμβατική μεστή ηθική, σε στιγμές κρίσεις. Η οικουμενική της ορθότητα όμως δεν προκύπτει από ουσιαστικά επιχειρήματα αλλά από εμπειρικές παρατηρήσεις: μια πρακτική θεμελιώνεται στο γεγονός ότι είναι οικουμενικά αποδεκτή και όχι στην ουσιαστική της ορθότητα., επειδή δηλαδή είναι θεμελιώσιμες. Αλλά επειδή έχουμε συμφωνήσει να ναι οικουμενικές.» Βασίλης Βουτσάκης, στο Η ηθική εντός και εκτός συνόρων, οπ.π 32

πρόσφορο τμήμα για τη διαλογική αντιπαράθεσή τους της οποίας η έκβαση εν τέλει τους διαχωρίζει.

Ο McMahan αναφορικά με την «κοινοτιστική» προσέγγιση της ηθικής του πολέμου, θεωρεί ότι αυτή ενώ θα έπρεπε να μην υπερασπίζεται την κανονιστική και ηθική ισοτιμία των μαχητών καθώς το όποιο συλλογικό άδικο αποτελεί συνάθροισμα των ατομικών άδικων συμπεριφορών, άρα και το άδικο της επιθετικής συμπεριφοράς του κράτους μεταβιβάζεται και στους πολίτες του, μαχίμους και άμαχους ως αντιπρόσωποι της κοινής συλλογικής ταυτότητας, εντούτοις με «ηθικές αλχημείες» προσπαθεί να δικαιολογήσει τη συμμετοχή σε άδικο πόλεμο και τη θανάτωση των αθώων πολιτών ως μέρος πολιτικής φιλοσοφίας και πρακτικής. Η ευθύνη που ψάχνουμε είναι ηθική ενώ η πράξη πολιτική.

Έτσι μια πράξη μπορεί να είναι ταυτόχρονα ηθικά ανεπίτρεπτη και πολιτικά επιτρεπτή. Οι μαχητές ως όργανα του κράτους ενεργούν πολιτικά και έτσι μια πράξη που ως ατομική θα ήταν ανεπίτρεπτη, στους μαχητές επιτρέπεται. Το σημαντικό όμως για τον McMahan είναι η εξακρίβωση του δίκαιου χαρακτήρα μιας πράξης και όχι της πολιτικής της ταυτότητας. Πόσα εγκλήματα πολέμου και κατά της ανθρωπότητας δεν πραγματοποιήθηκαν για πολιτικούς σκοπούς; Οι ηθικές αρχές που διέπουν την άσκηση βίας στο εσωτερικό μιας χώρας, αυτές πρέπει να διέπουν την άσκησή της και στις εξωτερικές, πολιτικές της σχέσεις, σημειώνει ο McMahan καταδεικνύοντας ως αναξιόπιστη αιτιολογία της ισοτιμίας των μαχητών την «συλλογιστική» προσέγγιση του πολέμου¹⁶⁴.

Τρομοκρατία

« when killing takes precedence over targeting, the antiterrorists look too much like the terrorists, and the moral distinction that justifies their war is called into question.¹⁶⁵»

Στην τρομοκρατία ως κοινωνικό και πολιτικό φαινόμενο που χρησιμοποιεί ιδιαίτερους (όχι συμβατικούς) μεθόδους και μέσα οξυμένων βίαιων ενεργειών για πολιτικούς σκοπούς με άμεσο στόχο την πρόκληση φόβου μέσω της αδιάκριτης βίας, αναφέρθηκαν και ο McMahan και ο Waltzer ως αφορμή για να πραγματευτούν την αντιτρομοκρατική πολιτική μέσω των όπλων.

¹⁶⁴ Jeff McMahan, killing in war, σπ.π 79-84

¹⁶⁵ Michael Walzer, Terrorism and just war, philosophia 34(2006)3-12

Ο ορισμός της τρομοκρατίας καθώς πραγματώνεται σε ένα αόριστο, δαιδαλώδες και ταραχώδες πλαίσιο είναι αμφιλεγόμενος. Η τρομοκρατική πράξη ως κύριο συστατικό της εμπεριέχει τις εκ προθέσεως επιθέσεις σε πολίτες; Τότε ποια η διαφορά με κάποιες αστυνομικές επιθέσεις; Μήπως το σημαντικό σε αυτό το πλαίσιο είναι η νομιμότητα των επιθέσεων; Δηλαδή αν οι παράνομες επιθέσεις νομιμοποιηθούν, τότε παύουν να είναι τρομοκρατικές; Μήπως είναι καλύτερο να πούμε πως οι τρομοκρατικές επιθέσεις είναι αυτές που εξαπολύονται κατά γενικό όρο αθώων πολιτών με σκοπό να τους εκφοβίσουν, να τους εργαλειοποιήσουν ως μέσο πίεσης αλλότριων πολιτικών σκοπών; Και αν η τρομοκρατία προϋποθέτει εσκεμμένες επιθέσεις κατά αθώων πολιτών, τότε οι εσκεμμένες επιθέσεις σε μη αθώους που μερικώς χάνουν την απώλεια προστασίας από ευθεία επίθεση δεν είναι τρομοκρατικές επιθέσεις;¹⁶⁶

Συναφώς στην επιστολή του Οσάμα Μπιν Λάντεν « Επιστολή προς τον Αμερικάνικο λαό»¹⁶⁷ οι επικαλούμενοι λόγοι ως πρόσχημα της αποτροπιαστικής επίθεσης της 11^{ης} Σεπτεμβρίου προσάπτονται στη συμπεριφορά του αμερικάνικου λαού για πράξεις και για παραλείψεις του που απομύζουν μέρος της αθωότητάς του.

Η ευθύνη όμως ενός πολίτη επηρεάζεται από το βαθμό που μπορεί να επηρεάσει μια κατάσταση, ή να αποτρέψει μια απόφαση. Συνήθως ακόμη και σε μια δημοκρατική χώρα η δυνατότητα αυτή είναι τόσο περιορισμένη που δύσκολα δικαιολογεί μια στοχευμένη ανθρωποκτονία. Άλλωστε και ο McMahan δικαιολογεί μια στοχευμένη ανθρωποκτονία σε πολίτη που αντικειμενικά μετέρχεται μεγάλο βαθμό ευθύνης και ο θάνατός του (κριτήριο αποτελεσματικότητας-αναλογικότητας)θα

¹⁶⁶ Jeff McMahan, Killing in war, οπ.π 231-235

¹⁶⁷ «{..} You may then dispute that all the above does not justify aggression against civilians, for crimes they did not commit and offenses in which they did not partake:

(a) This argument contradicts your continuous repetition that America is the land of freedom, and its leaders in this world. Therefore, the American people are the ones who choose their government by way of their own free will; a choice which stems from their agreement to its policies. Thus the American people have chosen, consented to, and affirmed their support for the Israeli oppression of the Palestinians, the occupation and usurpation of their land, and its continuous killing, torture, punishment and expulsion of the Palestinians. The American people have the ability and choice to refuse the policies of their Government and even to change it if they want.

(b) The American people are the ones who pay the taxes which fund the planes that bomb us in Afghanistan, the tanks that strike and destroy our homes in Palestine, the armies which occupy our lands in the Arabian Gulf, and the fleets which ensure the blockade of Iraq. These tax dollars are given to Israel for it to continue to attack us and penetrate our lands. So the American people are the ones who fund the attacks against us, and they are the ones who oversee the expenditure of these monies in the way they wish, through their elected candidates.

(c) Also the American army is part of the American people. It is this very same people who are shamelessly helping the Jews fight against us.

(d) The American people are the ones who employ both their men and their women in the American Forces which attack us.

(e) This is why the American people cannot be not innocent of all the crimes committed by the Americans and Jews against us.{..}

Osama Bin Laden, Letter to the American people, [<https://www.theguardian.com/world/2002/nov/24/theobserver>] προσπελάστηκε την 29 Νοεμβρίου 2018

συμβάλλει σημαντικά ή καθοριστικά στην πρόληψη ή τη διόρθωση μιας αδικίας για την οποία ευθύνεται ο εν λόγω πολίτης¹⁶⁸.

Ο Walzer δέχεται ότι η τρομοκρατία αποτελεί μία ακραία μέθοδο της στρατηγικής της έμμεσης προσέγγισης, που πολλοί στρατιωτικοί αρνούνται να την αποκαλέσουν πόλεμο¹⁶⁹. Αναφερόμενος στον πόλεμο της Αλγερίας και την τρομοκρατία του FNL, όπως αποτυπώνεται σε κείμενα του Σαρτρ και στη διάσημη ταινία «Η μάχη της Αλγερίας» του Gillo Pontecorvo τονίζει ότι η συμβολική ταύτιση του οποιουδήποτε αθώου θύματος με τον καταπιεστή, η θυσία του αθώου μόνο και μόνο επειδή τυχαίνει να ανήκει σε μια συγκεκριμένη θρησκευτική, φυλετική, πολιτισμική, εθνοτική ομάδα, δεν έχει κανένα λυτρωτικό ή εξαγνιστικό χαρακτήρα και καμία νομιμοποίηση. Παρόλο που υπογραμμίζει ότι υπάρχουν ιστορικές στιγμές που ο ένοπλος αγώνας είναι απαραίτητος για την ανθρώπινη ελευθερία, εντούτοις δεν αποδέχεται ότι μπορεί ένας αγώνας, που έχει τα στοιχεία της αξιοπρέπειας και του αυτοσεβασμού, να αποτελείται από τρομοκρατικές επιθέσεις εναντίον παιδιών. Μάλιστα θεωρεί ότι αυτού του είδους οι επιθέσεις είναι τα αναπόφευκτα παράγωγα της τυραννίας. Αντίθετα, η σύμβαση του πολέμου αποτελεί το κλειδί του αυτοσεβασμού μεταξύ των ανθρώπων που έχουν παγιδευτεί σε έναν αιματηρό αγώνα και άρα η διεκδίκηση της ελευθερίας πρέπει να επέλθει οπωσδήποτε μέσα από την υπακοή στους νόμους της ηθικής.

Ο Waltzer αναφέρεται στην τρομοκρατία ως η αδιάκριτη θανάτωση αθώων ατόμων με σκοπό τη διάχυση φόβου, με την έννοια της τυχαιότητας και της αθωότητας ως δομικά στοιχεία του ορισμού της¹⁷⁰. Για τον Waltzer η αθωότητα ταυτίζεται με τη μη εμπλοκή του ατόμου σε πολεμικές πρακτικές, ανεξάρτητα με την ατομική ηθική του, ή την ηθική του ευθύνη. Η τυχαιότητα αναφερόμενη από τον Waltzer μετέρχεται τον διάχυτο φόβο προς όλη την κοινότητα. Η ταυτότητα, το ανήκειν κάπου, σε καθιστά αυτομάτως αντικείμενο επίθεσης, άτομο που χάνει την προστασία του από την απειλή επιθετικών ενεργειών λόγω της «αντικειμενικής» ιδιότητας του¹⁷¹.

Αυτό το επιχείρημα του Waltzer κατακρίνει ο McMahan ως αντιφατικό, καθώς ενώ επιχειρηματολογεί ως προς την στρατιωτική ιδιότητα ως καθοριστικό και αμάχητο τεκμήριο

¹⁶⁸ Jeff McMahan, Killing in war, σπ.π234

¹⁶⁹ Παρατίθεται εδώ η δήλωση ενός Βρετανού ναυάρχου κατά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο, ο οποίος διαμαρτυρόταν για τον τρομοκρατικό βομβαρδισμό γερμανικών πόλεων: «Είμαστε ένα εξαιρετικά αντιστρατιωτικό κράτος, εφόσον νομίζουμε ότι μπορούμε να κερδίσουμε τον πόλεμο βομβαρδίζοντας τα γυναικόπαιδα της Γερμανίας, αντί να κατατροπώσουμε το στρατό και το ναυτικό τους». Michael Waltzer, Δίκαιοι και άδικοι πόλεμοι, σπ.π. 308.

¹⁷⁰ Michael Walzer, Terrorism and just war, *philosophia* 34(2006)3-12

¹⁷¹ Πρόκειται για τη «συλλογική ευθύνη» της Χάνα Άρεντ λόγω της πολιτικής μας ιδιότητας. Οπ.π υποσ.117.

απώλειας της προστασίας από την απειλή επιθέσεων, και ως προς την ιδιότητα του πολίτη ως αμάχητο τεκμήριο ασυλίας, εν τούτοις, όταν κάνει λόγο για τις τρομοκρατικές επιθέσεις, αυτό το κριτήριο του ανήκειν, που δεν λαμβάνει υπόψη το άτομο ως αυτόνομη προσωπικότητα, το καταδικάζει ως άδικο¹⁷². Χωρίς αυτό το διαχωρισμό όμως, φαίνεται πως τρομοκρατία και δίκαιος πόλεμος συγκλίνουν στην αποτροπιαστική τυχαιότητα των θυμάτων. Το ηθικό status των ατόμων κολλεκτιβοποιείται.

Και σε αντίθεση με την κολλεκτιβοποίηση της ενοχής από τη μεριά των τρομοκρατών, στον αντιτρομοκρατικό αγώνα πρέπει να κολλεκτιβοποιηθεί η αθωότητα¹⁷³ ως έννοια που εμπεριέχει όλη εκείνη την πρέπουσα φροντίδα για τη διεξαγωγή ενός δίκαιου αγώνα κατά το *ius bellum & ius in bello*, ώστε να ελαχιστοποιηθεί ο κίνδυνος παράπλευρων απωλειών. Και όπως σε αστυνομικές επιχειρήσεις επιβολής νόμου όπου ο αστυνομικός πρέπει να επωμιστεί με κίνδυνο της σωματικής του ακεραιότητας, τη διεξαγωγή μιας καταδίωξης με τη μεγαλύτερη δυνατή ασφάλεια για τους λοιπούς συμπολίτες, το ίδιο και Δυνάμεις που μετέχουν σε μια αντιτρομοκρατική επιχείρηση, πρέπει να τη διεξαγάγουν, αναλαμβάνοντας το κόστος όλων των δυνατών μέτρων προφύλαξης, για τη μεγαλύτερη δυνατή αποφυγή παράπλευρων θυμάτων¹⁷⁴.

Η τρομοκρατία για τον McMahan είναι εγκληματική διότι μετέρχεται εγκληματικά μέσα (*crime of means*). Για τον Walzer αποτελεί έγκλημα και λόγω σκοπού (*crime of ends*), καθώς αποσκοπεί στην υποταγή, τον εξευτελισμό και την τρομοκρατία ολόκληρης της κοινότητάς¹⁷⁵. Αυτό το αντιπαρέρχεται ο McMahan θεωρώντας ότι πολλές φορές ο σκοπός μιας τρομοκρατικής ενέργειας είναι ακόμη χειρότερος από την ίδια την τρομοκρατία, όπως η εθνοκάθαρση.¹⁷⁶ Είτε λοιπόν οι τρομοκρατικές μέθοδοι αυτοτελώς, είτε σε συνδυασμό με «απολυταρχικές» (*totalizing aims*) ιδιοτελείς σκοπιμότητες μπορούν να προσδώσουν τον τίτλο της τρομοκρατίας σε οποιαδήποτε ενέργεια, π.χ η IRA, οι ενέργειες της, άσχετα με τον δίκαιο εθνικοαπελευθερωτικό σκοπό της, δεν ήταν τρομοκρατικές όσο σεβόταν την αρχή της διάκρισης. Ο βομβαρδισμός στη Χιροσίμα και

¹⁷² McMahan, Jeff, Liability and Collective identity: A response to Walzer Vol 34:1, (2006) σελ 13-17, https://philosophy.rutgers.edu/joomlatools-files/docman-files/Killing_in_War-Reply_to_Walzer.pdf

Προσπελάστηκε την 29-11-2018

¹⁷³ Michael Walzer, Terrorism and just war, *philosophia* 34(2006)3-12

¹⁷⁴ «The hard question in war is what degree of risk we are willing to accept for our own soldiers in order to reduce the risks we impose on enemy civilians» οπ.π

¹⁷⁵ Έχουμε ήδη αναφερθεί προηγουμένως για τα κατάλοιπα του κολλεκτιβισμού και της συμβασιοκρατίας στη σκέψη του Walzer, όπου αδυνατεί να αποσπάσει το ατομικό από το συλλογικό αγαθό και προσπαθεί να συγκεράσει σε ένα ενιαίο όλο την ηθική την πολιτική και το δίκαιο. Δυστυχώς όμως τις περισσότερες φορές στο πολιτικό γίγνεσθαι οι πράξεις δεν εναρμονίζονται με τη θεωρία του δικαίου, πόσο μάλλον με τις αρχές της ηθικής.

¹⁷⁶ McMahan, Jeff, Liability and Collective identity οπ.π

στο Ναγκασάκι ήταν τρομοκρατική ενέργεια¹⁷⁷ ακόμη και αν ο σκοπός δεν ήταν η υποταγή και η ηθική κατάρρευση του ιαπωνικού λαού, αλλά κάποιος πιο ηθικά ευλοφανής (αν και για να είμαστε ακριβοδίκαιοι, εκ του αποτελέσματος θα ήταν πάντα ηθικιστικός).

Και για τους δυο φιλοσόφους, Waltzer και McMahan οι επιχειρήσεις κατά της τρομοκρατίας εντάσσονται στην ηθική και στο δίκαιο του πολέμου-άμυνα- αντιμετώπιζοντας την τρομοκρατία ως πράξη πολέμου-επίθεση. Οι επιχειρήσεις στοχευμένων ανθρωποκτονιών αποτελούν έναν από τους πιο διαδεδομένους τρόπους αντιμετώπισης της διεθνούς τρομοκρατίας, (κυρίως από Ισραήλ¹⁷⁸ και Αμερική¹⁷⁹) έχοντας προκαλέσει διχογνωμίες για την αντιμετώπιση μιας τρομοκρατικής πράξης ως έγκλημα ή πράξη πολέμου¹⁸⁰, με αμφιλεγόμενες συνέπειες στην ηθική

¹⁷⁷ McMahan, Jeff, Liability and Collective identity ο.π

¹⁷⁸ Από το Σεπτέμβριος του 2000, την έναρξη της «Δεύτερης Ιντιφάντα» η πρακτική των στοχευμένων ανθρωποκτονιών έγινε αναπόσπαστο τμήμα της επίσημης πολιτικής του Ισραήλ στη μάχη του κατά της τρομοκρατίας. Τον Νοέμβριο του 2000 η κυβέρνηση του Ισραήλ επιβεβαίωσε την τέλεση στοχευμένων ανθρωποκτονιών στο πλαίσιο της αυτοάμυνας και υπό τους περιορισμούς που θέτει το ΔΕΣ επικαλούμενη την αποτυχία της Παλαιστινιακής Αρχής να αποτρέψει, να διαλευκάνει και να αποδώσει κατηγορίες σε τρομοκράτες που εμπλέκονταν σε επιθέσεις αυτοκτονίας κατά του κράτους του Ισραήλ. Σύμφωνα με την κυβέρνηση του Ισραήλ, οι τρομοκρατικές επιθέσεις των παλαιστινιακών οργανώσεων αποτελούν μέρος μιας εν εξελίξει ένοπλης σύρραξης στη διάρκεια της οποίας εφαρμόζεται το ΔΕΣ. Η εν λόγω θέση στηρίζεται στο γεγονός ότι οι εν λόγω επιθέσεις, που έχουν κοστίζει από το 2000 και μετά τη ζωή σε χιλιάδες ισραηλινούς -στην πλειοψηφία τους άμαχους πολίτες που σκοτώθηκαν μετά από βομβιστικές επιθέσεις αυτοκτονίας- διεξάγονται με μέσα και κατόπιν σχεδιασμού που προσδιάζουν σε μια κανονική ένοπλη σύρραξη. Η προσφυγή στην πολιτική των στοχευμένων εκτελέσεων δικαιολογήθηκε από το Ισραήλ ως άσκηση του δικαιώματός του σε νόμιμη άμυνα, που είναι σύμφωνη με το Δίκαιο Χρήσης Βίας και οφείλεται στην αποτυχία της Παλαιστινιακής Αρχής να διερευνήσει, να αποτρέψει και να καταπολεμήσει την τρομοκρατία, και συγκεκριμένα τις βομβιστικές επιθέσεις αυτοκτονίας εναντίον του Ισραήλ.

Press briefing by Colonel Daniel Reisner, IDF Legal Division, 15 November 2000, available at: <http://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2000/Pages/Press%20Briefing%20by%20Colonel%20Daniel%20Reisner-%20Head%20of.aspx>

¹⁷⁹ Σε συνέχεια των τρομοκρατικών επιθέσεων της 11ης Σεπτεμβρίου 2001, το Κογκρέσο υιοθέτησε Απόφαση για Εξουσιοδότηση Ανάληψης Στρατιωτικής Δράσης [Authorization for Use of Military Force (AUMF)], με την οποία ο Αρχηγός του Κράτους εξουσιοδοτούνταν «να κάνει χρήση της αναγκαίας και κατάλληλης βίας εναντίον κρατών, οργανώσεων ή ατόμων, που αυτός κρίνει πως οργάνωσαν, ενέκριναν, υπέθαλψαν, διέπραξαν ή παρείχαν βοήθεια στον σχεδιασμό και την εκτέλεση των επιθέσεων εναντίον των ΗΠΑ της 11ης Σεπτεμβρίου, και να αποτρέψει και να προκαταλαμβάνει οποιαδήποτε τρομοκρατική πράξη ή εχθρική ενέργεια». Congress S.Joint Resolution 23 of 18 September 2001, Public Law 107-40, 115 STAT. 225. Η απόφαση αυτή υπήρξε το θεμέλιο μιας νέας μυστικής πολιτικής στοχευμένων ανθρωποκτονιών στην οποία περιλαμβάνεται μια ευρύτερη λίστα προσώπων, πέρα του στενού πυρήνα των ηγετών της AQ και η οποία επεκτείνεται και σε άλλες χώρες πλην του Αφγανιστάν.

¹⁸⁰ Το νομικό πλαίσιο εντός του οποίου θα ενταχθεί η αντιμετώπιση της διεθνούς τρομοκρατίας, ως μιας ραγδαίας εξελισσόμενης ασύμμετρης απειλής, αποτελεί και τον καθοριστικό παράγοντα για την νομιμοποίηση ή μη των στοχευμένων ανθρωποκτονιών ως μεθόδου διεξαγωγής τανσύγχρονων επιχειρήσεων. Το κατά πόσο οι τρομοκράτες θα αντιμετωπισθούν ως εγκληματίες ή ως μαχητές και κατ' επέκταση το κατά πόσο μια αντιτρομοκρατική επιχείρηση θα ενταχθεί στο πλαίσιο επιβολής της εσωτερικής έννομης τάξης ή σε αυτό μιας ένοπλης σύγκρουσης αποτελεί ζήτημα άμεσα σχετιζόμενο με τη νομιμότητα των στοχευμένων ανθρωποκτονιών. Το δικαίωμα της εκάστοτε κυβέρνησης να χρησιμοποιήσει θανατηφόρα βία εναντίον πολιτών της περιορίζεται σημαντικά τόσο από το εσωτερικό (ποινικό) δίκαιο όσο και από το Δίκαιο των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΔΑΔ), οι διατάξεις των οποίων αποσκοπούν στην προστασία του θεμελιώδους ατομικού δικαιώματος στη ζωή. Στην εσωτερική έννομη τάξη οι κατηγορούμενοι για εγκληματικές πράξεις πρέπει να συλληφθούν και να οδηγηθούν ενώπιον της Δικαιοσύνης, τα όργανα της οποίας και θα αποφασίσουν μέσα από μια δίκαιη δίκη την ενοχή τους ή μη. Τυχόν αφαίρεση της ζωής επιτρέπεται σε εξαιρετικές περιπτώσεις, όπως κατά την άσκηση του δικαιώματος αυτοάμυνας ή όταν τίθενται σε άμεσο κίνδυνο ζωές τρίτων. Σε οποιαδήποτε άλλη περίπτωση, μια τέτοια ενέργεια θα ήταν παράνομη προσλαμβάνοντας τον χαρακτήρα

κρατών και ατόμων αλλά και σε γνωσιοθεωρητικό επίπεδο προκαλώντας ρωγμές στο επιστημικό κύρος των θεσμικών κειμένων που σχετίζονται με τις διεθνείς σχέσεις, την εξωτερική πολιτική αλλά και το Διεθνές Δίκαιο¹⁸¹. Η φύση και ο τρόπος αντιμετώπισης της τρομοκρατίας ως ασύμμετρης απειλής, μη περιορισμένης γεωγραφικά, δύσκολα προσδιορισμένης και οριοθετημένης, καθώς οι πρωταγωνιστές των τρομοκρατικών επιθέσεων που δεν πληρούν τα κλασικά γνωρίσματα των μαχητών αλλά ούτε και τις προϋποθέσεις της ασυλίας των αμάχων ώθησαν τη διεθνή κοινότητα στη χρησιμοποίηση τρόπων πάταξης της τρομοκρατίας που αμφιταλαντεύονται στο όριο της νομιμότητας¹⁸² και προκαλούν πλείστα ηθικά ερωτήματα. Η διεθνής κοινότητα ως επί το πλείστον σήμερα δέχεται ότι μια τρομοκρατική επίθεση δύναται να αποτελέσει ένοπλη επίθεση υπό την έννοια του άρθρου 51 του Χάρτη ΗΕ, καθώς και ότι το κράτος-θύμα μπορεί υπό προϋποθέσεις να επικαλεσθεί το δικαίωμα άμυνας εναντίον μιας μη κρατικής ή τρομοκρατικής οργάνωσης.¹⁸³ Οι έχοντες διαφορετική άποψη, θεωρούν ότι η επίκληση επίσης του δικαιώματος της νόμιμης άμυνας, , προϋποθέτει ότι έχει προηγηθεί «επίθεση», με την αυστηρά νομική έννοια της 3314 (1974) απόφασης της ΓΣ. Για να μιλήσουμε όμως τόσο για

εξωδικαστικής εκτέλεσης (*extrajudicial execution*) ή πολιτικής δολοφονίας (*assassination*). Αντιθέτως, σε περίοδο πολέμου οι κυβερνήσεις νομιμοποιούνται να χρησιμοποιήσουν θανατηφόρα βία εναντίον των μαχητών του αντιπάλου, σεβόμενες βέβαια τις υποχρεώσεις και τους περιορισμούς που απορρέουν από το ΔΕΣ.

¹⁸¹ Μετά τα γεγονότα της 11ης Σεπτεμβρίου, οι θεωρητικές αναζητήσεις επικεντρώνονται στο κατά πόσον η αντιμετώπιση των σύγχρονων μορφών διεθνούς τρομοκρατίας δύναται να ενταχθεί στο πλέγμα των κανόνων του ΔΕΣ, με ορισμένους να υποστηρίζουν την επάρκεια του ισχύοντος θεσμικού πλαισίου, εφόσον οι ανωτέρω μορφές απειλών ενταχθούν στο πλαίσιο μιας ένοπλης σύγκρουσης. Κατά πόσο όμως οι ίδιες διατάξεις μπορούν να εφαρμοστούν και σε περιπτώσεις μεμονωμένων τρομοκρατικών δράσεων στη διάρκεια μη εμπόλεμων συρράξεων ή καταστάσεων με αμφισβητήσιμο νομικό χαρακτήρισμό.

¹⁸² Η χρήση των λεγόμενων «μη επανδρωμένων αεροσκαφών» (UAVs) για την εκτέλεση επιχειρήσεων στοχευμένων ανθρωποκτονιών, πρακτική που αναμφισβήτητα δημιουργεί επιπρόσθετα ζητήματα επί των οποίων η διεθνής κοινότητα καλείται να λάβει θέση. Η δυνατότητα των χειριστών τους να προβαίνουν σε αναγνώριση και προσβολή ενός στόχου βρισκόμενοι χιλιάδες χιλιόμετρα μακριά από το πεδίο της μάχης μπορεί να προσφέρει ένα τεράστιο στρατηγικό πλεονέκτημα, την ίδια στιγμή ωστόσο θέτει μεταξύ άλλων σημαντικά νομικά και ηθικά ζητήματα. Το ίδιο και οι μέθοδοι συλλογής πληροφοριών για τους πιθανούς στόχους, όπως η χρησιμοποίηση κατασκόπων ή συνεργατών από τους πολίτες της αντίπαλης πλευράς που προδίδουν υπό πίεση λόγω εκφοβισμού η και προσφοράς αγαθών. Πρακτική που προσιδιάζει σε αστυνομική επιχείρηση κατά εγκληματιών και υπονομεύει το δίκαιου του πολέμου. Gross, L. Michael, *Moral dilemmas of modern war*, [N.Y: Cambridge University Press, 2010] 110-114

¹⁸³ Ιδιαίτερη σημασία για την μέχρι σήμερα κρατική πρακτική αποτελούν τα Ψηφίσματα 1368 και 1373 του ΣΑ που υιοθετήθηκαν στον απόλοχο των τρομοκρατικών επιθέσεων της 11ης Σεπτεμβρίου. Ειδικότερα και μετά από μια σύντομη συνεδρίαση το ΣΑ ομόφωνα υιοθέτησε το Ψήφισμα 1368, με το οποίο «απερίφραστα καταδίκασε τις φοβερές τρομοκρατικές επιθέσεις» και θεώρησε «τέτοιες ενέργειες, όπως και κάθε άλλη πράξη διεθνούς τρομοκρατίας, απειλή κατά της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας». Αξίζει να αναφέρουμε ότι, μολονότι δεν έγινε μνεία στο υποκείμενο των επιθέσεων, στην εισαγωγή του Ψηφίσματος αναγνωρίστηκε «το φυσικό δικαίωμα ατομικής ή συλλογικής άμυνας σύμφωνα με τις προβλέψεις του Χάρτη». Η ίδια αναφορά στο δικαίωμα άμυνας περιλήφθηκε και στο Ψήφισμα 1373, όπου και αναλύθηκε μια σειρά υποχρεώσεων και συστάσεων προς τα Κράτη, προκειμένου να αντιμετωπισθεί το φαινόμενο της διεθνούς τρομοκρατίας. Η υιοθέτηση των ανωτέρω Ψηφισμάτων σε συνδυασμό με την έναρξη της Επιχείρησης “Enduring Freedom” τον Οκτώβριο του 2001 από τις ΗΠΑ και το ΗΒ κατά του καθεστώτος των Taliban και της AQ στο Αφγανιστάν, αναζωπύρωσε τη συζήτηση μεταξύ των μελετητών του ΔΔ αναφορικά με τις πιθανές επιδράσεις στη *ratione personae* διάσταση του άρθρου 51. Βλ. σχετικά UN SC Res. 1368 (2001) of 12 September 2001 & UN SC Res. 1373 (2001) of 28 September 2001.

επίθεση όσο και για άμυνα πρέπει και τα δύο εμπλεκόμενα μέρη να είναι κράτη. Η παραβίαση του *jus cogens* κανόνα της απαγόρευσης χρήσης βίας μπορεί επίσης μόνο από κράτος να προέρχεται ή τουλάχιστον να αποδίδεται σε κράτος, όταν αυτό καθοδηγεί και υποστηρίζει μια μη κρατική ομάδα¹⁸⁴. Μια τρομοκρατική οργάνωση λοιπόν που δρα αυτόνομα, χωρίς να ελέγχεται από κάποιο κράτος, δεν νοείται ότι παραβιάζει το *jus ad bellum* και τον ΧαρτΗΕ, ούτε ότι ενεργοποιεί το δικαίωμα νόμιμης άμυνας του κράτους – στόχου, ακριβώς για τον λόγο ότι δεν είναι κράτος, δεν συντίθεται από κρατικά όργανα, δεν καθοδηγείται από αυτά. Αντίστοιχα, σε ένα κράτος που ανέχεται μόνο στο έδαφός του μια τρομοκρατική ομάδα, που της προσφέρει «καταφύγιο», δεν μπορεί να αποδοθεί ευθύνη για χρήση βίας, παρά μόνο για παράλειψη της υποχρέωσής του να αποτρέψει την παράνομη δράση, για την παραλείπουσα «δέουσα επιμέλεια» δηλαδή και μόνο, όχι και για το έγκλημα¹⁸⁵.

Ένα από τα σημαντικότερα ζητήματα, εφόσον έχουμε αποδεχθεί την ιδιότητα του μαχίμου στο πρόσωπο του τρομοκράτη, οποίος είναι κατά πρώτον μαχητής και ενίοτε κατά δεύτερον εγκληματίας πολέμου είναι η διάκρισή του από το σύνολο των αμάχων καθώς δε φοράει στολή. Ο Waltzer ασχολήθηκε με αυτή τη δυσδιάκριση αναφερόμενος στον πόλεμο κατά των ανταρτών¹⁸⁶. Το σημαντικότερο όμως είναι ότι αναφέρεται στην μετά-πολεμική κατάσταση μιας χώρας δικαιολογώντας δυο εν τοις πράγμασι αντιμαχόμενες πλευρές και καταστάσεις: το δικαίωμα των ηττημένων, των κατεχόμενων δυνάμεων για αντίσταση, και της νικήτριας κατοχικής δύναμης για κατάπαυση των αντιδράσεων και τιμωρία των αυτουργών τους. « Η συνηθής καθημερινή ζωή είναι επίσης μια αξία. Είναι αυτό που επιζητά διακαώς η πλειονότητα

¹⁸⁴ Για τα μέρη της επίθεσης και το δικαίωμα νόμιμης άμυνας, βλ. α.1 Ψήφισμα της ΓΣ 3314 (1974), α.51 ΧαρτΗΕ, *Construction of a Wall (Advisory Opinion)*, ICJ Rep., 2004, παρ. 139. Για τη μη χρήση βίας, βλ. α.2 παρ.4 ΧαρτΗΕ, ψηφίσματα της ΓΣ (2131/1965, 2625/1970), αποφάσεις του ΔΔ (*Corfu Channel, Nicaragua*). Για τον σύνδεσμο κράτους και μη κρατικής ένοπλης ομάδας και το κριτήριο του «αποτελεσματικού ελέγχου», βλ. *Nicaragua (Merits)*, ICJ Rep., 1986, παρ. 109-115.

¹⁸⁵ *Application Of The Convention On The Prevention and Punishment Of The Crime Of Genocide (Advisory Opinion)*, ICJ Rep., 2007, παρ. 430: «the obligation of States parties is rather to employ all means reasonably available to them, so as to prevent genocide so far as possible. A State does not incur responsibility simply because the desired result is not achieved; responsibility is however incurred if the State manifestly failed to take all measures to prevent genocide which were within its power, and which might have contributed to preventing the genocide. In this area the notion of “due diligence”, which calls for an assessment in concreto, is of critical importance».

¹⁸⁶ Η διάταξη του άρθρου 44, ΠΠ Γ' 77 σε συνδυασμό με το άρθρο 1(4) ΠΠ Γ' 77 επεκτείνει το καθεστώς του μαχητή και στους *guerillos* (αγωνιστές της ελευθερίας), αναγνωρίζοντας τη «λόγω των συνθηκών» δυσκολία τους να ξεχωρίσουν τους εαυτούς τους από τους αμάχους. Η εν λόγω κατηγορία προσώπων -παρόλο που δεν φέρουν στολή ή διακριτικό σήμα- μπορούν να αποκτήσουν το καθεστώς του μαχητή σε μια διεθνή ένοπλη σύγκρουση αρκεί να «συμμορφώνονται προς τους νόμους και τα έθιμα του πολέμου και να φέρουν απροκάλυπτα τα όπλα τους, (α) κατά τη διάρκεια καθεμιάς στρατιωτικής εμπλοκής, και (β) καθ' όλη τη διάρκεια του χρόνου που είναι ορατοί στον αντίπαλο, ενώ έχουν εμπλακεί σε στρατιωτική ανάπτυξη προπαρασκευαστική της εξαπόλυσης επίθεσης στην οποία πρόκειται να συμμετάσχουν» .

των πολιτών μιας ηττημένης χώρας. Οι ήρωες της αντίστασης τη θέτουν σε κίνδυνο και οφείλουμε να σταθμίσουμε τους κινδύνους που επιβάλλουν στους άλλους, ώστε να κατανοήσουμε τους κινδύνους που αποδέχονται κι οι ίδιοι.¹⁸⁷» Αν οι αρχές κατοχής δεν τηρούν τις υποχρεώσεις τους χάνουν τα δικαιώματά τους και όταν ο ανταρτοπόλεμος φτάσει σε τέτοιο σημείο έντασης και κρισιμότητας, ξαναρχίζει ο πόλεμος. Και έτσι αντάρτες πρέπει να αντιμετωπίζονται ως μαχητές και όταν κρατούνται ως αιχμάλωτοι πολέμου, αρκεί να σέβονται τις συμβάσεις του πολέμου.

Αυτοί όμως συχνά φέρουν πολιτική αμφίεση, οπότε η διάκρισή τους είναι αδύνατη¹⁸⁸, κι άλλοτε επιτίθενται οι ίδιοι στους πολίτες, ενώ άλλες φορές σκοπίμως κινούνται, δρουν και μάχονται ανάμεσα στους αμάχους προκειμένου να μεταθέσουν τους προβληματισμούς για το δίκαιο μιας επίθεσης στους αντιπάλους τους. Ο πόλεμος με τους επαναστάτες είναι ένας πόλεμος, κατά τη διεξαγωγή του οποίου δύσκολα μπορεί να επιτευχθεί η διάκριση εμπολέμων και πολιτών διότι αυτό αποτελεί μέρος της τακτικής των επαναστατών. Οι αντίπαλοί τους λοιπόν, ίσως είναι αναγκασμένοι να προξενήσουν και απώλειες ζωών αθώων· έτσι, τελικά, το βάρος της ευθύνης μετατοπίζεται στους νόμιμους μαχητές, παρόλο που οι επαναστάτες είναι εκείνοι που δεν σέβονται το δικαίωμα της προστασίας των πολιτών, ενώ παράλληλα, κατά παράδοξο τρόπο, προσπαθούν να έχουν τη στήριξή τους.

Ο Waltzer σημειώνει πως το ηθικό ζήτημα κλειδί δεν έχει να κάνει απλώς με τη διακριτή ενδυμασία ή όπλα αλλά με το λόγο της χρήσης πολιτικής ενδυμασίας ως τεχνάσματος και μεταμφίεσης. Και όπως και οι κατάσκοποι τίθενται εκτός προστασίας των συμβάσεων του πολέμου για τους μαχητές, το ίδιο πρέπει να ισχύσει και γι' αυτούς¹⁸⁹. Οι δολοφόνοι δεν μπορούν να αξιώσουν την προστασία που προσφέρουν οι κανόνες του πολέμου. Ο Waltzer ονομάζει δολοφόνους όλους τους μάχιμους που μετέρχονται δόλια μέσα και ύπουλες μεθόδους πολέμου, όπως η επίθεση αφότου σηκώσω λευκή σημαία, η θανάτωση αυτών που παραδίδονται κτλ. Η μη συμμόρφωση με τους κανόνες και τα πολεμικά ήθη, δύναται να οδηγήσει στην αλληλοεξόντωση

¹⁸⁷ Michael Waltzer, Δίκαιοι και άδικοι πόλεμοι, οπ.π 283

¹⁸⁸ «Οι αντάρτες όμως δεν πολεμούν κατ'αυτόν τον τρόπο. Ο αγώνας τους υπονομεύει όχι μόνο την κατοχή ή την κυβέρνησή τους, αλλά και την ίδια τη σύμβαση του πολέμου. Με το να φορούν αγροτικά ρούχα και να κρύβονται ανάμεσα στους πολίτες, αμφισβητούν τη θεμελιώδη αρχή των κανόνων του πολέμου».Οπ.π 284

¹⁸⁹ Συναφώς, οι ΗΠΑ και το Ισραήλ επιχειρήσαν να εισαγάγουν μία τρίτη κατηγορία προσώπων, τους αποκαλούμενους «παράνομους μαχητές» (*unlawful combatants*) ή αλλιώς «μη προνομιούχους μαχητές» (*unprivileged combatants*), οι οποίοι με δεδομένο ότι δεν πληρούν τις προϋποθέσεις που θέτει το άρθρο 4 (Α.2) της ΣΓ ΙΙΙ' 49 για τα μέλη παραστρατιωτικών ή εθελοντικών σωμάτων που δεν ανήκουν στις ΕΔ (ιεραρχική δομή διοίκησης, διακριτά σήματα, φανερά όπλα, σεβασμός των κανόνων τους. Κοινός παρονομαστής όλων η προσπάθεια της αμερικανικής πολιτικής, αλλά και μερίδας θεωρητικών να παρακάμψουν το Διεθνές Δίκαιο, θεωρώντας ότι δεν ανταποκρίνεται σε αυτό το νέο φαινόμενο διεθνικών τρομοκρατικών δικτύων και να αποστερήσουν ένα μεγάλο αριθμό ατόμων από το δικαίωμα επίκλησης του καθεστώτος του αιχμαλώτου πολέμου.

των αντιπάλων, στην κατακρεούργηση κάθε προσδοκίας για μια βιώσιμη ειρήνευση, καθώς δε θα υπάρχει το βάθρο της αμοιβαίας εμπιστοσύνης μεταξύ των δύο πλευρών ώστε να προχωρήσουν σε διακανονισμό¹⁹⁰.

Στην περίπτωση που οι πολίτες χωρίς εξαναγκασμό συναινούν μαζί τους και τους βοηθούν, μπορεί να υποστηριχτεί ότι οι επαναστάτες πρέπει να έχουν τα νόμιμα δικαιώματα των στρατιωτών, (τα πολεμικά δικαιώματα που έχει ο λαός όταν εξεγείρεται μαζικά μεταβιβάζονται στους άτακτους πολεμιστές οικειοθελώς) ενώ εάν οι πολίτες στο σύνολό τους αντιδρούν, οι επαναστάτες δεν διαφέρουν από μία ομάδα ληστών ή εγκληματιών και δεν τους αναγνωρίζονται δικαιώματα. Το παραπάνω επιχείρημα διασαφηνίζει τα δικαιώματα των επαναστατών, ποια είναι όμως η προστασία των δικαιωμάτων των πολιτών στην περίπτωση που οι τελευταίοι δεν μπορούν να διαχωριστούν από τους επαναστάτες; Πώς είναι δυνατό να μειωθούν οι παράπλευρες απώλειες;

Εάν επρόκειτο για συμβατικό πόλεμο, η προσπάθεια να απομακρυνθούν οι πολίτες από το πεδίο της μάχης θα κρινόταν απαραίτητη από το διεθνές δίκαιο, στην περίπτωση που ήταν εφικτή. Οι πολίτες που θα αρνούνταν να αποχωρίσουν θα γίνονταν στόχοι εξομοιούμενοι με τους αντίπαλους στρατιώτες. Η περίπτωση του ανταρτοπόλεμου όμως είναι διαφορετική, καθώς οι εχθροπραξίες σημειώνονται σε μια κατά πολύ ευρύτερη περιοχή από τα κατά τόπους χωριά και πόλεις, οπότε η όποια προσπάθεια μεταγωγής των πολιτών σε άλλες περιοχές καθίσταται μάταιη, εφόσον τελικώς η μετανάστευση αποτελεί ανεπαρκές μέτρο, καθώς ακόμα και οι νέες περιοχές αποτελούν δυνάμει πεδία μελλοντικών μαχών. Λόγω των παραπάνω δυσχερειών πολλές φορές εμφανίζονται στο προσκήνιο η αρχή της αναλογικότητας ή της στρατιωτικής αναγκαιότητας και ο νόμος του διπλού αποτελέσματος προκειμένου να δικαιολογηθούν οι απώλειες σε ζωές αμάχων. Πάντως, η προσβολή στόχων αδιακρίτως δεν είναι ηθικώς επιτρεπτή, ακόμα και στην περίπτωση που οι πολίτες προσφέρουν πολιτική στήριξη στους επαναστάτες, χωρίς όμως να παίρνουν μέρος στις εχθροπραξίες.

Σε περιπτώσεις που οι αντάρτες «κερδίζουν το μυαλό και την καρδιά» της πλειοψηφίας των πολιτών, ο πόλεμος γίνεται πόλεμος του λαού, τότε ο πόλεμος δεν μπορεί και δεν πρέπει να οδηγήσει σε νίκη. Είναι η μοναδική περίπτωση για τον Waltzer που οι κανόνες του *ius ad bellum* & *ius in bello* συνάδουν, διότι πλέον θα πρόκειται για ένα πόλεμο εναντίον πολιτών, όπου οι αντάρτες έγιναν νόμιμοι κυβερνήτες της χώρας. Σε διαφορετική περίπτωση, θα μιλάμε για πόλεμο

¹⁹⁰ Gross, L. Michael "Assasination and targeted killing: law enforcement , execution or self defence? Journal of applied philosophy 23, no 3(2006): 323-335

Ονομαστικές λίστες θανάτου και ηθική ευθύνη

Οι ονομαστικές ανθρωποκτονίες βρίσκονται στον αντίποδα των «έξυπνων κυρώσεων» που ξεκινούν ως ειδική κατηγορία κυρώσεων των ΗΕ, λαμβανομένων από το ΣΑ υπό το Κεφάλαιο VII του ΧαρτΗΕ (οπότε και εξαναγκαστές), με στόχο συγκεκριμένα φυσικά ή νομικά πρόσωπα, ανεξαρτήτως συνδέσμου τους με κράτος ή κυβέρνηση, με άμεσο σκοπό, την τιμωρία των προσώπων λόγω της συμπεριφοράς τους, και έμμεσο σκοπό την αποκατάσταση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας¹⁹². Λειτουργούν προληπτικά και λειτουργούν ως μοχλός πίεσης και εξαναγκασμού προς συμμόρφωση για τα πρόσωπα στα οποία απευθύνονται. Η λογική τους ταιριάζει λοιπόν με όλη την ευρωπαϊκή αντι-τρομοκρατική στρατηγική¹⁹³, που βασίζεται κυρίως στην πρόληψη και στην επιβολή του νόμου, προσλαμβάνοντας έτσι την τρομοκρατία ως έγκλημα που διαπράττεται από άτομα και όχι κράτη. Πλήττοντας έτσι το άτομο και όχι την χώρα, οι «στοχευμένες», για αυτό και «έξυπνες», κυρώσεις πλήττουν την «πηγή» της εγκληματικής συμπεριφοράς, χωρίς ζημιώδεις επιπτώσεις για το κράτος και τον πληθυσμό του συνολικά.

Οι κανονισμοί του Κώδικα Lieber, προπάτορες των Συμβάσεων της Γενεύης και Χάγης,, αποσκοπούσαν στο να μην καταστούν οι στρατιώτες (ακόμα και εκείνοι της αντίπαλης πλευράς κατά τον αμερικάνικο εμφύλιο πόλεμο) εγκληματίες (*outlaws*). Η ονομαστική καταγραφή των στρατιωτών γινόταν μόνο σε περίπτωση που διέπρατταν εγκληματικές πράξεις. Στο πλαίσιο αυτό στον πόλεμο δεν θανατώνεται κανείς ως άτομο (όπως για παράδειγμα στην περίπτωση της θανατικής ποινής θανατώνεται ένα συγκεκριμένο άτομο εξαιτίας μιας συγκεκριμένης συμπεριφοράς), αλλά λόγω της ιδιότητάς του, της υπαγωγής του στην τάξη των μαχητών και η οποία δηλώνεται με τη στολή. Κατά το άρθρο 4 της ΣΓΠΙ, στην έννοια του μαχητή¹⁹⁴

¹⁹¹ Michael Waltzer, Δίκαιοι και άδικοι πόλεμοι, οπ.π 306

¹⁹² Gargantini, G.: «European cooperation in counter-terrorism and the case of individual sanctions» (*Perspectives on Federalism*, τ. 3(3), σελ. 155-179, 2011), σελ. 161.

¹⁹³ Κυριότερη αποτύπωσή της αποτελεί η «European Union Counter-Terrorism Strategy» που υιοθέτησε το Συμβούλιο το 2005, και η οποία στηρίζεται σε 4 πυλώνες: πρόληψη, προστασία, καταδίωξη, αντίδραση. Στοιχεία διαθέσιμα στο http://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/fight_against_terrorism/133275_en.htm

¹⁹⁴ Η έννοια του μαχητή κωδικοποιήθηκε περαιτέρω με το ΠΠ Γ' 77, με το οποίο ενοποιήθηκαν όλες οι παραπάνω κατηγορίες χωρίς διάκριση σε τακτικές δυνάμεις ή ατάκτους, αλλά με αναφορά μόνο σε «μέλη Ενόπλων Δυνάμεων που τίθενται υπό οργανωμένη διοίκηση και έχουν έμβλημα και τα όπλα φανερά». Είναι χαρακτηριστική η διαφοροποίηση που εισάγεται με το άρθρο 43, καθώς η «υποχρέωση διεξαγωγής των επιχειρήσεων σύμφωνα με τους κανόνες και τα έθιμα του πολέμου» αντικαταστάθηκε με το απλοϊκό καθήκον των μελών των ενόπλων δυνάμεων «να υπόκεινται σε ένα εσωτερικό πειθαρχικό σύστημα που να επιβάλλει συμμόρφωση προς τους κανόνες του ΔΔ που ισχύουν στις ένοπλες συρράξεις». Με τη διάταξη αυτή αποδυναμώνονται τα κριτήρια προσδιορισμού των ενόπλων δυνάμεων, όπως αυτά υπήρχαν στις ΣΓ και διευρύνονται οι ομάδες που μπορούν να αποκτήσουν το καθεστώς του μαχητή. Ο μαχητής αφενός έχει το δικαίωμα να συμμετέχει στην ένοπλη σύρραξη και να αποτελεί νόμιμο στόχο του αντιπάλου, αφετέρου απολαμβάνει μια σειρά δικαιωμάτων που του εξασφαλίζει το ΔΕΣ, όταν πέσει στα χέρια του αντίπαλου εμπόλεμου μέρους, εφόσον ανταποκρίνεται στις προϋποθέσεις αναγνώρισής του.

περιλαμβάνονται (1) τα μέλη των τακτικών ενόπλων δυνάμεων των εν συρράξει μελών, όπως επίσης και τα μέλη της εθνοφυλακής και των εθελοντικών σωμάτων που αποτελούν τμήμα αυτών των ενόπλων δυνάμεων, (2) μέλη άλλων εθνοφρουρών και εθελοντικών σωμάτων, περιλαμβανομένων και των ομάδων οργανωμένης αντίστασης, που ανήκουν στα εν συρράξει μέλη και δρουν εντός ή εκτός εδάφους, έστω και αν το έδαφος βρίσκεται υπό κατοχή, (3) καθώς και τα μέλη τακτικών ενόπλων δυνάμεων, που εξαρτώνται από την κυβέρνηση ή αρχή μη αναγνωρισμένη από την Κρατούσα Δύναμη, αρκεί να συμμορφώνονται προς τις ακόλουθες προϋποθέσεις: (α) να έχουν επικεφαλής, υπεύθυνο για τις πράξεις των υφισταμένων, (β) να έχουν διακριτικό σήμα μόνιμο και αναγνωρίσιμο από απόσταση, (γ) να οπλοφορούν φανερά και (δ) να συμμορφώνουν τις επιχειρήσεις τους με τους νόμους και τα έθιμα του πολέμου .

Οι Συμβάσεις της Γενεύης(ΣΓ) και τα Πρόσθετα Πρωτόκολλα(ΠΠ) αυτών δεν δικαιολογούν την ονομαστική καταγραφή ατόμων που υπόκεινται σε στοχευμένες ανθρωποκτονίες. Επιπλέον δύναμι αυτών, θεωρείται πως όταν ο άμαχος συμμετέχει άμεσα στις εχθροπραξίες χάνει την ασυλία του και ξανακερδίζει την προστασία κατά της απειλής επιθέσεων όταν βγει εκτός μάχης, όταν δεν διαδραματίζει το ρόλο του μαχητή. Γίνεται λόγος για το «φαινόμενο της περιστρεφόμενης πόρτας» για να χαρακτηριστεί απλώς η εξωτερική αλλαγή του ρόλου. Οι μαχητές αντίθετα, ακόμη και όταν δεν πολεμούν, θεωρείται ότι ο ρόλος τους παραμένει ενεργός και δύναται να αποτελέσουν αντικείμενο επίθεσης, ως στρατιωτικός στόχος. Τι γίνεται όμως σε περίπτωση των τρομοκρατών που δε φορούν στολή¹⁹⁵; Σε ποιο καθεστώς θα υπαχθούν; Και πως θα επιτευχθεί ο διαχωρισμός τους; ο Michael Gross εισηγείται επ αυτού, την «ονοματοδοσία» η οποία σε αντίθεση με τον κώδικα Lieber , δεν υπονοεί ενοχή ή κάποια ειδική ευθύνη. Αντίθετα θα

¹⁹⁵ Σχετική είναι η οδηγία του ΔΕΕΣ του 2009 ως προς τον προσδιορισμό του μέλους των οργανωμένων ενόπλων ομάδων. Η Οδηγία αναφέρεται αποκλειστικά στο ένοπλο ή στρατιωτικό σκέλος των μη κρατικών οργανώσεων, δηλαδή στις ένοπλες δυνάμεις τους με τη λειτουργική έννοια. Τα μέλη αυτών, επομένως, κατ' αναλογία με τις ΕΔ ενός κράτους, μπορούν να στοχοποιηθούν, καθώς ο ρόλος τους είναι η διεξαγωγή εχθροπραξιών. Στην πραγματικότητα η Οδηγία συμμετοχή σε μια ένοπλη οργανωμένη ομάδα μόνο στα μέλη που έχουν «συνεχή μαχητική δράση», σε αντίθεση με όσους, όπως για παράδειγμα οι έφεδροι, έχουν μαχητική δράση, η οποία είναι «αυθόρμητη, σποραδική ή προσωρινή» ή «ασκούν αποκλειστικά πολιτικές, διοικητικές ή άλλες μη μαχητικές δραστηριότητες». Κατά συνέπεια τα άτομα των οποίων η διαρκής δράση περιλαμβάνει την προετοιμασία, την εκτέλεση ή την διοίκηση πράξεων ή ενεργειών που συνιστούν άμεση συμμετοχή στις εχθροπραξίες θεωρούνται ότι έχουν συνεχή μαχητική δραστηριότητα και μπορούν νόμιμα να στοχοποιηθούν, χωρίς να λαμβάνεται υπόψη η τρέχουσα ή μελλοντική τους δράση. Αντιστοίχως ο ιδιώτης που στρατολογείται, εκπαιδεύεται και εξοπλίζεται από μία τέτοια ομάδα με σκοπό τη συνεχή και άμεση συμμετοχή στις εχθροπραξίες για λογαριασμό της πρώτης θεωρείται ότι έχει συνεχή μαχητική δραστηριότητα, ακόμη και πριν προβεί σε εχθρική πράξη. Η Οδηγία λοιπόν, ενώ αρχικά αναγνωρίζει την ύπαρξη ενός καθεστώτος συνεχούς μαχητικής δράσης λόγω συμμετοχής σε μια ένοπλη ομάδα, στη συνέχεια χρησιμοποιεί την έννοια της άμεσης συμμετοχής στις εχθροπραξίες ως κριτήριο της συμμετοχής στην ένοπλη ομάδα. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι «ιδιώτες που συνεχώς συνοδεύουν ή υποστηρίζουν μια οργανωμένη ένοπλη ομάδα, αλλά των οποίων η δράση δεν συνιστά άμεση συμμετοχή στις εχθροπραξίες, δεν αποτελούν μέλη αυτής της ομάδας υπό την έννοια αυτή» N. Melzer, “Interpretive Guidance on the Notion of Direct Participation in Hostilities under International Humanitarian Law”, (ICRC Guidance), International Committee of Red Cross, (2009).

υποδεικνύει το δεσμό με κάποια στρατιωτική οργάνωση ή Αρχή. Ο Gross ερμηνεύει την στοχευμένη θανάτωση δυνάμει των ονομαστικών λιστών ως «an adaptation of the war convention that permits soldiers to kill one another in the absence of uniforms»¹⁹⁶. Προσδιορίζοντας κάποιον ως αντικείμενο στοχευμένης θανάτωσης είναι σαν να του φοράμε συμβολικά στολή.

Η λογική της ονομαστικής ανθρωποκτονίας μπορεί να υπαχθεί και στο πλαίσιο της ηθικής ευθύνης του Jeff McMahan. Κάποιοι μαχητές υπέχουν ευθύνη που εγγίζει την εγκληματική ενοχή. Η αρχή της αναλογικότητας, όπως περιγράψαμε αναλυτικά σε προηγούμενα κεφάλαια, για τον McMahan εμπεριέχει και το βαθμό ευθύνης του αντικειμένου της επίθεσης. Το αρμόζον της έντασης της επίθεσης πρέπει να προσιδιάζει και στην ενοχή του αυτουργού μιας τρομοκρατικής επίθεσης. Αγωνιστές απελευθερωτικών πολέμων, καθώς και τρομοκράτες μη υπόλογοι σε καταλογισμό, κάτω από πίεση και έντονη πλύση εγκεφάλου υπέχουν ελαφρυντικά και δικαιολογίες που μετριάζουν την ενοχή ή την ευθύνη. Στις σημερινές συνθήκες όμως, το τεκμήριο της ηθικής ενοχής ή αθωότητας, το εναποθέτουμε σε αγκύλες, σε κατάσταση αναμονής γιατί πιθανότατα θα επιφέρει ακόμη μεγαλύτερες προστριβές και νομικά νεφελώματα στο δαιδαλώδες εννοιολογικό προσδιορισμό της τρομοκρατίας.¹⁹⁷ Στο πλαίσιο αυτό κριτήριο αποτελεί η πραγματική απειλή που απορρέει από τα εκάστοτε άτομα, και ως εκ τούτου έχει τελολογικό χαρακτήρα .

Πέρα από την ηθική ευθύνη, αναλογιζόμενοι την χειροπιαστή απειλή των τρομοκρατών για ένα ολόκληρο έθνος, θα μπορούσε η πρακτική των ονομαστικών ανθρωποκτονιών να είναι νόμιμη αν υπόκειται στις αρχές της αναγκαιότητας, της διάκρισης και της αναλογικότητας; Ωστόσο ο ίδιος ο Gross απαριθμεί σημαντικές τελολογικές αντιρρήσεις¹⁹⁸. Ο κίνδυνος σφαλμάτων φορώντας συμβολικά σε κάποιον τη στολή δεν είναι μικρός. Για την αποφυγή σφαλμάτων απαιτείται επιτακτική εξακρίβωση εκ μέρους των μυστικών υπηρεσιών. Απαιτείται έτσι η βοήθεια τοπικών συνεργατών, απλών πολιτών που ανταποκρίνονται στην συνέργεια, στην προδοσία λόγω απειλών, εξαναγκασμού, ή προσδοκίας υπολειπόντων αγαθών, πράγμα πάλι που δηλητηριάζει την ατμόσφαιρα στην αντίστοιχη κοινωνία (social malady). Εντέλει και κατά τη χρήση μη επανδρωμένων εναέριων οχημάτων προκύπτουν παράπλευρες απώλειες. Από τις 29 Σεπτεμβρίου

¹⁹⁶ Michael L., Gross, *Moral dilemmas of modern war*, [N.Y: Cambridge University Press, 2010]107

¹⁹⁷ Michael L., Gross “Assasination and targeted killing: law enforcement , execution or self defence? *Journal of applied philosophy* 23, no 3(2006)332

¹⁹⁸ Όσον αφορά την όφελος της πρακτικής εν γένει, ο Gross το αξιολογεί για το Ισραήλ μάλλον με επιφύλαξη αντιθέτως η εν λόγω πρακτική φαίνεται να έχει βελτιώσει την κατάσταση ασφαλείας στο Ιράκ.

2000 μέχρι και 15 Ιανουαρίου 2006 τα Ισραηλινά στρατεύματα πραγματοποίησαν 204 ονομαστικές ανθρωποκτονίες ενώ σκοτώθηκαν ως παράπλευρες απώλειες 115 πολίτες. Πρόκειται για αριθμό που μάλλον δεν προσεγγίζει την αρχή της αναλογικότητας. Αλλά ούτε και αποτελεσματικές ήταν οι επιθέσεις καθώς λόγω αυτών, αυξανόταν οι επιθέσεις ανθρωποκτονίας.¹⁹⁹ Πέραν αυτού τραυματίζεται κατά περίπτωση και η αυτονομία μιας χώρας.

Στην Ειδική του Έκθεση ο *Philip Alston* κατέληξε σε ένα σύνολο συμπερασμάτων, ορισμένα εκ των οποίων έχουν επικριτικό χαρακτήρα αναφορικά με τη χρήση των *drones* για διενέργεια στοχευμένων ανθρωποκτονιών. Αφού θεωρεί ότι η ειδική τους χρήση στο πλαίσιο μιας ένοπλης σύρραξης δεν αντίκειται στο ΔΕΣ, εκφράζει την ανησυχία του για μια πιθανή διασταλτική ερμηνεία των κανόνων του ΔΕΣ, σχετικά με το ποιος δύναται να σκοτωθεί και υπό ποιες συνθήκες, από πλευράς των υπευθύνων για τη λήψη αποφάσεων, πολιτικών ή στρατιωτικών, η ζωή των οποίων δεν διατρέχει κανένα κίνδυνο λόγω της μεγάλης απόστασης που τους χωρίζει από το θέατρο των επιχειρήσεων²⁰⁰. Επίσης θέτει το ζήτημα της αξιοπιστίας των πληροφοριών που δίδονται στους χειριστές των *drones*, καθώς η πρακτική αποδεικνύει ότι σε πολλές περιπτώσεις υπάρχει έλλειψη ενημέρωσης για τις τοπικές πρακτικές ή αδυναμία στη σωστή αξιολόγηση μιας πληροφορίας, με αποτέλεσμα να δημιουργείται μια λανθασμένη εκτίμηση της πραγματικότητας, που σε πολλές περιπτώσεις στοιχίζει τη ζωή αθώων πολιτών²⁰¹. Το γεγονός ότι τα όπλα αυτά παρέχουν αυξημένες δυνατότητες επιτήρησης και μεγαλύτερη ακρίβεια στα χτυπήματά τους δεν σημαίνει ότι δεν προκύπτουν παράπλευρες απώλειες, αφού η δυνατότητα λήψης προληπτικών μέτρων δεν βρίσκει εφαρμογή σε όλες τις περιπτώσεις²⁰². Τέλος, η δυνατότητα που δίδεται στους χειριστές των *drones* να ενεργούν σε μεγάλη απόσταση από το πεδίο της μάχης θέτει σοβαρά ερωτήματα ως προς την εφαρμογή της αρχής του ανθρωπισμού, καθώς ο πόλεμος μέσω μιας οθόνης προσιδιάζει περισσότερο σε ένα *video game*, με όλες τις συνέπειες που αυτό μπορεί να συνεπάγεται²⁰³.

Με την καθιέρωση των ονομαστικών ανθρωποκτονιών, η αξία της στολής κατά τη διάρκεια του πολέμου σταδιακά θα χάσει τη σημασία και το ρόλο της. Θα ήταν καλύτερο να περιοριστεί ως

¹⁹⁹ Michael L., Gross "Assasination and targeted killing: law enforcement, execution or self defence? Journal of applied philosophy 23, no 3(2006)333

²⁰⁰ *Philip Alston*, «Report of the Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions», 28 May 2010, A, Human Rights Council (HRC), 14/24/Add. 6, παρ 79,80

²⁰¹ *Philip Alston*,, οπ.π 83

²⁰² *Philip Alston*,, οπ.π 82

²⁰³ *Philip Alston*,, οπ.π 84

εξαιρετική διαδικασία σε καταστάσεις εκτάκτου ανάγκης ή ασύμμετρων απειλών που δεν είναι εφικτό να αντιμετωπιστούν αλλιώς. Και αυτό με την προϋπόθεση της ηθικής ακεραιότητας των αντιμαχόμενων πλευρών που δεν αλλοιώνουν και διαστρεβλώνουν καταστάσεις ώστε να ενοχοποιήσουν τους αντιπάλους τους. Τα κριτήρια²⁰⁴ βάσει των οποίων μπορεί κάποιος να στοχοποιηθεί και να εκτελεσθεί, η ύπαρξη ουσιαστικών διαδικαστικών εγγυήσεων ως προς τη νομιμότητα και ακρίβεια των εν λόγω ανθρωποκτονιών, καθώς και η θεσμοθέτηση των απαραίτητων μηχανισμών λογοδοσίας σε περίπτωση παραβιάσεων αποτελούν τα ελάχιστα εχέγγυα ακριβοδίκαιης διάθεσης προσέγγισης στο θέμα των στοχευμένων ανθρωποκτονιών.

Σε διαφορετική περίπτωση, το παραδοσιακό δίκαιο του πολέμου και η ηθική του θα υποστούν ανεπανόρθωτα ρήγματα που ίσως οδηγήσουν στην κατάρρευση του με τις ολέθριες για την ανθρωπότητα συνέπειες. Αναλογιστείτε την υιοθέτησή του ως μέθοδο πολέμου υπό τη σκέπη του ΔΕΣ από τους τρομοκράτες, ή από τα θύματα των κρατικών ενεργειών που μετέρχονται τρομοκρατικά μέσα κατά των κρατικών στρατιωτικών οργάνων, π.χ τους πιλότους βομβαρδιστικών που η απειλή και η βλάβη για τους αμάχους κατά το βομβαρδισμό θα μπορούσαν αν συγκριθούν με τα αποτελέσματα τρομοκρατικών επιθέσεων. Αν δηλαδή η εξαίρεση των ονομαστικών ανθρωποκτονιών, ως παρέκκλιση του κανόνα γινόταν τελικά ο κανόνας για όλες τις αντιμαχόμενες πλευρές. Ίσως τότε ταρακουνιόταν η Διεθνής κοινότητα και «αναγίνωσκε» διαφορετικά το ανθρωπιστικό συμβατικό Δίκαιο, αλλά θα ήταν μάλλον αργά «για να ξαναμπει το τζίνι στο μαγικό λυχνάρι²⁰⁵».

²⁰⁴ Συνοπτικά και με βάση τα κριτήρια που έθεσε το Ανώτατο Δικαστήριο του Ισραήλ ως πρώτο που ασχολήθηκε με αυτό το ζήτημα στην ομώνυμη απόφαση του (*Targeted Killing case*, Public Committee against Torture et al. v. The Government of Israel et. al., Israel High Court of Justice (HCJ) 769/02, Judgment of 14 Dec. 2006 (PCATI) , μια επιχείρηση στοχευμένης ανθρωποκτονίας που διενεργείται στο πλαίσιο μίας ένοπλης σύρραξης θα πρέπει να λαμβάνει χώρα σαν εξαιρετικό μέτρο επί τη βάση της αρχής της αναγκαιότητας και μόνο εφόσον η αιχμαλωσία ή σύλληψη του δράστη είναι μη εφικτή. Επιπλέον, μόνο όσοι συμμετέχουν ενεργά στις τρομοκρατικές ενέργειες αποτελούν νόμιμους στόχους και όχι οποιοδήποτε μέλος της τρομοκρατικής οργάνωσης. Ιδιαίτερα σημαντική κρίνεται και η ύπαρξη μηχανισμών τόσο στη διάρκεια του σχεδιασμού όσο και κατά την εκτέλεση μιας επιχείρησης, οι οποίοι θα εξασφαλίζουν την ακριβή αναγνώριση και ταυτοποίηση του στόχου, επί τη βάση ενός αξιόπιστου και επαληθεύσιμου δικτύου πληροφοριών. Τέλος ιδιαίτερη προσοχή θα πρέπει να δίνεται στο ζήτημα των παράπλευρων απωλειών. Το γεγονός ότι δυνάμεις στοχοποίησης έχουν τον έλεγχο αναφορικά με τον χρόνο, τα μέσα και τις μεθόδους που θα χρησιμοποιηθούν για την προσβολή του στόχου επιτάσσει τον ύψιστο βαθμό φροντίδας, προκειμένου να ελαχιστοποιηθούν οι παράπλευρες απώλειες σε ανυποψίαστους πολίτες, ιδιαίτερα όταν οι επιχειρήσεις λαμβάνουν χώρα σε αστικές περιοχές

²⁰⁵ Michael L., Gross, *Moral dilemmas of modern war*, [N.Y: Cambridge University Press, 2010]120

Αντί επιλόγου: «Sapere aude²⁰⁶»

Οι βασικές βιοτικές επιλογές και αφοσιώσεις σε αγαθά που διαθέτουν εγγενή ηθική αξία σκιαγραφούν την ηθική προσωπικότητά του κάθε ανθρώπου. Αυτές οι επιλογές μέσα στο χωροχρόνο σμίλεψαν την προσωπικότητά του και αυτές ως «κριτικά συμφέροντα» δοκιμάζονται και επαληθεύονται διακαώς στην εναλλασσόμενη πραγματικότητα. Το ηθικά αξιόλογο ως αυτοσκοπός της ορθοπραξίας, δεν κρίνεται *in concreto* σε συνάρτηση με τις συνθήκες της συγκεκριμένης κάθε φορά δράσης μας, αλλά αυτές οι συνθήκες αποτελούν το όριο της παλίνδρομης νοητικής κίνησής μας από τον τις αρχές του ηθικού μας ορίζοντα στις κρίσεις, το γνώμονα δηλαδή της ισορροπίας μεταξύ αρχών και κρίσεων μας. Η ηθική λοιπόν που μας διακρίνει είναι μία, αυτόνομη και ακέραιη είτε διάγουμε εν ειρήνη είτε σε οριακές συνθήκες πολέμου. Η διαφορά είναι πως όριο και γνώμονας της δοκιμής της ακεραιότητας, της συνοχής και της ισορροπίας της αποτελούν οι συνθήκες αναγκαιότητας του πολέμου. Η μη εγκατάλειψη μας στην τυχαιότητα μιας ευτελιστικής και ανεύθυνης παθητικότητας που είτε σκοτώνομαστε είτε σκοτώνουμε εξαρτάται από τη συνοχή και εναρμόνιση των ηθικών μας λόγων.²⁰⁷

Ο ολισμός των λόγων προς το πράττειν, ότι δηλαδή συνισχύουν ακόμη και όταν είναι αντίρροποι, ότι συνεφαρμόζονται και αλληλοεπιδρούν ακόμη και εκεί όπου ένας μόνο από αυτούς θα αναδειχθεί τελικά αποφασιστικός²⁰⁸ είναι αυτός που συμβάλλει στην πληθώρα των επιλογών ακόμη και σε μια πολεμική κατάσταση. Τίποτα δεν εκμηδενίζεται κανονιστικά, κανόνες και εξαιρέσεις συνυπάρχουν (όπως δηλαδή και στην καθημερινότητα) ώστε να δίνουν λύσεις και να φωτίζουν ηθικούς συσκοτισμούς όπως οι «κατάστασεις ανάγκης» του Waltzer, «οι αρνητές συνείδησης» του McMahan, και η φενάκη του «διπλού αποτελέσματος».

Μια ανθρωποκτονία αμάχου κατά τη διάρκεια πολέμου, ως παράπλευρη απώλεια, κατόπιν εφαρμογής όλων των αρχών του πολέμου, αναλογικότητας, διάκρισης, προφύλαξης-ανθρωπισμού, αναγκαιότητας, δεν είναι μια πράξη ηθικά και νομικά αδιάφορη, αλλά επειδή τελέστηκε σε εξαιρετικές περιστάσεις διαφοροποιείται ως προς την ηθική και δικαϊκή της αντιμετώπιση από την ανθρωποκτονία που δε σεβάστηκε τις ανωτέρω αρχές. Κατά τα άλλα, ο αυτουργός της έχει ακέραιο καθήκον λογοδοσίας ώστε να διακριβωθεί ο τελικά μη άδικος χαρακτήρας της πράξης.

²⁰⁶ Η φράση, που σημαίνει «Τόλμησε να μεταχειρίζεσαι το δικό σου νου, τόλμησε να γνωρίζεις», αναφέρθηκε από τον Ρωμαίο ποιητή Οράτιο και χρησιμοποιήθηκε από τον Γερμανό φιλόσοφο Καντ ως απάντηση στην ερώτηση: «Τι είναι Διαφωτισμός;», υποδηλώνοντας ότι είναι η περίοδος που χαρακτηρίζεται από την αυτόνομη σκέψη, απαλλαγμένη από κάθε είδους προκαταλήψεις και υπαγορεύσεις οποιασδήποτε εξουσίας.

²⁰⁷ Με τη μέθοδο της αναστοχαστικής ισορροπίας του Rawls. Πυρήνας της αποτελεί η υπόδειξη να επιδιώξουμε τη μεγαλύτερη δυνατή συνοχή των ηθικών μας πεποιθήσεων, ξεκινώντας από τις πιο στέρεες από τις ηθικές μας κρίσεις, για τις οποίες πρέπει να αναζητήσουμε αμέσως μετά τις ηθικές αρχές που τις δικαιολογούν καλύτερα, προκειμένου να στραφούμε στη συνέχεια και πάλι προς τις κρίσεις μας, σε μια μακρά διαδικασία συνεχούς μετάβασης από όλο και περισσότερες αρχές σε όλο και περισσότερες από τις κρίσεις μας και αντίστροφα, έως ότου πετύχουμε την καλύτερη δυνατή εναρμόνιση τόσο μεταξύ των διαφόρων αρχών όσο και μεταξύ αρχών και κρίσεων, κατά δυνατόν, στο σύνολο τους. Στην πορεία αυτή θα πρέπει να είμαστε έτοιμοι να επανερωμηδύσουμε τις διάφορες αρχές μας κατά τρόπο ώστε να εναρμονίζονται με τις υπόλοιπες, αλλά, αν χρειαστεί, ακόμη και να εγκαταλείψουμε κάποιες από αυτές ή να μεταβάλλουμε ορισμένες από τις αρχικές μας κρίσεις. Το σημαντικό είναι οι μεταβολές αυτές να ενσωματώνονται στον ηθικό μας ορίζοντα, με τέτοιο τρόπο που αυτός θα διατηρεί την ταυτότητά του στο βαθμό που οι βασικές αρχές όσο και οι εγκυρότερες κρίσεις μας μπορούν να ερμηνευθούν ως περιέχουσες εξ αρχής την νέα προσθήκη. Ως να ανακαλύπτονται και να ελκύονται στην επιφάνεια από τον πυρήνα της προσωπικότητάς μας. Παύλος Σούρλας, Δίκαιο και Δικανική κρίση, [Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 2017] 148-149,880-885

²⁰⁸ Γι αυτό και επισημαίνεται εύλογα ότι οι λόγοι προς το πράττειν δεν είναι δεσμευτικοί απλώς *prima facie* αλλά ισχύουν *pro tanto* δηλαδή συνερμηνεύονται και συνεφαρμόζονται κατά τρόπο ώστε η κανονιστική συμβολή του καθενός να προσδιορίζεται υπό το πρίσμα και εντός των ορίων της κανονιστικής συμβολής των άλλων για τους οποίους ισχύει βέβαια ακριβώς το ίδιο. Παύλος Σούρλας, Δίκαιο και Δικανική κρίση, οπ.π 140

Εύλογο επίσης παράδειγμα κανονιστικής σιγής του επιστρατευτικού νομοθετήματος και του συνοδευόντος καθήκοντος συμμόρφωσης προς αυτό αποτελεί η περίπτωση του αντιρρησία συνείδησης. Η ανάγκη θεσμικής οργάνωσης δε συνεπάγεται την πλήρη εκχώρηση της ηθικής ευθύνης στους κατέχοντες την πολιτική και νομοθετική εξουσία, αλλά ούτε και την απλώς επιφύλαξη στον εαυτό μας το δικαίωμα ηρωικής αντίστασης. Η αναστοχαστική διεργασία των ηθικών επιλογών είναι αυτή που θα μας επιτρέψει την εναλλακτική επιλογή εξαίρεσης από μια καταδικαστέα συλλογική ταυτότητα και ευθύνη, όπως μας προείπε η Χάνα Άρεντ. Ως δικαιωματικής εναλλακτικής του διακριτού ηθικού προσώπου, που ορίζει αυτόνομα το αγαθό του βίου κατά τον McMahan, που επιζητά μια ζωή σμιλευμένη και διαμορφωμένη από τον ίδιο τον αυτουργό αλλά που θα δύναται να βιωθεί σε συνοχή και πυκνότητα εντός της δημοκρατικής πολιτείας. Μιας πολιτείας η οποία του αναγνωρίζει θεσμικά την αυτονομία της «αντίρρησης λόγω συνείδησης» και της έκφρασής της εντός του κοινού αυτού αξιακού περιγύρου, (προβαλλομένου από τον Walzer), ο οποίος (αξιακός περιγύρος) διαμόρφωσε και διαμορφώθηκε από τη συνείδησή του εκάστοτε αντιρρησία σε ένα συλλογικό αγαθό με εγγενή αξία που υπέρκειται των ατομικών αγαθών.

Οι δυο φιλόσοφοι, αν και ξεκινούν και δυο δεοντολογικά, με γνώμονα τα ατομικά δικαιώματα, ο Walzer, είναι αυτός που στις οριακές καταστάσεις, γνωσιοθεωρητικά δεν καταφέρνει να ξεδιαλύνει το ατομικό από το συλλογικό αγαθό, και έτσι το επιχείρημα σ' αυτές τις καταστάσεις φαντάζει αντιφατικό. Ο κανόνας εμπλουτίζεται με εξαιρέσεις που τα χαρακτηριστικά τους δεν είναι γενικεύσιμα, ώστε να αντιμετωπιστούν κανονιστικά. Τα χαρακτηριστικά τους είναι θολά, με αξιολογικούς όρους έντονα υποκειμενικούς, «κυμαίνουσας» σημασίας, όπως οι περιοχές της απόγνωσης, της φρίκης και της καταστροφής κατά την κατάσταση εκτάκτου ανάγκης²⁰⁹. Ο Walzer προτείνει να κάνουμε το σωστό εκτός αν είναι να πέσουν οι ουρανοί. Αλλά κάθε πότε και υπό ποιες συνθήκες πέφτουν οι ουρανοί; Και για τους φονταμελιστές της Μέσης Ανατολής πώς σχηματοποιείται αυτό; Το όριο της ορθοπραξίας για τον McMahan είναι το δικαίωμα του ατόμου να αγκαλιάσει την ενεργητική πλευρά του, που βρισκόμενος σε συνεχή σπειροειδή κίνηση εξόδου από την υποκειμενικότητά του, γίνεται πολίτης του κόσμου. Ο Walzer προσφέρει έναν άλλο τρόπο θέασης του εαυτού. Ως ψηφίδα του ευρύτερου συλλογικού αφηγήματος, που η ιδιαίτερη αυταξία του προσθέτει αλλά και προστίθεται από την αυταξία της μοναδικότητας της ψηφίδας.

Ο McMahan σε όλο το επιχείρημα, (μέχρι την υπόρρητη παραδοχή της νίκης της πολιτικής στη νομιμότητα της διεθνούς κοινότητας, της πολιτικίζουσας ηθικής) ακολουθεί μία γνήσια και ανόθευτη ηθική θέαση των πεπραγμένων του πολέμου και της δικαιοσύνης του, όπου γι αυτόν το δίκαιο ρυθμίζει πράξεις. Πρωταρχική σημασία γι' αυτό έχει η τέλεση ή η παράλειψη συγκεκριμένων τύπων πράξεων και όχι η προώθηση ή η αποτροπή καταστάσεων. Πρόκειται για πράξεις που επιτάσσονται, επιτρέπονται ή απαγορεύονται επειδή αποτιμώνται θετικά ή αντιστοίχως αρνητικά, θεωρούμενες όχι ως απλές αιτιακές προκλήσεις αποτελεσμάτων αλλά ολοκληρωμένα υπό το πρίσμα της προσωπικής αυτουργίας, τόσο ενεργητικά από τη σκοπιά του δράντος, όσο και παθητικά από τη σκοπιά του υφιστάμενου τις συνέπειες ανθρώπινης δράσης.

Η έννοια της ευθύνης διαπνέει όλο το έργο του McMahan με νοητικά κατασκευάσματα σύνδεσης καταστάσεων με συγκεκριμένες εκφάνσεις δράσης προσώπων όπου ο υποκειμενικός καταλογισμός των συνεπειών στο πρόσωπο ως αυτουργό συγκεκριμένων δράσεων ή παραλείψεων ραφινάρεται σε ιδιαίτερες αποχρώσεις του ίδιου του χρώματος της ευθύνης, καθώς μεσολαβείται από έννοιες αποκλεισμού του αδίκου(ιδιαίτερα πειστικές συνθήκες, δικαιολογημένη άγνοια, πλάνη, απειλή, απάτη, επιτακτικές διαταγές, καταστάσεις ανάγκης) από καταστάσεις άρσης του

²⁰⁹ Αντεπιχείρημα του walzer "Supreme emergency is not in fact a permissive doctrine...Properly understood, supreme emergency strengthens rights normality by guaranteeing its possession of the greater part, by far, of the moral world. That is its message to people like us: that it is (almost) the whole of our duty to uphold the rights of the innocents. Michael walzer, emergency Ethics, στο Arguing about the war, 50

καταλογισμού (όπως δικαιολογούνται στο πρόσωπο των παιδιών μαχητών, στους διαταραγμένους πνευματικά και συνειδησιακά), και καταλήγουν στο αποφαντικό του αθώου ή ενόχου.

Η αποτίμηση των πράξεων και ο κατ'επέκταση καταλογισμός αυτών στους αυτουργούς και τους ηθικά υπευθύνους ξεκινά από τη σύλληψη της ατομικότητας της κρινόμενης περίπτωσης, περνά στη συσχέτισή της με τις ηθικόπολιτικές αρχές που κατά κάποιο τρόπο εκ πρώτης όψεως φαίνεται να τη διέπουν και πηγαίνει ακόμη πιο βαθιά, στις όλο και πιο ευσυνείδητες ηθικές αποτιμήσεις της όποιας περίπτωσης ωσότου αγγίζει με όσο το δυνατόν περισσότερη βεβαιότητα το εσωτερικό μέρος της πράξης, από τα υποκειμενικά στοιχεία του δόλου και της αμέλειας, τους βαθμούς αυτών μέχρι και τη διαβουλευτική προετοιμασία της απόφασης, τη μετάβαση στους λόγους προς το πράττειν. Γι' αυτό και ο McMahan εισάγει μερικότερους όρους του αθώου ή ενόχου, όπως μερικώς ή πλήρως δικαιολογήσιμου, και μερικής ή πλήρους ευθύνης, της εικονικής ενοχής, της αξίωσης ως παράνομης όταν δε συνοδεύεται και με το δικαίωμα, της σύμπλεξης της αρχής της αναλογικότητας με το βαθμό ευθύνης, της υπαίτιας άδικης κατάστασης κτλ.

Ο Waltzer λειτουργεί κυρίως με σχηματοποιημένες συλλογικές καταστάσεις, όπου το σύνολο προβάλλεται ως αδιαίρετο από το ατομικό και μέσω του ατομικού διεκδικεί και ικανοποιεί το ενιαίο δικαίωμά του, να υπερασπίζεται το αγαθό. Το κράτος αμύνεται μέσω των πολιτών, η ιστορία, η συνέχεια, οι αξίες και ο πολιτισμός του είναι άξια προστασίας και προαγωγής προς όφελος όλων, που συμμετέχοντας σε αυτήν λαμβάνουν από την αίγλη της αλλά και τη συνθέτουν. Σε περίπτωση βέβαια που ο πολίτης επιθυμεί να διαφοροποιηθεί εξολοκλήρου από τη συλλογικότητα, όταν αυτόνομα διεκδικήσει το δικό του ορθό που δε μεγαλουργεί σε συνάφεια του συλλογικού, τότε τα επιχειρήματα εγγίζουν την ωφελμιστικότητα, κυρίως στη νέα εκδοχή της, του «κανονικού ωφελιμισμού» ώστε η ενοχή του «αντιρρησία» να προκύπτει από τη μη τήρηση των σχετικών συμβάσεων²¹⁰. «Αφού ανοίξει η πόρτα σε υπολογισμούς χρησιμότητας και εθνικού συμφέροντος, οι συνηθισμένες προβλέψεις περί του μέλλοντος της ελευθερίας, της ειρήνης και της οικουμενικής ευημερίας μπορούν να διατυπωθούν έτσι, ώστε να συνεισφέρουν στην ελάφρυνση των συνειδήσεων εκείνων που ευθύνονται για μερικά αποτεφρωμένα νήπια²¹¹».

Εν μέσω της πορείας του διαλόγου μεταξύ των δύο φιλοσόφων του McMahan και του Walzer, στο ξεδίπλωμα των επιχειρημάτων τους, το διακύβευμα είναι η όσο λιγότερο ηθική βλάβη των πρωταγωνιστών και του ηθικού ιστού της ανθρώπινης ζωής ως τεκμήριο μιας βιώσιμης ειρήνης, μια ειρήνης όπου ο καθείς μας θα δύναται να πραγματώνει την ευδαιμονία του. Ο σεβασμός του τεθειμένου δικαίου που διέπει τον πόλεμο, έχει πράγματι μια αυτοτελή ηθική αξία που δεσμεύει τους κοινωνούς του στη λήψη των αποφάσεων αλλά ως ο μοναδικός και καθοριστικός λόγος του αγαθού εν πολέμω ελλοχεύει τον κίνδυνο λήψης του ζητούμενου, να προσηλωθούμε αβασάνιστα στο θετικό δίκαιο και μάλιστα μέσω της τυποκρατικής προσέγγισης (αν τα πραγματικά περιστατικά αληθεύουν και να μπορούν να υπαχθούν στον τεθειμένο κανόνα) και να αγνοήσουμε εναλλακτικές δυνατότητες δράσης της ηθικής μας αυτονομίας. Ο θεσμικός ιστός είναι αυτός που μας αποφορτίζει από το δυσβάστακτο βάρος της ευθύνης για όλη την κοινωνία κάθε φορά που πράττουμε ή παραλείπουμε, αλλά αυτό δε σημαίνει πως η πολιτική μας ιδιότητα μας αποξενώνει από την ευθύνη της ηθικής μας ταυτότητας.

Το ότι το τρέχον διεθνές δικαϊκό σύστημα, η παρούσα συγκρότηση της πολιτικής νομιμότητας στη διεθνή κοινωνία, ο κανονιστικός μινιμαλισμός του παραδοσιακού δικαίου του πολέμου με τα αντίστοιχα κανονιστικά κείμενα θέτουν ως απαγορευτική(στην τελική του πρόσληψη, Waltzer &

²¹⁰ Σχετικά με τον ωφελιμισμό των κανόνων, βλ. Τζέιμς Ράσελ, Στοιχεία ηθικής φιλοσοφίας, μτφ Ξενοφών Μπαμιατζόγλου, [Αθήνα: Οκτώ, 2012]168-174 και Nathanson Stephen, Terrorism and the ethics of war, [N.Y: Cambridge University Press, 2010]291-302

²¹¹ Τόμας Νέγκελ, οπ.π 52

McMahan συγκλίνουν σε αυτό²¹²) την ακριβοδίκαιη οριοθέτηση του αδίκου, στη μεταβατικότητα του από το κράτος στο άτομο, από το συλλογικό στο ατομικό, δε σημαίνει πως παραμένουμε παθητικοί δέκτες των έμπρακτων συμβάσεων και των επιταγών του γενικότερου συμφέροντος. Το ότι πολιτικά η διαφορά μεταξύ θεωρίας και πράξης αποτελεί την κανονικότητα στο διεθνές πολιτικό γίνεσθαι και κάθε προσπάθεια ευθείας συσχέτισής τους φαντάζει αφελής, δεν διαρρηγνύει το καθήκον μας ως αυτόνομα έλλογα όντα να θέτουμε σε κριτική βάση κάθε πολιτική πράξη, αλλά και κάθε δική μας ενέργεια, συνέργεια, αποχή, διότι η ευθύνη της κάθε πράξης είναι ηθική. Το να κρίνουμε με πολιτική διάθεση το δίκαιο ως επικαιροποιημένο και επιστημικό λόγω της οικουμενικής του αποδοχής δεν εναρμονίζεται με της επιταγές των αρχών δικαίου που εδράζονται στην κριτική αποτίμηση και θεμελίωση μέσω του αναστοχασμού των λόγων προς το πράττειν στην ολότητά τους. Άλλωστε αυτό είναι που διαφοροποιεί μια ηθική πολιτική από μια πολιτικίζουσα ηθική.

Το Δίκαιο του πολέμου με τους κανόνες του, (*ius ad bellum & ius in bello*) δημιουργεί νησίδες επικυριαρχίας των ιδιάζοντως νομικών λόγων προς το πράττειν που το ίδιο εισάγει, ενώ κατά τα λοιπά το βιοτικό πέλαγος στο οποίο επιπλέουν αυτές οι νησίδες²¹³ εξακολουθεί να ρυθμίζεται από τους γενικούς ηθικούς λόγους που θα δείψαν ακόμη και τους τομείς που θα καταλάμβαναν αυτές οι νησίδες αν δεν είχαν με τη θέσπισή τους αναδυθεί στην επιφάνεια. Δικαϊκοί και ηθικοί λόγοι προς το πράττειν όμως δε συνυπάρχουν απλά, παρατακτικά, αλλά συνεξουσιάζουν της νησίδες επικυριαρχίας, αφήνοντας τα κενά δικαίου του βιοτικού πελάγους να καλύπτονται διαισθητικά από τη «ψιλή ηθική²¹⁴» ως συνάντηση και συνάθροιση των κοινών ηθικών μας γνωρισμάτων.

. Οι νομικοί και ηθικοί λόγοι αυτοί πρέπει να είναι σε στενή σχέση ώστε να μη δημιουργούνται για τα δρώντα υποκείμενα βαθιά ρήγματα στον ηθικό τους ορίζοντα. Θα πρέπει να αντιλαμβανόμαστε τις θεσμικές αποφάσεις ως ταυτόχρονα και ηθικές που τροποποιούν ως ένα βαθμό τον ηθικό μας ορίζοντα καθώς συνοδεύονται από το καθήκον συμμόρφωσής σε αυτούς. Η ισχύ τους δεν εξαρτάται βέβαια από την υποκειμενική ηθική αποτίμηση του περιεχομένου των κανόνων από τον εκάστοτε δρώντα αλλά δεν είναι και εντελώς ανεξάρτητοι από τους υποκειμενικούς ηθικούς. Ο σεβασμός προς το δίκαιο αποτελεί αυτοτελή ηθικό λόγο, αλλά η εφαρμογή του και η αποφασιστική του συμβολή θα κριθεί σε συσχετισμό και αλληλεξάρτηση και με τους λοιπούς αυτοτελείς ηθικούς λόγους που ισχύουν *pro tanto*.

Άλλωστε, από την ηθικοπολιτική σκοπιά του Walzer, το πρωταρχικό ερώτημα για το συμβατικό δίκαιο, δεν πρέπει να είναι «τι λέει ο νόμος» και «αν δύναται να ρυθμίσει κανονιστικά τις πραγματικές περιστάσεις» αλλά «πώς, με βάση ποιες αρχές μπορεί να δικαιολογηθεί η χρήση του εξαναγκασμού» στην εκάστοτε κρινόμενη περίπτωση²¹⁵. Από ηθικοπολιτική σκοπιά λοιπόν το ερώτημα, στην περίπτωση εμπλοκής της χώρας μας σε πόλεμο, είναι από ποιες αρχές και από ποια νομοθετικά κείμενα προκύπτει η εξαναγκαστή συμμετοχή μας. Η απάντηση είναι εύλογη σε περίπτωση δικαίου πολέμου. Σε περίπτωση όμως που τα κίνητρα και οι σκοποί είναι αμφιλεγόμενοι, τότε τι γίνεται; Κινδυνεύουμε να φανούμε ηθικά, αναγκαστικά, ασυνεπείς ό,τι και να επιλέξουμε; Πώς λύνεται το κανονιστικό και ηθικό μας δίλημμα;

²¹² Αναφέρεται η κριτική του Waltzer ότι η προσδοκία του McMahan για την ανίχνευση της ευθύνης σε ατομικό επίπεδο δε μπορεί να πραγματοποιηθεί στις τυραννικές κολλεκτιβιστικές συνθήκες του πολέμου αλλά και ο McMahan αν και πιστεύει πως η ασυλία των αμάχων ως ομογενοποιητική προσέγγιση είναι λάθος ηθικά, παραμένει ως νομική αναγκαιότητα αναλογιζόμενοι τις συνέπειες του τρόπου εφαρμογής των επιχειρημάτων του στο παρόν διεθνές δικαϊκό σύστημα και κοινωνία υπό τις τρέχουσες συνθήκες.

²¹³ Πάυλος Σούρλας, Δίκαιο και Δικανική κρίση, [Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 2017]186

²¹⁴ Βλ σχετικά με τη μινιμαλιστική ηθική του Walzer, Γουόλτζερ, Μάικλ, Η ηθική εντός και εκτός συνόρων, μτφρ. Βασίλης Βουτσάκης, [Αθήνα: Πόλις, 2003]81-94

²¹⁵ Κατά τα λεγόμενα του Ronald Dworkin, όπως παρατίθενται στον Πάυλο Σούρλα, Δίκαιο και Δικανική κρίση, ο.π. 852, 853

Καταρχήν η ηθική ασυνέπεια προκύπτει από εφαρμογή μιας και μόνης αρχής, ενώ στην περίπτωση μας συντρέχουν περισσότερες από μία κανονιστικές αρχές, που συναξιολογούνται και αλληλεπιδρούν προκρίνοντας ως αποφασιστική συμβολή τη δυναμική αυτής της αρχής που θα ισορροπεί τον ηθικό μας ορίζοντα με τις αντικειμενικές περιστάσεις μέσω της εκάστοτε απόφασής μας. Το δίλημμα που αρχικά αντιμετωπίζουμε λύνεται και η απάντηση στα δύσκολα ηθικά ερωτήματα ανακαλύπτεται καταρχήν μέσα μας μέσω της αναστοχαστικής ισορροπίας του Rawls²¹⁶. Κατά δεύτερον η λύση δύναται να εφευρεθεί και πάλι αναστοχαστικά, επαναδιαπραγματευόμενοι στη βαθιά ηθική του πολέμου (deep morality of war) τον κανόνα διακρίβωσης και αναγνώρισης του πρωτεύοντα ηθικού οικουμενικού κανόνα που επιτάσσει η κοινή συνείδηση.

Ο κανόνας αναγνώρισης δεν απαιτείται να είναι υποβασταζόμενος από τα επιστημικά περιστήλια της συμβασιοκρατίας, αποκτά δε τη δυναμική του λόγω της θεμελίωσης του στη κριτική σκέψη αλλά και διαισθητικά ως απόρροια του συναισθήματος. Έγκειται στο βαθύτερο νόημα της ηθικής, αυτό που απομένει όταν παραγνωρίζοντας φιλοσοφικά ρεύματα και τάσεις, πολιτιστικά περιβάλλοντα και κοινωνικά στρώματα, επαναλαμβάνεται σε διαφορετικούς τόπους και χρόνους, που δύναται να εκφέρεται σε διαφορετικά ιδιώματα, να αντανακλά διαφορετικές ιστορικές πορείες και κοσμοθεωρήσεις, ως σημείο συνάντησης και προϊόν αμοιβαίας αναγνώρισης πολλαπλών φορέων.

Με γνώμονα αυτό το τμήμα της πανανθρώπινης ηθικής σύγκλισης, που ο Waltzer ονομάζει «Ψιλή ηθική» και που ο καθένας μας κουβαλά, δύναται να πορευτούμε σ' ένα κόσμο αναγκαιότητας, που οι απαντήσεις στα ηθικά διλήμματα δεν θα αποτελούν κατ' ανάγκη γνωμοδοτήσεις αλλά κρίσεις ορθοπραξίας κατόπιν αναστοχασμού σε μια αέναη συλλογιστική κίνηση από τις ηθικές αρχές μας στις επιταγές της κοινής συνείδησης,²¹⁷ θεμελιώνοντάς τες σε ένα συνεχές ηθικής-δικαίου-πολιτικής όπου το διακύβευμα, ως πρωταρχική αξία, είναι το ηθικό κύρος και όχι η συμβατική νομιμότητα.

Το ότι το συμβατικό δίκαιο, ή οι περιστάσεις της πολιτικής συγκρότησης της διεθνούς κοινότητας έτσι όπως έχουν διαμορφωθεί οι ισορροπίες της νομιμότητάς της, δεν μας επιτρέπουν σε κάθε περίπτωση να προσεγγίσουμε την καρδιά της ηθικής που είναι η δικαιοσύνη και η ελευθερία, και βιαίως διαχωρίζουν την ηθική (deep morality of war) από το θετικό δίκαιο (law of war) ως εργαλείο πολιτικής, δεν πρέπει να μας περιορίσουν στην κριτική του παραδοσιακού τρόπου προσέγγισης στο αίτημα της ηθικής νομιμοποίησης του πολέμου αλλά να μας ωθήσουν στην αναδιατύπωση του πολεμικού γίνεσθαι με ηθικούς όρους που εγείρουν και εξεγείρουν για την αλλαγή της πολιτικής νομιμότητας στη διεθνή κοινωνία. Είτε πολεμάμε με οικουμενική συνείδηση ωςάν «να μην έχουμε τη δική μας ψυχή. Έχουμε ένα μέρος από μια μεγάλη ψυχή. Μια μεγάλη ψυχή που ανήκει σε όλους²¹⁸» είτε υπερασπιζόμενοι τις προγονικές μας εστίες και ιστορία: «Πολεμώντας Ναι, υπερασπίζαμε τη λευτεριά πολεμώντας μα ακόμα υπερασπίζαμε το δρόμο που παίζαμε παιδιά τον τάφο που κοιμόταν η μητέρα μας και κείνο το μικρό δεντράκι που κάτω απ' τα κλαδιά του δώσαμε το πρώτο μας φιλί!²¹⁹» θα πρέπει να τολμούμε να σκεφτόμαστε, να βρίσκουμε λύσεις ηθικής ισορροπίας εκεί που οι άλλοι καταρρέουν σε διλήμματα όπου «οφείλουν αλλά δε μπορούν». Σε ένα κόσμο αναγκαιότητας, ας τολμήσουμε να έχουμε συνείδηση, να νιώσουμε, να αναστοχαστούμε, διότι όπως εύστοχα παρατήρησε ο οραματιστής καθηγητής και δικαστής του

²¹⁶ Ρωλς, Τζων, Θεωρία της Δικαιοσύνης, σπ.π 73 κ επ

²¹⁷ «Άμαχοι και μαχητές παραμένουν υπό την προστασία και την δικαιοδοσία των αρχών του διεθνούς δικαίου που απορρέει από το καθιερωμένο έθιμο, από τις αρχές του ανθρωπισμού και από τις αρχές της δημόσιας συνείδησης» Ρήτρα martens I Π.Π Συμβάσεις Γενεύης, άρθρο 1. Παρ 2.& Στο Προοίμιο της II Σύμβασης της Χάγης (1899)

²¹⁸ Τζών Στάινμπεκ, Τα σταφύλια της οργής

²¹⁹ Τάσος Λειβαδίτης, χειρόγραφο του φθινοπώρου

Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης, Trindate, «η εναλλακτική της ουτοπίας είναι η απόγωση²²⁰».

²²⁰ Juridical Condition and Rights of the Undocumented Migrants, Advisory Opinion OC-18/03 of September 17, 2003, “Concurring Opinion of Judge A.A. Cançado Trindade,” παρ. 42.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Πηγές

Betz, Joseph "Review of "Killing in War", " Essays in Philosophy: Vol. 12: Iss. 1, Article 10. Available at: <http://commons.pacificu.edu/eip/vol12/iss1/10> & <http://jeffersonmcmahan.com/wp-content/uploads/2012/11/Essays-in-Philosophy.pdf> προσπελάστηκε την 29 Νοεμβρίου 2018

Evaggelia Kiosi, 'The ancient greek agos and the warrior ethos', 8th annual conference euroISME, Toledo, 13-16 may 2018 (to be published in may 2019)

McMahan, Jeff , Liability and Collective identity: A response to Walzer Vol 34:1, (2006) σελ 13-17, https://philosophy.rutgers.edu/joomlatools-files/docman-files/Killing_in_War-Reply_to_Walzer.pdf

Osama Bin Laden, Letter to the American people, [<https://www.theguardian.com/world/2002/nov/24/theobserver>] προσπελάστηκε την 29 Νοεμβρίου 2018

Philip Alston, «Report of the Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions», 28 May 2010, A, Human Rights Council (HRC), 14/24/Add. 6

Seth Lazar, A reply to McMahan , journal of practical ethics, vol2, 2(2008) σελ 69-71 <http://www.jpe.ox.ac.uk/papers/letter-a-reply-to-mcmahan/> προσπελάστηκε την 29 Νοεμβρίου 2018

Seth Lazar, Responsibility, risk and self-defence Ethics 119 (July 2009) σελ 699–728 <https://static1.squarespace.com/static/56301fcfe4b0b0dc3b73f211/t/56304f50e4b054f055c1dfdd/1446006608586/Lazar+Ethics+offprint.pdf> προσπελάστηκε την 29 Νοεμβρίου 2018

Walzer Michael, Response to McMahan’s Paper, Philosophia , Vol 34:1, (2006) σελ 43-45, [<https://link.springer.com/article/10.1007/s11406-006-9008-x>] προσπελάστηκε την 29 Νοεμβρίου 2018

Χάνα Άρεντ-Συλλογική ευθύνη. <http://www.respublica.gr/2018/02/post/arendt-responsibility/> Προσπελάστηκε στις 28 Νοεμβρίου 2018

Ελληνόγλωσσες

Ανσκομπ Ελίζαμπεθ- Νέιγκελ Τόμας, Ηθικός πόλεμος-Ηθική εν πολέμω, μτφρ. Κωστής.Μ.Κωβαίος, Αθήνα: Εκκρεμές, 2002

Βουτσάκης Βασίλης, Ο ρεαλισμός των ρεαλιστών, στο Αντώνης Μανιτάκης-Ανδρέας Τάκης, Τρομοκρατία και Δικαιώματα, Αθήνα: Σαββάλας, 2004

Βουτσάκης Βασίλης «Μεταξύ κοινοτισμού και φιλελευθερισμού: η πορεία του Michael Walzer», Εισαγωγή εις Michael Walzer, Η ηθική εντός και εκτός των συνόρων Αθήνα: Εκδ. Πόλις, 2003

Γουόλτζερ, Μάικλ, Δίκαιοι και Άδικοι πόλεμοι, Σκοποί, κανόνες, μέσα, εγκλήματα και θεωρία πολέμου 428π.Χ-2003 μ.Χ, Αθήνα: Ιωλκός, 2006

Γουόλτζερ, Μάικλ, Η ηθική εντός και εκτός συνόρων, μτφρ. Βασίλης Βουτσάκης, Αθήνα: Πόλις,

2003

Δημητρίου Ελένη, Ο πόλεμος ως προσωπικό βίωμα : ο ελληνοϊταλικός πόλεμος 1940-1941 μέσα από τα προσωπικά ημερολόγια Ελλήνων στρατιωτών, Διδακτορική διατριβή, Τομέας Ιστορίας, Τμήμα Ιστορικό Αρχαιολογικό, ΕΚΠΑ, Αθήνα, 2007

Έριχ Μαρία Ρεμάρκ, Ουδέν νεώτερον από το δυτικό μέτωπο, μτφ. Στέλλα Βουρδουμπά, Αθήνα: Δωρικός, Αθήνα 1983,

Καμύ, Άλμπερτ, Σκέψεις για την τρομοκρατία, Αθήνα, Καστανιώτη, 2003

Καντ Ιμμανουελ, Τα θεμέλια της Μεταφυσικής των ηθών, μετάφραση Γιάννης Τζαβάρας, Αθήνα: Δωδώνη, 1984

Καντ Ιμμανουελ, Δοκίμια, μτφρ. Ευάγγελος Π. Παπανούτσος, Αθήνα : Δωδώνη, 1971,

Καντ Ιμμανουελ, Για την αιώνια ειρήνη, μτφρ, επίμετρο Άννα Πόταγα, πρόλογος, επιμέλεια Λευτέρης Αναγνώστου, Αθήνα : Αλεξάνδρεια, 1992

Ντουόρκιν Ρόναλντ, Η Επικράτεια της Ζωής, Αποδ. Φίλιππος Βασιλόγιαννης, Αθήνα: Αρσενίδη, 2013

Παπαγεωργίου Κωνσταντίνος, Πόλεμος και Δικαιοσύνη, Πολιτική φιλοσοφία για τον κόσμο. Αθήνα: Πόλις, 2008

Παναγιωτης Βασιλειαδης, Η Κατασκοπεια στο Διεθνες Δικαιο Αθήνα: Σακκουλας, 2018

Ράσελ Τζέιμς, Στοιχεία ηθικής φιλοσοφίας, μτφ Ξενοφών Μπαμιατζόγλου, Αθήνα: Οκτώ, 2012

Ρωλς, Τζων, Θεωρία της Δικαιοσύνης, μτφρ Φίλιππος Βασιλόγιαννης, Αθήνα: Πόλις, 2016

Σούρλας Παύλος, Δίκαιο και Δικανική κρίση, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 2017

Τσίρος, Νίκος, Αξιοπρέπεια και δικαιώματα του ανθρώπου ως συγκεκριμένα της νεωτερικότητας, Αθήνα: Παπαζήση, 2013

Χάνα Άρεντ, Ο Άιχμαν στην Ιερουσαλήμ: η κοινοτυπία του κακαού, μτφρ Αγγελική Μεντζά, Θυρσός, Αθήνα 1995

Χατζηκωνσταντίνου Κώστας, «επτά+1 προβλήματα για το διεθνές ανθρωπιστικό δίκαιο» Αθήνα: Ι.Σιδέρης, 2010

Ξενόγλωσσες

Amos Guiora, “Targeted Killing as Active Self Defense”, Case Western Reserve Journal of International Law, Vol. 36, 320 (2004), 329

Counter terrorism, international law and practice, N.Y: Oxford University Press, 2012

David Rodin/Henry Shue *Just and Unjust Warriors*. Oxford university press 2008

- Evans, Mark (επιμ), *Just war theory, A Reappraisal*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2005
- Hannah Arendt, “Responsibility and Judgement”, N.Y:Schocken Books, 2003
- Herzog Annabel, *Hannah Arendt Key Concepts*, Edited by Patrick Hayden Durham: Acumen 2014 σελ.185-195 Responsibility,
- Gabriel-Palmer Fernandez, *Detterence and the Crisis in Moral theory*, N.Y:Peter Lang Publishing, 1996
- Gray Christine, *International Law and the use of force* Oxford: Oxford university press, 2000
- Gross, L. Michael “Assasination and targeted killing: law enforcement , execution or self defence? *Journal of applied philosophy* 23, no 3(2006): 323-335
- Gross, L. Michael, *Moral dilemmas of modern war*, N.Y: Cambridge University Press, 2010
- McMahan, Jeff, *Killing in war*, Oxford: Clarendon Press, 2009
- McMahan, Jeff, “Preventive war and the killing of the innocent”, στο Richard Sorabji & David Rodin, *The Ethics of war :Shared Problems in Different Tradinions*, Hants:Ashgate, 2006.
- McMahan, Jeff “Realism, Morality and war”, στο Terry Nardin (επιμ), *The Ethics of War and Peace, Religious and Secular Perspectives*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1996
- McMahan, Jeff “The Ethics of Killing in War”, *Ethics* 114 (July 2014): 693-733
- McMahan, Jeff *Innocence, self-defence and killing in war. Journal of political philosophy*2 (1994):193-221
- McMahan, Jeff *The Morality of War and the Law of War*, σε: David Rodin/Henry Shue (Hg.) *Just and Unjust Warriors*, Oxford 2008, 19-43
- Melzer Nils *Targetting killing in international law*, Oxford university Press, 2008
- Melzer Nils, “Interpretive Guidance on the Notion of Direct Participation in Hostilities under International Humanitarian Law”, International Committee of Red Cross, (2009).
- Nardin Terry (επιμ), *The Ethics of War and Peace, Religious and Secular Perspectives*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1996
- Nathanson Stephen, *Terrorism and the ethics of war*, N.Y: Cambridge University Press, 2010
- Orend, Brian, “Is there a supreme emergency exemption?”, στο Mark Evans (επιμ), *Just war theory, A Reappraisal*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2005, σελ. 135-153
- Otto Ronald, *Targetted killings and international law*, New York: Springer, 2010
- Paul Ricoeur, *Το κακό, μτφρ. Γιώργος Γρηγορίου*, Αθήνα: Πόλις, 2006
- Scanlon Thomas. *Moral Dimensios*, London: Harvard University Press, 2008

Sorabji Richard & Rodin David, *The Ethics of war :Shared Problems in Different Traditions*, Hants:Ashgate, 2006.

Scorups John, *The Routledge companion to ethics*, Oxford : Routledge, 2010

Townshens Charles, *Terrorism, a very short introduction*, Oxford: Oxford Univesity Press, 2018

Walzer Michael, *Just and Unjust wars*, N.Y Basic books, 1977

Walzer Michael, *Terrorism and just war*, *philosophia* 34(2006)3-12

Walzer Michael , *Arguing about war*. New Haven :Yale University Press, 2004